

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLV

Св. 3–4 (2014)

Чланци

Грамматика и лексика

Употреба партикуле *све* у савременом српском језику
(АНА М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ) 3

Дублетна образовања и хомонимске номинације
код етника и ктетика (од ојконима у Војводини)
(МАРИЈАН Ј. ЈЕЛИЋ) 19

Категорије броја и бројивости у називима за јела
у српском језику (БОЈАНА Н. ТОМИЋ) 39

О полисемији лексема које означавају делове људског тела
(АНЕТА А. СПАСОЈЕВИЋ) 51

Когнитивнолингвистичка анализа фразеологизама
с компонентом *глава* у српском језику
(ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ) 69

Прилог историји књижевног језика

Творбена структура именица у поезији Јована Дошеновића
(АНА З. РАНЂЕЛОВИЋ) 89

Студије српског језика у иностранству

Лекторат српског језика на Филозофском факултету
Универзитета Коменски у Братилсави
(ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ) 105

П р и к а з и

Деветнаести том Речника САНУ (МАРИЈА С. ЂИНЂИЋ)	115
Бојана Милосављевић, <i>Ојоварање као јоворни жанр свакодневне комуникације</i> (СВЕТЛАНА М. СЛИЈЕПЧЕВИЋ)	121
<i>Научни састјанак славистија у Вукове дане 43/1</i> (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ)	127
<i>Научни састјанак славистија у Вукове дане 43/3</i> (АНА З. РАНЂЕЛОВИЋ).....	135
Неколико речи о часопису <i>Окјџоих</i> (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ)	141

АНА М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ
(Филозофски факултет, Универзитет у Приштини
с привременим седиштем у Косовској Митровици)

УПОТРЕБА ПАРТИКУЛЕ *СВЕ* У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се на обимном и функционалностилски разноврсном корпусу савременог српског језика врши прагматичко-семантичка анализа партикуле *све*. Циљ нам је да утврдимо мјесто ове партикуле у систему партикула и да опишемо позиције у којима она реализује своје различите вриједности – градуативну, асеверативну и емфатичку.

Кључне ријечи: партикула *све*, градуативни интензификатор, асеверативна партикула, емфатички интензификатор, континуираност, неочекиваност.

1. Лексема *све* у *Речнику српскохрватској књижевној језика* одређена је као прилог, иако се само у значењима 1 и 2а описује помоћу прилошких синонима 'стално, непрестано', односно 'стално, равномерно понављање истог бројног односа',¹ а у свима осталим стоји да *све* истиче или наглашава истовјетност састава нечега што се налази у великом броју (значење 2б), бројност нечега (2в), појачани степен напетости радње (2г), стални пораст особине (3), допусни однос (4а), могућност неке радње (4б), велику обимност или удаљеност (5), а може и да има вриједност 'само, једино' (6) (РМС 5: 666).

¹ И у РЈАЗУ *све* је одређено као прилог са значењем 'непрестано, без престанка', уз напомену да се ријеч у вријеме настанка рјечника почела употребљавати уз компаратив у значењу 'увијек више' (РЈАЗУ 17: 157).

Нијансу прилошког значења ријечи *све* приписује и М. Стевановић, премда је он сврстава у замјенице (Стевановић 1989: 26).²

С друге стране, у граматицама и радовима у чијој је основи функционални приступ језичким јединицама лексема *све* дефинисана је као партикула. Тако је на примјер она одређена у *Функционалној грамајици срјскохрвајској језика* И. Стевовића (1960: 159), као и у *Грамајици срјској језика за сјранце*, у којој се указује на њену двојаку вриједност – вриједност градуативне партикуле којом се истиче наредна ријеч и вриједност конверзационе партикуле са функцијом потенцирања значења цијелог исказа (Мразовић 2009: 482 и 502). Партикула *све* наводи се међу интензификаторским партикулама у *Грамајици хрвајској језика* уз напомену да је по значењу слична партикули *чак* (Силић–Прањковић 2005: 255).

С. Ристић партикулу *све* сврстава међу партикуле којима се исказује логички однос проширивања, и то проширивања „до потпуне обухватности појма“, при чему *све* то своје значење реализује као непрекидност у трајању, непрекидност у низу, истородност великог броја јединки, велику бројност и појачавање степена интензитета, а као секундарна може развити значења појачавања и ограничавања³ (Ристић–Радић–Дугоњић 1999: 114). М. Ковачевић у раду „Конструкције с приједлошким изразом *са све*“ указује на компоненту неочекиваности, која је заједничка партикулама *чак* и *све*, али истиче и да ова лексема у вези *са све* има значење социјативности, блиско значењу прилога *заједно* (Ковачевић 2006: 361–379).

Ослањајући се на претходна истраживања, изводимо сљедеће закључке. Индеклинабилно *све* припада партикулама, а не прилозима. Од замјенице од које је постала, ова партикула сачувала је значење *комјлейној обухвајања*, које у одређеним ситуацијама прелази у значење простирања, односно *консијанјној расјаа или смањења* неке

² Стевановић запажа да је у примјерима типа *Све јо му неће јомоћи* [истицање М. С.] – ’замјеница’ *све* употребљена и „с прилошком, не само с придевском функцијом“ и да има вриједност прилога ’апсолутно’: *То му айсолујно неће јомоћи*.

³ С. Ристић у каснијим својим истраживањима истиче да је основно значење партикуле *све* „значење универзалне квантификације у смислу обухватности, око кога се организује језгро њеног пропозиционог значења са различитим семантичким и комуникативно-прагматским компонентама значења, од којих је на комуникативно-граматичком и семантичком плану посебно значајна компонента категоријалног значења очекиваности“ (Ристић 2009: 49–68).

одлике, при чему, некада мање, некада више, садржи и сему *неочекиваности*. Дакле, три основне прагматичко-семантичке вриједности ове партикуле јесу: обухватност, континуираност и неочекиваност.

У наставку рада указаћемо на међуусловљеност граматичке позиције и специфичног значења партикуле *све*, трудећи се да утврдимо мјесто ове ријечце у систему партикула у српском језику.

2. Партикула *све* у савременом српском језику најчешће се среће у позицији уз компаратив придјева или прилога, а може се, у извјесним случајевима, наћи и уз позитивни придјевски степен.

2.1. Партикулом *све* употријебљеном уз компаратив придјева и прилога успоставља се тзв. 'компаратив континуиране прогресивности', односно 'компаратив континуиране регресивности', за који је карактеристична тенденција сталног нарастања, односно опадања интензитета неке особине (Пипер и др. 2005: 853–854).

У наредним примјерима партикула *све* употријебљена је уз компаратив придјева који се налази у функцији предикатива (1), атрибута (2а) и предикатског апозитива (2б):

(1) Број страна посвећених читању је *све већи*⁴ (Бећковић: 154); [...] те очи, док она цела чуви, оне *све крупнијим* бивају (Настасијевић: 124); Популарност хумора и сатире код нас је *све мања* (Бећковић: 190); Дрхтавица је *све гласнија* (Ђосић: 9); *Све* сте *срећнији* што имате мање непријатеља (Бећковић: 71); Ситуација у свету је *све озбиљнија* (Бећковић: 235); Актуелни премијер Гордон Браун је *све непопуларнији* [...] (Побједа: 9);

(2а) Кад оно, као тиме осокољени, *све већа* сила их се згрне [...] (Настасијевић: 167); [...] рођинје *ситно* а затим *све крупније* босканје и пребацивање сталним порастом увреда (Lalić: 121); Удружење за заштиту медиокритета развија *све ширу* активност (Бећковић: 62); У крви и слави нових *све лепших* зора *ишчезавам* (Andrić: 118); Ријетки протести разбијали су се о ауторитет Ђуре Даничића и *све живљу* идеју југословенског заједништва с Хрватима [...] (Ковачевић: 140); „Дејли телеграф“ се осврће на тешке посљедице економске кризе у Зимбабвеу по *све угроженју* популацију афричких слонава [...] (Побједа: 11); [...] ово је *све чешћи* начин на који се појединци представљају (Политика: 6);

(2б) [...] ишло су за месецем који је тискао у страну облачак и дизао се *све поноситији* и *све сребрнији* (Секулић: 33); Melodija se, *све тиша* *nastavlja* (Andrić: 226).

⁴ Подвлачењем истичемо јединицу интензивiranу или интензификовану партикулом *све*.

У првом примјеру под (26) за именички појам се вежу двије квалификације које имају тенденцију сталног раста, тако да је партикула *све* употријебљена испред сваког од компаратива. Такви су и наредни примјери (3а):

(3а) Jedan široki lijevak spuštao se između dva komska brda zavijena oblacima i bivao sve uži i sve dublji prema nizini (Lalić: 161); [...] razlog zbog koga se odlučila na ovaj korak bili su sve veće i sve češće nesuglasice sa Sašom [...] (Kurir: 13) -

у којима се редуплицираном партикулом *све* сигнализира да су одлике, независно једна од друге, у сталном порасту. Међутим, када раст једне одлике условљава и раст друге, онда се *све* употребљава само испред првог компаратива, при чему се њиме појачавају обје јединице, као у примјерима (3б):

(3б) А ноћ све виша и шира, а чула човекова којим види кроз ту ноћ стострука су (Секулић: 13); [...] što duže zalazi u noć biva sve teži i mučniji (Andrić: 38); Из механе належе на врата све гласнији, разузданији ракијски жагор рабација [...] (Ђосић: 21).

Партикула *све* подједнако је честа и уз компаратив прилога – начинских, количинских и оних са значењем учесталости. Те појачане јединице најчешће имају адвербијалну функцију (4), а могу се јавити и у склопу семантичког језгра предиката са копулативним или семикопулативним глаголом (5):

(4) Три дуга паса оцрњавала га све горе [...] (Настасијевић: 184); Њу је све теже контролисати (Бећковић: 7); Само му оно злобно из очију све влажније заокреташе у тугу (Настасијевић: 206); Polako, a posle sve brže, svitalo је (Crnjanski: 106); Старији се почеше све забринуте сашапгавати [...] (Ђопић: 166); [...] Ančić се sve јасније i do sitnica сјећа тих дана i догађаја (Lalić: 79); [...] али се сада, остављен од људи, sve више спријателјујем s њима (Andrić: 36); Не волим га, то далеко сјећање, мучи ме све више [...] (Селимовић: 7); Do samog polaska он се некако sve мање надао а sve више прибојавао да ће се мајор Куковић рокајати [...] (Lalić: 86); [...] девојка се сваког дана све дуже задржавала у соби (Ђосић: 180); И ја све чешће пјесмом одговарам, разговарам и наговарам (Ђопић: 43); Све чешће се у штампи појављују написи и о тзв. црногорском језику (Ковачевић: 163);

(5) Nije bilo teško pogoditi да је „unutra“, u zatvoru, iz дана u дан било sve мање мјеста (Lalić: 118); Деце је све више (Бећковић: 28);

Чувара слободе је *све мање*, а слободе *све више* (Бећковић: 8); Примицасмо се, и зрака *све моћније* деловаше, да ни кутић изнутра не оста у нама таман (Настасијевић: 138); [...] i zbog toga sam se osećao *sve gadnije i gadnije* (Mihailović: 116).

У посљедњем примјеру под (5) интензификатор *све* стоји испред редуплицираног компаратива. Забиљежили смо још таквих случајева:

(6) Oраo се dizao *sve више и више* (Bulatović: 198); То је сведочио о томе да је држава *све више и више* обезбеђивала потребе становништва увозом [...] (Политика 10. 8. 2008: 23); Рано се срео са напредним идејама, које су у његово село, у почетку слабије, а касније *све јаче и јаче* допирале преко напредних омладинаца [...] (Бећковић: 87); Од уста до уста поћи ће прича, од Бихаћа, па *све даље и даље*, до најудаљенијег села засеока и колибе у самој планини (Ђопић: 121); [...] он јој прилази *све ближе и ближе*, припија се уз лице, ураста у главу и у мраку истискује свест (Ђосић: 61); Кад збиља, кржаве грашке по књигама. Испрва честе, онда *све ређе и ређе*, док напоследку једва би се по која накупила да кане (Настасијевић: 232).

Поступком редупликације већ појачаног компаратива постиже се његово јаче наглашавање и на семантичком и на стилском плану.

Интензификатор *све* може се наћи и између истовјетних компаратива, као у примјеру:

(7) Нико ме и никада није препречавао Вукашинова писма. После, кад су почела да стижу краћа и *све краћа*... Само је новац тражио (Ђосић: 34) -

у коме се први компаратив доводи у везу са његовим антонимом (*краћа њисма : дуја / дужа њисма*), док се поновљени компаратив *краћа* појачан интензификатором *све* не доводи у везу са антонимом нити са позитивним степеном, него управо са већ исказаним компаративом и означава да су писма 'краћа од краћих', а употреба интензификатора *све* указује на константно опадање дате особине.

С обзиром на то да у наведеним примјерима (1-7) на семантичком плану партикула *све* појачава јединице са значењем квалитета и означава степен заступљености особине исказане придјевским и прилошким компаративом, она припада групи **г р а д у а т и в н и х и н т е н з и ф и к а т о р а**.⁵ У функцији појачавања компарати-

⁵ Придржавамо се класификације интензификаторских партикула предложене у радовима Јањушевић Оливери 2010 и Јањушевић Оливери 2013, у којима се појам 'градуативне партикуле' своди на случајеве појачавање степена заступље-

ва употребљава се и партикула *joш*, као и партикуле замјеничког поријекла *ѿим* и *ѿио*, које такође имају градуативну вриједност (Јањушевић Оливери 2013: 548).

На основу наведених примјера (1–7) може се извести закључак да интензификатор *све*, као појачивач компаратива придјева или прилога, садржај који наглашава *не доводи у везу се ѿозиѿивним сѿейеном особине или количине, неѿо уѿраво са њеѿовим комѿараѿивним сѿейеном, ѿри чему је ѿај ѿроцес расѿа или ѿадања консѿанѿан и сѿреми своме максимуму, односно минимуму*. И управо по тим одликама интензификатор *све* разликује се од градуативног интензификатора *joш*, којим се истиче да је нека одлика повећана или смањена у односу на позитивни степен,⁶ при чему се не упућује на њен даљи процес напредовања, односно слабљења. Градуативна партикула *ѿим* најсличнија је партикули *joш*, с тим што ова прва увијек носи и нијансу узрочног значења, које је задато њеним инструменталним обликом.⁷ Партикула *ѿио*, с друге стране, посједује обиљежје оријентисаности на крајњи максимални, односно минимални степен, али је она лишена значења непрекидности, које је карактеристично за интензификатор *све*.⁸

2.2. За разлику од градуативних партикула *joш*, *ѿим* и *ѿио*, које ту вриједност остварују једино уз компаратив придјева и прилога, интензификатор *све* може се употријебити и испред позитива придјева. Наша грађа показује да је за ову врсту појачавања поде-

ности неке особине, али не и на истицање било којег реченичног члана у односу на остале, како се то, при одређењу градуативних партикула, сугерише у *Грамаѿици срѿској језика за сѿранце* (Мразовић 2009: 477).

⁶ Д. Сааведра истиче да компаратив праћен партикулом *joш* нема према себи антоним или пак компаративни степен него управо позитив (Сааведра 2008: 96). То илуструје и примјер: *Ќудно је, како је мало potrebno да budemo sreћni i joћ ђudниje: kako nam baћ to malo nedostaje!* (Andriћ: 50).

⁷ Уп. примјер: А, *sem toga, pa baћ i da odu u Rosiju? Tim bolje, ostaće ovde prost i neuk narod, pa će biti lakše sa njima* (Crnjanski: 13), у коме је могућа супституција партикуле *ѿим* интензификатором *joш*, при чему значење остаје скоро сасвим исто.

⁸ У примјеру: Жећ да се *ѿио више* уради, дочекивање белих зора са захуктаним енергијама, то је ритам пролазности (Секулић: 26) – *ѿио више* не значи да се уради више од уобичајене мјере (уп.: *joш више*), нити да се ради тако да та мјера стално расте (уп.: *све више*), него управо да се уради колико је могуће највише. Због тога је компаратив праћен ријечцом *ѿио*, односно изразом *ѿио је моѿуће у Синѿакси савременоѿа срѿској језика* групе аутора одређен као 'гранични суперлатив могућег' – в. Пипер и др. 2005: 862.

сан само позитивни степен придјева *нови* (8а), који може бити и удвојен (8б):

(8а) А напoлју је падаo *све нови* сјај и нова боја, и небо и земља се прекривали лјепотом какве никад слutio нисам (Andrić: 101); (...) жена је проналазила *све нове* слике у сјећању [...] (Селимовић: 274);

(8б) Данју би дробњачки Guslar казивао *све нове* и *нове* пјесме [...] (Lalić: 119); Bosi Muharem гazi праšину и овчје брабонјке, а петао *све* више издужује шiju и гледа *све нова* и *нова* стада оваса и јagnјadi (Bulatović: 27); Језик није скуп навика стечених индуктивним учењем, него стваралачка креација, тј. непосредно произвођење *све нових* и *нових* изрека на основу коначног броја правила [...] (Ковачевић: 209).

Када се налази уз описни придјев *нови*, партикула *све* не указује на константни раст особине означене њиме, већ на непрекидност низања именских појмова на које се придјев односи.

3. Осим уз компаративни степен придјева и прилога и позитивни степен придјева *нови*, партикула *све* може се наћи и у позицији уз адвербијалне одредбе и зависне клаузе са адвербијалном функцијом.

3.1. Забиљежили смо примјере у којима ова партикула стоји испред адвербијала времена (9а) и мјеста (9б), али и испред оних који означавају начин и пропратне околности (9в):

(9а) Зато је и ћутао, *све досад* (Селимовић: 229); [...] гласови се укрштају, мешају, преклапају, као у неком монологу који траје вековима, *све до данас*, до почетка трећег миленијума [...] (Политика: 15); [...] прва озбиљнија археолошка ископавања започињу крајем 19. вијека, а постају посебно бројна средином 20-тог (sic) и промјенивим интензитетом се обављају *све до данас* [...] (Побједа: 12);

(9б) Paviљjon су, саperi, bili украсили сuncokretima и gomila се беће stisнула *све до те леје цвећа* (Српјански: 22); [...] па се читава колона сјури у болницу и преплави је *све до последњег кревета и последњег рањеника* (Ђопић: 62);

(9в) Па каоно лопов с врећом, *све испотија*, бежи (Настасијевић: 169); Svaki се делић *све редом* ужиће и одговара сuncu као одзив на lozinku (Andrić: 225); А те исте, видело се и то, кад од јада прецрче мати, *све на смену* кришом долажаху да негују дете (Настасијевић: 191); Кад се и деси да добу на Душановац, иду *све по тројица* (Mihailović: 49).

Као интензификатор адвербијала, партикула *све* служи за то да укаже на непрекидност, односно сталност околности у којима се радња врши. Када се нађе уз адвербијале времена и мјеста, партикула

све истиче неочекивано велику временску, односно просторну удаљеност, када је она синонимична партикули *чак* (Ковачевић 2006: 369).

С друге стране, значење неочекиваности изостаје у случајевима када *све* наглашава садржај адвербијала за начин и пропратне околности, што ову партикулу удаљава од интензификатора *чак*. Употреба партикуле *све* у примјерима (9в) указује на то да се радња за све вријеме њеног трајања вршила на исти начин (*све испотија, бежи*), односно на њену поступност (Сваки се делић *све редом* ужиже; *све на смену* кришом долажаху да негују дете).

Партикула *све* у примјерима (9а-в) истиче континуираност која је у вези с реченичном предикацијом и, с обзиром на то да на плану контекста наглашава један реченични дио, у овом случају адвербијал, супротстављајући га осталим реченичним члановима, она има вриједност а с е в е р а т и в н е п а р т и к у л е.⁹ Када је употребијена уз адвербијале времена и мјеста са обиљежјем посредне мјесне, односно темпоралне детерминације, партикула *све* слична је асеверативно-пресупозицијској партикули *чак*, а од прагматичких јединица које у свом семантичком потенцијалу носе и обиљежје неочекиваности, у истој позицији се може употребити и партикула *још*. За разлику од партикуле *још*, која се употребљава уз адвербијале са значењем просторне или временске аблативности¹⁰ (нпр. (...) *jer mi još od jesenas nemamo više zvona* (Andrić: 37)), интензификатор *све* стоји уз адвербијале са ознаком адлативности – приближавања временском или мјесном оријентури (промјењивим интензитетом се обављају *све до данас*). Партикула *чак* се, с друге стране, може употребити у оба случаја (*jer mi чак од јесенас немамо више звона; промијењеним интензитетом обављају чак до данас*), с тим што је од партикуле *све* диференцира одсуство значења континуираности.

⁹ Асеверативну вриједност остварују партикуле којима се истиче да се одређена одлика, најчешће радња исказана предикатом, односи управо на појам уз који стоји партикула. Партикуле *баиш* и *управо* типични су представници ове групе партикула, у коју спадају *још* и ријечце *џаман, лично* и *џавом* (Јањушевић Оливери 2014: 316).

¹⁰ Партикула *још*, осим тога, може стајати и уз јединице са значењем непосредне мјесне или временске детерминације, док је партикули *све* ускраћена та позиција. Тако у примјеру: Друг... рођен је у... у сиромашној сељачкој породици, у којој се *још у детињству* надахнуо љубављу према родној грудии (...) (Бећковић: 87) – партикула *све* не може заузети мјесто подвучене ријечце *још*.

3.2. Партикула *све* са асеверативном вриједношћу у нашој грађи је потврђена и уз адвербијалне клаузе са временским (10) и допусним значењем (11), мада се, засигурно, може наћи и уз друге типове адвербијалних клауза:¹¹

(10) I *sve dok nije stigao do parade*, nije više nikom dao mira (Crnjanski: 21); Били смо јој захвални *све док нису испричали* да је живјела и са непријатељским војницима (Селимовић: 212); [...] он се није враћао *sve dok se Mano Radonjić ne sjeti rakije i dok je Risto Obradović [...] najzad ne donese* (Lalić: 106); [...] „незграпно црвенило опеке“ које се пење од врата, преко лица, *све док и раздељак у белој коси не постане танка пурпурна нит* (Јовановић: 15); [...] пише Елизабет, која је желела да брачна превара остане „приватна ствар“ *све док таблоиди нису почели да оптужују Едвардса* да је отац детета бивше љубавнице [...] (Политика: 2); [...] хафиз Мухамед настави своје излагање, веома занимљиво, и веома сумњиво, о постанку и развоју живих бића, питање од значаја *све док има живих бића* и погодно за спорења [...] (Селимовић: 84); [...] гајићу наду *све док их будем налазио* (Селимовић: 260);

(11) Други народи у томе га, *све и да хоће*, не могу спријечити (Ковачевић: 32); *Све и да хоће* Срби и Хрвати се не могу раздвојити онолико колико би можда и желели [...] (Политика: 13).

Интензификатор *све* се употребљава само уз временске конструкције са везником *док*, које, као и адвербијали времена у простој реченици, притом имају значење временске терминативности. Међутим, за разлику од позиције испред адвербијала за вријеме у склопу просте реченице, *све* у улози интензификатора временске клаузе с везником *док* није замјенљиво пресупозицијском партикулом *чак*. Немогућност супституције ових двију партикула произлази из тога што је у наведеним случајевима неопходна прагматичко-се-

¹¹ Уп. примјере из Корпуса савременог српског језика: 2834547: Ili, austrijski desničarski političar Hajder zove se Jerg, ali je kod nas postao Jorg. *Sve zato što imaju* O (drugi neki U) sa dve tačkice gore; 7743991: On tvrdi da je Janjić “zloupotrebio poslaničku funkciju, a *sve zbog toga da Maju Đurović-Petrović postavi za direktora škole*”; 11644582: trebalo bi da uđe u našu zemlju gde bi ih opozicija sa cvećem dočekala u Bujanovcu i Nišu, a *sve da bi se stvorio utisak* da se i vojska stavila na stranu opozicije; 5388252: Ili, naizgled lakše: pletenje ustava, skretanje rečnog toka, ispiranje zlatonosnog peska pod užarenim saćem neba. *Sve da bi se iz prosejanih tona dobila pregršt praha od čijeg sjaja se zenice šire*; 16509254: rekavši da je sa koleginicama ovo radila po prethodnom dogovoru, a *sve kako bi povećale svoje prihode*. Наведени примјери показују да је у случају интензификације узрочних или посљедичних клауза интензификатор *све* обично потпомогнут емфатички употријебљеним везником *а*, или је пак зависна клауза поступком парцелације одијељена од основне клаузе.

мантичка компонента континуитета, односно константног трајања радње до одређеног момента, која није својствена партикули *чак*. Компонента неочекиваности потиснута је у други план.

С друге стране, у примјерима (11) у којима је *све* интензификатор концесивне клаузе, значење непрекидности се губи, и ова партикула се своди на значење неочекиваности, када је њен најближи синоним, можда и више него у случају наглашавања адвербијала времена и мјеста, управо партикула *чак*.

4. Када значењска компонента непрекидности постане секундарна или *чак* сасвим нестане, партикула *све* постаје језички знак којим се истиче неочекиваност неке појаве и став говорног лица који се може интерпретирати као увјереност, чуђење и сл. У тим ситуацијама ова партикула функционише као е м ф а т и ч к и и н т е н з и ф и к а т о р.¹² Препознајемо три типа околности у којима *све* служи за емфатичко појачавање језичких јединица.

4.1. У првом од њих интензификатор *све* заузима позицију и спр е д глагола ми ш љ е њ а, о с њ е ћ а њ а и з а п а ж а њ а:

(12) Једна заковрчила зулуфе, и *све бојећи се* нису јој како ваља, искриви врат у огледању где стигне [...] (Настасијевић: 132); То они шарџу, uplašili se, a ja slušam i *све mislim*: „Daj bože da tako bude!“ (Lalić: 185); У чијем присуству не можете ни да дишете нормално, *све мислећи* да сте нешто криви (Јовановић: 43); *Све* нам *се чини* да би око Жиче требало извести једну кружну алеју [...] (Секулић: 40); *Све* ми *се чини* да је сад готово (Ђопић: 130).

У реченицама наведеним под (12) партикула наглашава глагол и истиче став комуникатора према околностима садржаним у зависној изричној клаузи.

4.2. Интензификатор *све* има емфатички карактер и у конструкцијама са инструменталом карактеристичне појединости¹³ (13а), али и у склопу конструкција којима се исказује карактеристика пропратнооколносног типа (13б).

¹² „За разлику од осталих видова појачавања, који су усмјерени на пропозицијску компоненту говорног чина, тј. на оно што је исказом изречено, емфатички интензификатори модификују исказ на илокутивном плану, откривајући говорникову намјеру, односно став према ономе што је исказом саопштено“ (Јањушевић Оливери 2013: 548).

¹³ О конструкцији *са све* и њеном употребом уз инструментал карактеристичне појединости в. Ковачевић 2006: 361–379.

Таква употреба партикуле *све* карактеристична је само за разговорни и новинарски стил:

(13а) Осмислио сам, модерно говорећи, цео мултимедијални спектакл, са *све* пригодним поклончићима за посетиоце (Политика 10. 8. 2008: 24); Кажу да је његова раса много паметна, чак паметнија и од паса – рекао је Маџак док је певаџици уручио поклон са *све* машницом (Kurir: 13);

(13б) Веља је бренд народњака такође изборио терањем новинара у место постања *све* пред укљученим ТВ камерама (Политика 10. 8. 2008: 6).

У обје групе примјера интензификатор *све* издваја карактеристичну и неочекивану појединост везану за неки појам, и могао би се замијенити интензификаторима *и њо* или *још*: рекао је Маџак док је певачици уручио поклон са *све* машницом = поклон, *и њо/још* са машницом; Веља је бренд народњака такође изборио терањем новинара у место постања *све* пред укљученим ТВ камерама = *и њо/још* пред укљученим ТВ камерама. За разлику од примјера (13а), у којима се партикула налази у позицији између предлога *са* и инструментала који појачава, у реченици наведеној под (13б) интензификатор наглашава цијелу предлошко-падежну синтагму. На исту позицију претендују и дјелимични синоними емфатичке партикуле *све* у функцији наглашавања неочекиване појединости квалификативног или пропратнооколносног типа – интензификатори *и њо* и *још*. Оно што диференцира интензификаторе *све* и *и њо* у наведеним примјерима јесте значење неочекиваности својствено партикули *све*. Исто значење партикулу *све* приближава интензификатору *још*, који би се могао сматрати адекватном замјеном овог интензификатора у наведеним примјерима. Међутим, партикула *још* у тој својој функцији поред значења неочекиваности има и значење додавања, које је заправо у овом случају и диференцијална црта у односу на *све*, а осим тога *још* се може употријебити и уз друге типове детерминатора¹⁴.

4.3. Емфатичку вриједност интензификатор *све* има и када је употријебљен уз упитне замјенице и замјеничке

¹⁴ Исп.: Кад, на седам дана иза вести да су га моткама негде код жене претукли, жив се, и жењен још, појави (Настасијевић: 191); Требало је то видјети, и то изблиза, са самих врата, а *још* непозван, јадан ти крув од непросијане зоби! (Ђопић: 182); (...) nadali su se u početku da neće morati da, *još* pješke i pod stražom, prevale toliki put (Lalić: 144).

прилоге у склопу интерогативних исказа, односно реторских питања¹⁵, када указује на неочекивано велику бројност појмова, одлика и околности који су везани за исти процес радње. Тако ова партикула може појачавати именичке замјенице *ко* и *шта* у њиховим субјекатским (14а) и адвербијалним (14б) функцијама, затим придјевске замјенице (15), као и замјеничке прилоге (16):

(14а) Ко ме *све* није држао на оку, ко *све* није послушковао моју ријеч [...] (Селимовић: 241); А боже, шта јој *све* под иглом не излази [...] (Настасијевић: 121);

(14б) За шта сте их *све* оптужили? (Бећковић: 27); Чиме ће *све* велики одолевати и стојати, то је њихова ствар (Секулић: 59);

(15) А како је до тога дошло, и којим су се *све* манипулацијама и с којим циљем служили посебно Хрвати да би расрбили српски језик, најбољи одговор нуди управо ова књига (Ковачевић: 9); [...] utvrdili su da od penzije nema ništa jer su nove gazde firmi ko zna uz čija *sve* odobrenja i gledanje kroz prste, „zaboravili“ da im uplate doprinose [...] (Kurir: 14);

(16) Kud sam ja *sve* lutaо! (Andrić: 12).

Партикула *још* се и у овим примјерима јавља у улози конкурентног средства партикули *све*.

Интензификатор *све* прати и појачава и упитне замјенице које преузимају функцију зависних везника у односним објекатским клаузама:

(17) Ми никада не можемо знати шта *све* у телу или души страдалнога остаје неповучено у страдање [...] (Секулић: 90); Не бих знао тачно рећи шта сам *све* преживио, на каквој сам се ватри пекао, својој и туђој, шта сам *све* мислио и осјећао кад ме сустигла бура [...] (Селимовић: 175); Тешко је набројати шта се *све* може сматрати птицом (Бећковић: 169); Можемо само претпоставити каква су *све* климања потребна да би султан био задовољан (Бећковић: 138).

Без обзира на то да ли појачава упитну замјеницу или замјенички прилог који је дио просте реченице или пак представља везник, а самим тим и дио зависне клаузе, емфатички интензификатор *све* увијек се налази у постпозицији замјенице коју наглашава. У свим осталим случајевима овај интензификатор стоји испред јединице чији садржај појачава.

¹⁵ М. Бабић лексему *све* у овом типу екскламативних конструкција третира као универзални квантификатор – в. Бабић 2010: 116–118.

5. Спроведена анализа је показала да, у зависности од доминације једне од значењских компоненти (обухватање, континуираност, неочекиваност) и у односу на граматичку позицију члана који појачава, партикула *све* може имати тројаку вриједност – градуативну, асеверативну и емфатичку.

5.1. У случајевима који подразумевају континуирану прогресивност или регресивност одређене особине исказане компаративом придјева или прилога, партикула *све* функционише као градуативни интензификатор. Тада се њено значење приближава партикулама *још*, *иштим* и *ишћо*. За разлику од партикула *још* и *иштим*, које градирају истакнуту особину у односу на позитив, партикула *све* наглашени садржај доводи у везу са компаративним степеном, при чему истиче да је процес раста или опадања константан и стреми своје максимуму, односно минимуму. Оријентисаност на крајњи максимални, односно минимални степен има и партикула *ишћо*, с тим што је она лишена значења непрекидности, које је карактеристично за интензификатор *све*.

5.2. Када се партикулом *све* истиче обухватање или континуираност која је у вези с реченичном предикацијом, онда она има асеверативну вриједност. Овако употријебљен интензификатор *све* стоји уз адвербијале и адвербијалне клаузе, с тим што му је у позицији испред временског и мјесног адвербијала, као и испред концесивних клауза конкурентан интензификатор *чак*, који такође има значење неочекиване удаљености, одмицања у вршењу радње, али је лишен значења континуираности, иманентног партикули *све*.

5.3. Уколико значење неочекиваности превлада основно значење обухватања/континуираности, партикула *све* има вриједност емфатичког интензификатора, и то у позицијама испред глагола којима се исказују когнитивни процеси и осјећања, затим у склопу упитних реченица (реторских питања) као појачивач упитних замјеница, те испред релатора *ко* и *ишћо* у допунским клаузама. У реторским питањима се у истој функцији користи и партикула *још*, која је конкурентна партикули *све* и када наглашава карактеристичну појединост квалификативног или пропратнооколносног типа. Конструкције типа „поклон са све машном“ одлика су колоквијалног језика, а поред партикуле *још* у сличним случајевима се као општеприхваћено средство наглашавања користи и интензификатор *и ишћо*.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2010: Миланка Бабић, *Опедџи из љрајмајичке синџаксе*, Источно Сарајево: Универзитет у Источном Сарајево.
- Јањушевић Оливери 2010: Ана Јањушевић Оливери, Категорија интензификације у савременом српском језику, *Луча: часопис за филозофију и теорију културе и друштва* XXIV, Никшић, 249-258.
- Јањушевић Оливери 2013: Ана Јањушевић Оливери, Функционално-семантичко поље вербалне интензификације у савременом српском језику, *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини* XLIII/2, Косовска Митровица, 541-557.
- Јањушевић Оливери 2014: Ана Јањушевић Оливери, Прагматичко-семантичка анализа асверативних партикула у савременом српском језику, *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини* XLIV/2, Косовска Митровица, 315-333.
- Ковачевић 2006: Милош Ковачевић, *Сјиси о сјилу и језику*, Бања Лука: Књижевна задруга.
- Мразовић 2009: Pavica Mrazović [на unutrašnjoj stranici: u saradnji sa Zorom Vukadinović], *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci - Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синџакса савременога српског језика. Проста реченица*, ред. Милка Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига - Нови Сад: Матица српска.
- РМС 1: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I, Нови Сад: Матица српска - Загреб: Матица хрватска, 1967.
- РМС 5: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, V, Нови Сад: Матица српска, 1973.
- РЈАЗУ 17: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1959.
- Ристић-Радић-Дугоњић 1999: Стана Ристић, Милана Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање*, Београд: Филолошки факултет.
- Ристић 2009: Стана Ристић, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Сааведра 2008: Димка Сааведра, Значење партикула за изражавање логичких односа (на примеру српске партикуле *joш*), у: *Српски језик у (кон)џексиу*, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет - Скупштина града Крагујевца, 85-99.
- Силић-Прањковић 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Стевановић⁴1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синџакса*, Београд: Научна књига.
- Стевовић 1960: Игрутин Стевовић, *Функционална граматика српскохрватског језика (љриручник за наставнике)*, Београд: Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије.

ИЗВОРИ

- Andrić: Ivo Andrić, *Ex Ponto. Nemiri. Lirika*, Sabrana djela Ive Andrića, knj. 11, Sarajevo, 1976.
- Бећковић: Матија Бећковић, *О међувремену*, Београд: Политика – Народна књига, 2006.
- Bulatović: Miodrag Bulatović, *Crveni petao leti preta nebu*, Novi Sad: Stylos, 2000.
- Јовановић: Марија Јовановић, *Силејшкарчење са сојсјивеном душом*, Београд: Caligraph, 2004.
- Ковачевић: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: СКЗ–БИГЗ, 2003.
- Kurir: *Kurir*, br. 2272, god. VIII, 22. 1. 2010.
- Lalić: Mihailo Lalić, *Svadba*, Podgorica: Biblioteka Vijesti, 2004.
- Mihailović: Dragoslav Mihailović, *Kad su cvetale tikve*, Beograd: BIGZ–SKZ, 1989.
- Настасијевић: Момчило Настасијевић, *Песме. Пријовейке. Дrame*, Српска књижевност у сто књига, књ. 72, Нови Сад: Матица српска – Београд: СКЗ, 1958.
- Побједа: *Побједа*, бр. 15377, год. LXIV, 29. 9. 2008.
- Политика: *Политика*, бр. 34036, год. CV, 10. 8. 2008.
- Секулић: Исидора Секулић, *Изравнања*, Београд: Гутенбергова галаксија, 2000.
- Селимовић: Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Подгорица: Унирекс – Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Ћопић: Бранко Ћопић, *Делије на Бихаћу*, Сабрана дела Бранка Ћопића, књ. 15, Београд: Просвета, 1985.
- Ћосић: Добрица Ћосић, *Корени*, Београд: Нолит, 1964.
- Crnjanski: Miloš Crnjanski, *Seobe, druga knjiga*, Podgorica: Biblioteka Vijesti, 2004.
- www.korpus.matf.bg.ac.rs, 20. 9. 2010.

Ана М. Јанушевич Оливери

ПАРТИКУЛА *све* И ЕЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В статье исследуется частица *све* с синтаксического, прагматического и семантического аспектов, на многообразном функционально-стилевом корпусе современного сербского языка. Исследование показало, что, в зависимости от преобладания одного из компонентов значения (включаемость, непрерывность, неожиданность), и по отношению к усиливаемому члену предложения, частица *све* может иметь тройкий смысл – градуативный, асверативный, эмфатический.

В случаях, подразумевающих непрерывное возрастание или регрессию определенного качества, выраженного сравнительной степенью прилагательного или наречия, частица *све* функционирует как градуативный интенсификатор. Тогда ее значение приближается к значению частиц *још*, *јим* и *шћо*. Если же частицей *све* подчеркивается включаемость или непрерывность, связанная с предикацией предложения, тогда ее значение является асверативным. Таким образом, употребленный интенсификатор *све* сочетается с адвербиалами и адвербиальными клаузами, в позициях же перед адвербиалом места и времени, а также перед concessивными клаузами, его конкурентом является интенсификатор *чак*. В случае преобладания семантики неожиданности над основным значением включаемости/непрерывности, частица *све* является выразителем эмфатического интенсификатора, если употребляется в позициях перед глаголами, выражающими когнитивные процессы и чувства, затем в составе вопросительных предложений (риторических вопросов) в качестве интенсификатора вопросительных местоимений, и перед регуляторами *ко* и *шћа* в клаузах, содержащих дополнение. В риторических вопросах в одной и той же функции используется и частица *још*, конкурирующая с частицей *све* и в случаях когда подчеркивает характерное явление квалификативного или сопровождающе-обстоятельного типа.

МАРИЈАН Ј. ЈЕЛИЋ
(Педагошки факултет у Сомбору,
Универзитет у Новом Саду)

ДУБЛЕТНА ОБРАЗОВАЊА И ХОМОНИМСКЕ
НОМИНАЦИЈЕ КОД КОД ЕТНИКА И КТЕТИКА
(ОД ОЈКОНИМА У ВОЈВОДИНИ)

У раду су представљена дублетна образовања и хомонимске номинације код етника и ктетика (од ојконима у Војводини). Истраживање показује да су дублетна образовања и хомонимске номинације код етника и ктетика од ојконима у Војводини веома чести. Та бројност резултат је деловања већег броја фактора – језичких (велики број суфикса који учествују у творби етника и ктетика, творба и од скраћене основе, творба ктетика и од основе етника) и нејезичких (величина насеља, млађе или старије становништво, домаће или досељеничко становништво, необразовано или образовано становништво).

Кључне речи: дублетна образовања, хомонимске номинације, етници, ктетици, творба речи, суфикси.

У раду сам анализирао постојање дублетних образовања и хомонимских номинација од ојконима у Војводини (за сва насеља према попису становника из 2002. године – укупно 464 насеља). Грађу сам прикупљао методом интервјуисања и анкетаирања од особа које живе у свим војвођанским општинама (испитано је преко 600 информатора). Сви наведени облици се употребљавају на терену (од информатора је тражено да наведу облике који сами употребљавају или су чули да их други употребљавају). И поред тога, није искључено да су неки забележени примери резултат домишљања (веома ретки су примери за које нисам нашао да су раније негде забележени).

О овој теми код нас готово да и није писано. Понека информација може се наћи у радовима посвећеним етницима и ктетицима, твробрри речи и суфиксима.

По својој природи етници су речи које се налазе између властитих и заједничких именица. Властите именице и етници имају заједничко то што се њима именује одговарајући појам (становник одређеног места, у најширем смислу), што немају значење и што се пишу великим почетним словом. С друге стране, међутим, етници имају облике множине, а поред тога „могу добити и неке значењске елементе, заправо, оне које једна друштвена средина приписује појединим народима, обично онима с којима долази у додир“ (Гортан-Премк 2004: 22) – имају, дакле, и особине заједничких именица.

Ктетици су придевске речи чије се опште односно значење може представити трансформацијом ’који се односи на појам што је у основи ктетика’ односно ’који се односи на одговарајући топоним’. То је опште односно значење свих ктетика, а конкретнија значења ктетици добијају у одређеном контексту и она зависе, пре свега, од речи уз које стоје. Илустроваћемо то са неколико примера: *сивачки аџар* ’атар који припада Сивцу’, *Темерински њуџ* ’пут који води за Темерин’, *црвеначки шећер* ’шећер који се производи у Црвенки’, *Кикиндске новине* ’новине које излазе у Кикинди и које пишу о догађајима у општини Кикинда’ итд.

За ктетике је карактеристична појава коју је Стјепан Бабић назвао **секундарна мутација**¹. Наиме, реч је о томе да се ктетици истовремено односе и на етнике и на топониме, и то без обзира на то да ли се творе од топонимске основе или основе етника. Тако се, нпр., ктетик *новосадски* односи на *Новосађане* и на Нови Сад.

¹ „U tvorbi se pridjeva često događa da se odnosni pridjev izveden od jedne imenice odnosi i na drugu imenicu od iste osnove, npr. *filozofski* : *filozof*, *folozofija*. Ta se pojava naziva sekundarna mutacija. Ona se javlja kad su dvije imenice u uskoj vezi, obično kao naziv mjesta i etnik toga mjesta, struka (znanost) i čovjek koji se tom strukom bavi. Isticanje da postoji i mogućnost razlikovanja: *filozofski* : *filozof*, *filozofijski* : *filozofija*, *brodski* : *Brod*, *brođanski*, *Brođanin* ostvaruje se samo iznimno, jer je u praksi često teško razlikovati takva dva pridjeva...“. На другом месту Бабић још додаје: „Da sekundarna mutacija postoji, dokaz je i u tome što npr. imena mjesta i etnika od njih ima nekoliko tisuća, a od svakoga para u pravilu postoji samo po jedan pridjev iako se u većini drugi može izvesti bez ikakvih teškoća. Čak i tamo gdje je drugi izveden, rijetko se upotrebljava. Oba se upotrebljavaju samo iz posebnih razloga“ (Бабић 1986: 44 и 339).

Дублетна образовања етника и ктетика

Од једног ојконима често постоји више етника и ктетика, што, пре свега, омогућава постојање већег броја суфикса одн. творбених образаца.

У Војводини је према наведеном попису било 33 насеља са више од 10.000 становника. Ни за једно од тих насеља не постоје дублетна образовања и за етник и за ктетик. Свега три ојконима (Ада, Врбас, Сремска Митровица) имају дублете за ктетике (ађански / адачки), врбашки / врбаски, сремскомитровачки / сремскомитровички); за пет ојконима (Бела Црква, Вршац, Инђија, Ковин, Лаћарак) постоје дублети етника (Белоцркванин / Белоцркванац, Вршчанин / Врштанин, Инђијац / Инђијчанин, Ковинац / Ковинчанин, Лаћарац / Лаћарчанин).

Етнике и ктетике ојконима већих насеља често употребљава велики број људи (посебно је важна њихова употреба у медијима) да би њима означили особе или различите реалије из одређеног места, а које се најчешће тичу света спорта, културе, политике, привреде итд. – те се на тај начин ти облици утврђују, при чему се смањује могућност појављивања дублета.

Дакле, дублетна образовања етника далеко су чешћа за насеља са мањим бројем становника. Честа појава ових дублета може бити условљена и мањом познатошћу назива насеља и назива етника и, евентуалним, домишљањем испитаника при одговарању на анкету. Дублетна образовања етника узрокују и следећи језички фактори (и за мушка и за женска образовања):

а) Додавање различитих суфикса на исту творбену основу: Адорјан: Адорјанин / Адорјанац, Алекса Шантић: Шантићанин / Шантићевац и Шантићанка / Шантићевка, Ашања: Ашањка / Ашањкиња, Баваниште: Баваништанац / Баваништанин, Банатски Двор: Дворанин / Дворчанин и Дворанка / Дворчанка, Банатски Деспотовац: Деспотовчанин / Деспотовљанин и Деспотовчанка / Деспотовљанка, Банатски Моноштор: Моношторка / Моношторкиња, Банатско Велико Село: Великоселац / Великоселчанин и Великоселка / Великоселчанка, Банатско Ново Село: Новосељанин / Новоселац и Новосељанка / Новоселка, Баноштор: Баношторац / Баношторчанин и Баношторка / Баношторкиња, Бач: Бачванин / Бачанин / Бачлија и

Бачванка / Бачанка, Бачки Моноштор: Моношторка / Моношторкиња, Башаид: Башаидац / Башаиђанин и Башаиђанка / Башаиткиња, Бела Црква: Белоцркванин / Белоцркванац, Биково: Биковчанин / Биковљанин и Биковчанка / Биковљанка, Бингула: Бингулац / Бингулчанин / Бингуљанин и Бингулка / Бингулчанка / Бингуљанка, Богараш: Богарашанин / Богарашчанин и Богарашанка / Богарашчанка, Бока: Бокинац / Боканин и Бокинка / Боканка / Бокинкиња, Бочар: Бочарка / Бочаркиња, Будисава: Будисавчанин / Будисавац и Будисавчанка / Будисавка, Бусење: Бусењанин / Бусењац и Бусењанка / Бусењка, Вајска: Вајштанац / Вајштанин Ватин: Ватињанин / Ватињац и Ватињанка / Ватинка, Велики Гај: Гајчанин / Гајчанин и Гајчанка / Гајчанка, Велики Радинци: Радинчанка / Радинкиња, Велико Средиште: Средиштанин / Средиштанац, Вишњевац: Вишњевчанин / Вишњевљанин / Вишњевац и Вишњевчанка / Вишњевљанка / Вишњевка, Вогањ: Вогањац / Вогањанин и Вогањка / Вогањуша / Вогањчанка, Војвода Степа: Степчанин / Степанац и Степчанка / Степанка, Врдник: Врдничанка / Врдничкиња, Вршац: Вршчанин / Врштанин и Вршчанка / Врштанка, Гложан: Гложанин / Гложан / Гложанац / Гложанчанин и Гложанка / Гложанчанка, Грабово: Грабовчанин / Грабовљанин и Грабовчанка / Грабовљанка, Гунарош: Гунарошанин / Гунарошчанин и Гунарошанка / Гунарошчанка, Дeroње: Дeroњчанин / Дeroњац / Дeroњанин и Дeroњчанка / Дeroњка / Дeroњанка, Деспотово: Деспотовчанин / Деспотовљанин и Деспотовчанка / Деспотовљанка, Дивош: Дивошанин / Дивошчанин и Дивошанка / Дивошкиња / Дивошчанка, Добродол: Добродолац / Добродолчанин и Добродолка / Добродолчанка, Долине: Долињанин / Долинац / Долинчанин и Долињанка / Долинкиња, Долово: Доловац / Доловчанин и Доловчанка / Доловка / Доловкиња, Дорослово: Дорословац / Дорословљанин / Дорословчанин и Дорословка / Дорословљанка / Дорословчанка, Дупљаја: Дупљајац / Дупљајчанин и Дупљајка / Дупљанка / Дупљајчанка, Ђала: Ђалинац / Ђалац и Ђалинкиња / Ђалинка / Ђаланка, Ђурђин: Ђурђинчанин / Ђурђинац и Ђурђинчанка / Ђурђинка, Елемир: Елемирац / Елемирчанин и Елемирка / Елемирчанка / Елемиркиња, Ечка: Ечанин / Ечанац, Жабал: Жабалац / Жабалчанин / Жабљанин и Жабалка / Жабалчанка / Жабљанка, Житиште: Житиштанин / Житишћанин и Житиштанка / Житишћанка, Загајица: Загајчанин / Загајчанин / Загајац и Загаји-

чанка / Загајчанка / Загајка, Иваново: Ивановчанин / Иванчанин / Ивановцац и Ивановчанка / Иванчанка / Ивановка, Идвор: Идворац / Идворчанин, Избиште: Избиштанац / Избиштанин, Инђија: Инђијац / Инђијчанин и Инђијка / Инђијчанка, Ириг: Ирижанка / Иришкиња, Јабук: Јабучанин / Јабуканац и Јабучанка / Јабуканка, Јасеново: Јасеновчанин / Јасеновац и Јасеновчанка / Јасеновка, Кавило: Кавилчанин / Кавиловчанин и Кавилчанка / Кавиловчанка, Кајтасово: Кајтасовац / Кајтасовчанин и Кајтасовка / Кајтасовчанка, Качарево: Качаревац / Качаревчанин и Качаревка / Качаревчанка, Кеви: Кевијац / Кевијчанин и Кевијка / Кевијчанка, Кљајићево: Кљајићевчанин / Кљајићевац и Кљајићевчанка / Кљајићевка, Книћанин: Книћанинац / Книћанин и Книћанинка / Книћанка, Ковин: Ковинац / Ковињанин и Ковинка / Ковињанка, Крстур: Крстурац / Крстурчанин и Крстурка / Крстуркиња / Крстурчанка, Крушедол Село: Крушедолка / Крушедолкиња, Кузмин: Кузминац / Кузминчанин и Кузминка / Кузминчанка, Кулпин: Кулпинац / Кулпинчанин и Кулпинка / Кулпинчанка, Кумане: Куманкиња / Куманчанка, Купусина: Купусинац / Купусинчанин и Купусинка / Купусинчанка, Кусић: Кусићанин / Кусићанац, Куцура: Куцуранин / Куцурчанин и Куцуранка / Куцурчанка, Куштиљ: Куштиљанин / Куштиљчанин / Куштиљац и Куштиљанка / Куштиљчанка / Куштиљка, Лежимир: Лежимирац / Лежимирчанин и Лежимирка / Лежимирчанка / Лежимиркиња, Лок: Лочанка / Лочкиња, Љутово: Љутовчанин / Љутовљанин и Љутовчанка / Љутовљанка, Мајдан: Мајданчанин / Мајданац и Мајданчанка / Мајданка, Мали Жам: Жамац / Жаманин и Жамљанка / Жаманка, Мало Баваниште: Малобаваништанац / Малобаваништанин, Мало Средиште: Средиштанин / Средиштанац, Манђелос: Манђелошанин / Манђелошчанин и Манђелошанка / Манђелошчанка, Међа: Међанац / Међанин, Меленци: Меленчанин / Меленчован и Меленчанка / Меленчованка / Меленкиња, Милешево: Милешевац / Милешевчанин / Милешевљанин и Милешевка / Милешевчанка / Милешевљанка, Мићуново: Мићуновац / Мићуновчанин и Мићуновка / Мићуновчанка, Мишићево: Мишићанин / Мишићевац и Мишићанка / Мишићевка, Младеново: Младеновљанин / Младеновчанин и Младеновљанка / Младеновчанка, Мокрин: Мокринчанин / Мокринчован и Мокринчанка / Мокринкиња / Мокринчованка, Мол: Молац / Молчанин и Молкиња / Молчанка, Молвин: Молвинчанин / Молвинац и Мо-

ловинчанка / Моловинка, Моровић: Моровићанка / Моровићкиња, Надаљ: Надаљчанин / Надаљац и Надаљчанка / Надаљкиња / Надаљка, Нерадин: Нерадинац / Нерадинчанин и Нерадинка / Нерадинкиња / Нерадинчанка, Нештин: Нештинац / Нештињанин / Нештинчанин и Нештинка / Нештинкиња / Нештињанка / Нештинчанка, Нови Итебеј: Итебејчанин / Итебејац и Итебејчанка / Итебејкиња, Нови Сад: Новосађанка / Новосаткиња, Ново Село: Новоселац / Новоселчанин / Новосељанин и Новоселка / Новоселчанка / Новосељанка, Ноћај: Ноћајац / Ноћајчанин и Ноћајка / Ноћајчанка, Његошево: Његошевчанин / Његошевац и Његошевчанка / Његошевка, Обреж: Обрежанин / Обрежац, Огар: Огарчанин / Огарац, Опово: Оповљанин / Оповац и Оповљанка / Оповка, Орловат: Орловаћанка / Орловаткиња, Ором: Оромљанин / Оромчанин и Оромљанка / Оромчанка, Остојићево: Остојићевчанин / Остојићевљанин и Остојићевчанка / Остојићевљанка, Павлиш: Павлиштанин / Павлишанин / Павлишанац и Павлиштанка / Павлишанка, Падеј: Падејац / Падејчанин и Падејка / Падејкиња / Падејчанка, Парта: Партанац / Партанин / Парћанин и Партанка / Парћанка, Пачир: Пачирац / Пачирчанин и Пачирка / Пачирчанка, Перлез: Перлежанин / Перлезанин и Перлежанка / Перлезанка, Пландиште: Пландиштанац / Пландиштанин, Платичево: Платичевац / Платичевљанин и Платичевка / Платичевљанка, Победа: Побеђанин / Побетчанин и Побеђанка / Побетчанка, Подлокањ: Подлокањчанин / Подлокањац и Подлокањчанка / Подлокањака, Потпорањ: Потпорањанин / Потпорањин и Потпорањанка / Потпорањака, Привина Глава: Привинчанин / Привинац и Привинчанка / Привинка, Рабе: Рабејац / Рабејчанин и Рабејка / Рабејчанка / Рабејанка, Равно Село: Равноселац / Равноселчанин и Равноселка / Равноселчанка, Равње: Равњанин / Равњаанац, Растина: Растинац / Растињанин и Растинка / Растињанка, Ривица: Ривичанка / Ривичкиња, Риђица: Риђичанин / Риђичанац, Ритишево: Ритишевљанин / Ритишевац и Ритишевљанка / Ритишевка, Рума: Румљанка / Румкиња, Руско Село: Рускоселац / Рускоселчанин и Рускоселка / Рускоселчанка, Савино Село: Савиноселац / Савиноселчанин и Савиноселка / Савиноселчанка, Сајан: Сајанац / Сајанчанин и Сајанка / Сајанчанка, Сакуле: Сакулчанин / Сакулац и Сакулчанка / Сакулка, Санад: Санађанин / Санадац и Санађанка / Санатка / Санаткиња, Свилојево: Свилојевчанин / Свилојевац, Свилош: Свило-

шанка / Свилошкиња, Сомбор: Сомборка / Сомборкиња, Средњи Салаш: Салашанин / Салашчанин и Салашанка / Салашчанка, Српски Итебеј: Итебејчанка / Итебејкиња, Станишић: Станишићанин / Станишићанац, Стапар: Стапарац / Стапарчанин и Стапарка / Стапарчанка, Стара Бингула: Бингулац / Бингулчанин и Бингулка / Бингулчанка, Старчево: Старчевац / Старчевљанин и Старчевка / Старчевљанка, Степановићево: Степановићанин / Степановчанин и Степановићанка / Степановчанка, Стеријино: Стеричанин / Стеринчанин и Стеричанка / Стеринчанка, Стража: Стражанин / Стражанац, Тараш. Тарашанин / Тарашчанин и Тарашанка / Тарашчанка, Тоба: Тобанин / Топчанин и Тобанка / Топчанка, Тотово Село: Тотовоселац / Тотовоселчанин / Тотовосељанин и Тотовоселка / Тотовоселчанка / Тотовосељанка, Уздин: Уздинац / Уздинчанин и Уздинка / Уздинчанка, Уљма: Уљманац / Уљманин, Утрине: Утрињанин / Утринац / Утринаш и Утрињанка / Утринка / Утринашица, Фаркаждин: Фаркаждинка / Фаркаждинкиња, Футог: Футожанка / Футошкиња, Хетин: Хетињанин / Хетинац / Хетинчанин и Хетињанка / Хетинка / Хетинчанка, Црна Бара: Црнобарка / Црнобарчанка, Чалма: Чалманац / Чалманин, Чантавир: Чантавирац / Чантавирчанин / Чантавирљанин и Чантавирка / Чантавирчанка / Чантавирљанка, Чента: Ченћанин / Чентанин и Ченћанка / Чентанка, Чока: Чоканин / Чоканац, Чонопља: Чонопљанац / Чонопљанин, Чурут: Чуружанка / Чурушкиња, Шајкаш: Шајкашкиња / Шајкашанка, Шушара: Шушаранин / Шушарчанин и Шушаранка / Шушарчанка. Више суфикса углавном долази на основу које се завршавају на сонант. Употребом различитих суфикса и / или деловањем других фактора који условљавају синонимију, за многе ојкониме постоје три или четири синонима (нпр. Радичевић: Радичевљанин / Радичевчанин / Радичевљанац / Радичевићанин, Хајдуково: Хајдучанин / Хајдуковац / Хајдуковљанин / Хајдуковчанин). Будући да су ова дублетна образовања изазвана творбом од различитих суфикса, може се говорити о синонимији суфикса.

б) Творба од редуковане (и скраћене) и пуне основе ојконима²: Арадац: Арађанин / Аратчанин и Арађанка / Аратчанка, Багре-

² У грађи налазимо много примера етника и ктетика насталих од редуковане или скраћене основе (према Клајн 2003). Будући да није лако увек утврдити о којем типу основе се ради (нпр. етник *Куйинчанин* настао од ојконима *Купиник*), ми те примере нисмо одвајали него смо их посматрали скупа. Исто тако, у творби етника и ктетика често долази до гласовних промена које увек није могуће лако и

мово: Багремовчанин / Багремчанин и Багремовчанка / Багремчанка, Банатско Вишњићево: Вишњићевчанин / Вишњићанин и Вишњићевчанка / Вишњићанка, Вашица: Вашичанин / Вашчанин / и Вашичанка / Вашчанка, Вишњићево: Вишњичанин / Вишњићевчанин / Вишњићанин и Вишњичанка / Вишњићевчанка / Вишњићанка, Глогоњ: Глогоњац / Глоговчанин и Глогоња / Глоговчанка, Голубинци: Голубинчанка / Голубинкиња, Добринци: Добринчанка / Добринкиња, Добричево: Добричанин / Добричанац / Добричевац, Засавица I и II: Засавичанин / Засавчанин и Засавичанка / Засавчанка, Калуђерово: Калуђеровац / Калуђерац и Калуђеровка / Калуђерка, Келебија: Келебијчанин / Келебљанин / Келебијац и Келебијчанка / Келебљанка / Келебијака, Крајишник: Крајишинац / Крајишничанин и Крајишинка / Крајишничанка, Крњешевци: Крњешевчанин / Крњешевац и Крњешевчанка / Крњешевка, Крушчица: Крушчичанин / Крушчићанин, Крушчичанка / Крушчићанка, Купиник: Купиничанин / Купинчанин и Купиничанка / Купинчанка, Купиново: Купиновчанин / Купинац и Купиновчанка / Купинкиња, Лаћарак: Лаћарац / Лаћарчанин и Лаћарка / Лаћарчанка / Лаћаркиња / Лаћаркуша, Лединци: Лединчанка / Лединкиња, Лукићево: Лукићанин / Лукићевчанин и Лукићанка / Лукићевчанка, Мали Песак: Малопешчанин / Малопесачанин и Малопешчанка / Малопесачанка, Марковићево: Марковићевчанин / Марковићанин и Марковићевчанка / Марковићанка, Милетићево: Милетићевчанин / Милетићанин и Милетићевчанка / Милетићанка, Омољица: Омољчанин / Омољац и Омољчанка / Омољка, Орешковић: Орешковчанин / Орешковићанин и Орешковчанка / Орешковићанка, Панонија: Панонијац / Панончанин / Панонијчанин и Панонијака / Панончанка / Панонијчанка, Раденковић: Раденковчанин / Раденковићанин / Раденковић и Раденковчанка (5) / Раденковићанка / Раденковићка, Радичевић:

једнозначно објаснити (јер се неретко не могу објаснити гласовном структуром суфикса). На пример, за ојконим Арадац творбу етника *Арајичанин* могуће је тумачити тако да је настао од редуковане основе (Арад-) и суфикса *-чанин* или пак додавањем суфикса *-јанин* на пуну основу (Арадац); или за ојконим Биково творбу ктетика *биковачки* могуће је тумачити тако да је настао од пуне основе и суфикса *-ачки* или од непотврђеног етника *Биковац* и суфикса *-ски*, итд. Другим речима, за неке примере је могуће другачије тумачење, али то не утиче на број чинилаца који узрокују дублетна образовања и хомонимске номинације код етника и ктетика. У случају другачијег тумачења творбе за поједине примере имали бисмо само друкчију прераспodelу примера.

Радичевљанин / Радичевчанин / Радичевљанац / Радичевићанин и Радичевљанка / Радичевчанка / Радичевићанка, Светићево: Светићанин / Светићевчанин / Светићевац и Светићанка / Светићевчанка / Светићевка, Сочица: Сочицанин / Сочицанац / Сочинач и Сочицанка / Сочинка, Стајићево: Стајићевчанин / Стајићевљанин / Стајићанин и Стајићевчанка / Стајићевљанка / Стајићкиња, Стејановци: Стејановчанин / Стеновчанин и Стејановчанка / Стеновчанка, Сусек: Сусечанин / Сусевчанин и Сусечанка / Сусевчанка / Сусечкиња, Томашевац: Томашеванин / Томашевчанин / Томашевац и Томашеванка / Томашевкиња / Томашевчанка / Томашевка, Турија: Туријанац / Туринац и Туријанка / Туринка / Туринкиња, Фекетић: Фекетићанин / Фекетичанин и Фекетићанка / Фекетичанка, Филић: Филићанин / Филићанац, Хајдуково: Хајдуковчанин / Хајдуковљанин / Хајдучанин / Хајдуковац и Хајдуковчанка / Хајдуковљанка / Хајдучанка / Хајдуковка, Хајдучица: Хајдучанин / Хајдучичанин и Хајдучанка / Хајдучичанка, Честерег: Честережанин / Честеречанин / Честерчанин и Честережанка / Честерчанка, Шуљам: Шуљманац / Шуљамчанин / Шуљманчанин, Шуљманка / Шуљамчанка / Шуљманчанка, Шумарак: Шумарчанин / Шумарац, Шумарчанка / Шумарка, Шупљак: Шупљанин / Шупљачанин и Шупљанка / Шупљачанка.

в) Творба од различитих основа вишечланих ојконима: Бачко Добро Поље: Бачкопољац / Добропољац и Бачкопољка / Добропољка, Мачванска Митровица: Мачванин / Митровчанин / Мачванац и Мачванка / Митровчанка, Салаш Ноћајски: Ноћајац / Салашанин / Салашчанин и Ноћајка / Салашанка / Салашчанка, Црвена Црква: Црвенчанин / Цркванац и Црвенчанка / Цркванка.

г) Суфиксална и сложено-суфиксална творба од истог ојконима: Бачка Паланка: Паланчанин / Бачкопаланчанин и Паланчанка / Бачкопаланчанка, Бачка Топола: Тополчанин / Бачкотополчанин и Тополчанка / Бачкотополчанка, Бачки Брег: Брежанин / Бачкобрежанин, Бачки Виногради: Винограђанин / Бачковинограђанин и Винограђанка / Бачковинограђанка, Бачко Душаново: Душановчанин / Бачкодушановчанин и Душановчанка / Бачкодушановчанка, Врачев Гај: Врачевгајац / Гајчанин, Врачевгајка / Гајчанка, Горњи Таванкут: Таванкућанин / Горњотаванкућанин и Таванкућанка / Горњотаванкућанка, Доњи Петровци: Петровчанин / Доњопетровчанин и Петровчанка / Доњопетровчанка, Доњи Таванкут: Таван-

кућанин / Доњотаванкућанин и Таванкућанка / Доњотаванкућанка, Мали Радинци: Малорадинчанин / Радинчанин и Малорадинчанка / Радинчанка / Радинкиња, Нова Гајдобра: Гајдобранин / Новогајдобранин и Гајдобранка / Новогајдобранка, Нова Пазова: Пазовчанин / Новопазовчанин и Пазовчанка / Новопазовчанка, Нова Црња: Новоцрњанин / Црњанин и Новоцрњанка / Црњанка, Нови Бановци: Новобановчанин / Бановчанин и Новобановчанка / Бановчанка, Нови Бечеј: Новобечејац / Бечејац и Новобечејка / Бечејка, Нови Жедник: Новожедничанин / Жедничанин и Новожедничанка / Жедничанка, Нови Карловци: Новокарловчанин / Карловчанин и Новокарловчанка / Карловчанка, Нови Кнежевац: Новокнежевчанин / Кнежевчанин и Новокнежевчанка / Кнежевчанка, Нови Козарци: Новокозарчанин / Козарчанин и Новокозарчанка / Козарчанка, Нови Сланкамен: Сланкаменчанин / Сланкаменац / Новосланкаменчанин и Сланкаменка / Новосланкаменчанка, Ново Милошево: Милошевчанин / Новомилошевчанин и Милошевчанка / Новомилошевчанка, Руски Крстур: Крстурчанин / Крстурац / Русокрстурчанин и Крстурчанка / Крстурка / Русокрстурчанка, Сремска Каменица: Каменичанин / Сремскокаменичанин и Каменичанка / Сремскокаменичанка, Сремска Митровица: Митровчанин / Сремскомитровчанин и Митровчанка / Сремскомитровчанка / Митровкиња, Сремски Карловци: Сремскокарловчанин / Карловчанин и Сремскокарловчанка / Карловчанка / Карловкиња, Стара Пазова: Пазовчанин / Старопазовчанин и Пазовчанка / Старопазовчанка, Стари Бановци: Старобановчанин / Бановчан и Старобановчанка / Бановчанка, Стари Жедник: Старожедничанин / Жедничанин и Старожедничанка / Жедничанка, Стари Сланкамен: Сланкаменчанин / Старосланкаменчанин / Сланкаменац и Сланкаменчанка / Старосланкаменчанка / Сланкаменка.

д) Промене у творбеној основи: Бачки Брестовац: Брестовчанка / Брестачкиња, Параге: Паражанин / Парожанин и Паражанка / Парожанка.

ђ) Творба од основа добијених из различитих падежа: Јарак: Јарачанин / Јарчанин и Јарачанка / Јарчанка.

Дублетна образовања код ктетика знатно су ређа појава а узрокују је следећи фактори:

а) Творба од ојконимске основе и од основе етника: Ада: ађански / адачки, Бајмок: бајмочки / бајмочански, Банатски Соколац:

соколчански / соколачки, Банатско Ново Село: новоселски / ново-сељански, Баранда: барандски / баранђански, Бачки Брег: брежански / брешки, Бело Блато: белоблатски / белоблаћански, Брестач: брестачански / брестачки, Вашица: вашички / вашчански, Велика Греда: гредски / гређански, Велики Гај: гајчански / гајски, Војвода Степа: степански / степски, Војка: војчански / војачки, Врбас: врбашки / врбаски, Добрица: добрички / добричански, Доњи Товарник: товарничански / товарнички, Дупљаја: дупљајски / дупљански, Ђала: ђалински / ђалски / ђалиначки, Ечка: ечански / ечки, Житиште: житиштански / житишћански, Избиште: избиштански / избишки, Лукићево: лукићански / лукићевски, Љуба: љубачки / љупски / љубљански, Љуково: љуковачки / љуковчански, Мала Ремета: реметски / ремећански, Мале Пијаце: малопијачански / малопијачки, Маргита: маргитски / маргићански, Месић: месићки / месићански, Милетићево: милетићевски / милетићански, Младеново: младеновачки / младеновљански, Николинци: николинчански / николински, Нови Жедник: новожеднички / новожедничански, Орловат: орловатски / орловаћански, Павлиш: павлиштански / павлишки / павлишански, Победа: побеђански / победачки, Селенча: селенчански / селеначки, Сибач: сибачански / сибачки, Сивач: сивачки / сивчански, Сонта: сонћански / сонтачки, Сочица: сочиначки / сочински / сочицански, Стајићево: стајићевачки / стајићански, Стари Жедник: старожеднички / старожедничански, Сурдук: сурдучки / сурдучански, Тоба: топски / тобански, Товаришево: товаришки / товаришански, Турија: туријски / турински), Филић: филићки / филићански, Чента: чентански / ченћански / чентачки, Честерег: честерешки / честережански / честеречки, Шуљам: шуљамски / шуљмански.

б) Творба са различитим суфиксима: Ашања: ашањски / ашањачки, Банатско Вишњићево: вишњићевачки / вишњићевски, Бачки Соколац: соколачки / соколски, Бегејци: бегејски / бегејачки, Беркасово: беркасовачки / беркасовски, Биково: биковачки / биковски, Бингула: бингулачки / бингулски, Богојево: богојевачки / богојевски, Бока: бокински / бокански, Вилово: виловски / вилувачки, Гај: гајски / гајачки, Дероње: дероњски / дероњачки, Деспотово: деспотовачки / деспотовски, Долово: доловачки / доловски, Дорослово: дорословачки / дорословски, Дужине: дужиначки / дужински, Змајево: змајевачки / змајевски, Јазово: јазовачки / ја-

зовски, Јамена: јаменачки / јаменски, Кавило: кавиловски / кавиловачки, Кајтасово: кајтасовски / кајтасовачки, Карађорђево (Бачка Паланка): карађорђеовски / карађорђеовачки, Карађорђево (Бачка Топола): карађорђеовачки / карађорђеовски, Кљајићево: кљајићевачки / кљајићевски, Криваја: кривајски / кривајачки, Купусина: купусински / купусиначки, Лазарево: лазаревачки / лазаревски, Марковићево: марковићевачки / марковићевски, Милешево: милешевски / милешевачки, Мишићево: мишићевски / мишићевачки, Нови Итебеј: итебејски / итебејачки, Опово: оповачки / оповски, Остојићево: остojiћевски / остojiћевачки, Перлез: перлески / перлешки / перлезачки, Платичево: платичевски / платичевачки, Ритишево: ритишевски / ритишевачки, Српски Итебеј: итебејски / итебејачки, Стари Сланкамен: сланкаменачки / сланкаменски, Утрине: утрински / утриначки, Фаркаждин: фаркаждински / фаркаждиначки. Међу наведеним примерима доминирају облици творени помоћу централних суфикса за грађење ктетика -ски и -ачки, који се углавном додају на основе које се завршавају на сонант.

в) Творба од редуковане и пуне ојконимске основе: Арадац: арадачки / арадски, Баваниште: баваништански / баванишки, Вишњићево: вишњићевачки / вишњићевски / вишњићки, Гибарац: гибарачки / гибарски, Глогоњ: глогоњски / глоговачки, Загајица: загајички / загајачки, Засавица I: засавички / засавачки, Засавица II: засавички / засавачки, Иваново: ивановачки / иваначки / ивански, Јабланка: јабланачки / јаблански, Книћанин: книћанински / книћански, Крајишник: крајишнички / крајишински, Купиново: купиновачки / купински / купиновски, Ловћенац: ловћеначки / ловћенски / ловћенчански, Омољица: омољички / омољачки, Пригревица: пригревачки / пригревички, Равње: равњански / равњански, Раденковић: раденковачки / раденковићки, Светићево: светићевски / светићански, Степановићево: степановачки / степановићевачки.

г) Суфиксална и сложено-суфиксална творба од истог ојкони-ма: Банатска Топола: тополски / банатскотополски, Банатски Двор: дворачки / банатскодворачки, Банатски Деспотовац: деспотовачки / банатскодеспотовачки, Бачка Паланка: бачкопаланачки / паланачки, Бачка Топола: тополски / бачкотополски, Бачки Виногради: бачковиноградски / винограђански, Бачки Петровац: петровачки / бачкопетровачки, Бачко Душаново: бачкодушановачки / душа-

новачки, Велики Радинци: радиначки / великорадиначки, Велико Средиште: средиштански / великосредиштански, Врачев Гај: гајски / врачевгајски, Вршачки Рит: ритски / вршачкоритски, Горња Рогатица: рогатички / горњорогатички, Горњи Таванкут: таванкутски / горњотаванкутски / таванкућански, Доњи Таванкут: таванкутски / доњотаванкутски / таванкућански, Јанков Мост: јанковачки / јанковмошћански / јанковчански, Мали Београд: београдски / мало-београдски, Мали Жам: жамски / маложамски, Мало Средиште: средиштански / малосредиштански, Нова Пазова: новопазовачки / пазовачки, Нова Црња: црњански / новоцрњански, Нови Бановци: новобановачки / бановачки, Нови Бечеј: бечејски / новобечејски, Нови Карловци: карловачки / новокарловачки, Нови Кнежевац: новокнежевачки / кнежевачки, Нови Козјак: козјачки / новокозјачки, Нови Сланкамен: сланкаменачки / новосланкаменачки, Ново Милошево: новомилошевачки / милошевачки, Ново Орахово: ораховачки / новоораховачки, Руски Крстур: крстурски / рускокрстурски, Средњи Салаш: средњосалашки / салашки, Сремска Каменица: каменички / сремскокаменички, Сремска Митровица: сремскомитровички / сремскомитровачки / митровачки, Сремски Карловци: сремскокарловачки / карловачки, Стара Моравица: староморавички / моравички, Стара Пазова: старопазовачки / пазовачки, Стари Бановци: старобановачки / бановачки, Црвена Црква: црвеноцрквански / црквански / црвеначки.

ђ) Творба од различитих основа вишечланих ојконима: Крушедол Прњавор: прњаворски / крушедолски.

е) Творба од различитих основа етника: Житиште: житиштански / житишћански.

ж) Различите гласовне промене на творбеној граници (код истог типа творбе): Гретег: гретечки / гретешки.

з) Промена у творбеној основи: Суботица: суботички / субатички, Параге: парошки / паражански.

Дублетна образовања су знатно слабије заступљена код ктетика вероватно зато што у творби ктетика учествује мањи број суфикса, као и стога што постоји велики број назива чији су саставни делови ктегици (нпр. *црвеначки шећер*, *сомборска фејса* итд.) – што утиче на утврђивање и стабилну употребу ктетика.

Дублетна образовања етника и ктетика углавном се јављају на релацијама: мештани – околно становништво, млађа – старија популација, староседеоци – досељеници, необразовани – образовани.³ Тако ће, на пример, архаичнији облик *Сомборкиња* употребити старија популација мештана, староседелаца, са нижим образовањем; а искључиво облик *Сомборка* млађа, образованија популација, из околних места, досељеници. Тек би обимније истраживање могло да да прецизнију слику о овим нејезичким утицајима, као и о распрострањености појединих појава.

Дублетна образовања етника и ктетика сасвим се ретко употребљавају у медијима.

Хомонимске номинације етина и ктетика

Хомонимска номинација етника и ктетика јавља се као резултат различитих творбених процеса у којима од различитих или сличних ојконима добијамо идентичне облике етника и / или ктетика. Творбени процес који резултира хомонимском номинацијом назива се **неутрализација**⁴.

На основу прикупљеног материјала може се рећи да је хомонимска номинација етника и ктетика за ојкониме у Војводини сасвим обична појава. Хомонимску номинацију етника и ктетика узрокују следећи чиниоци:

а) суфиксална творба од ојконима од којих је бар један вишечлан и при чему је један члан тих ојконима идентичан – и то онај од којег се граде етници и ктетици (Бачки Моноштор, Банатски Моноштор > *Моношиџорац*, *моношиџорски*);

б) редуковање основе (Крушчић, Крушчица > *Крушчићанин*);

³ Сличне закључке о употреби синонимских облика (етника) извео је и Стјепан Бабић: „Katkada od jednoga oјkonima ima više etnika. Obično se oni ne upotrebljavaju podjednako, nego jedan upotrebljavaju mještani, a drugi njihovi susjedi; ako oba upotrebljavaju mještani, tada se jedan upotrebljava rjeđe, a drugi češće ili jedan upotrebljavaju stariji a drugi mlađi mještani. Najčešće je posrijedi stariji i noviji etnik. Katkada među takvim etnicima postoji i stilska razlika u kojoj je većinom etnik neobičnije i rjeđe tvorbe stilski obilježen, a etnik očekivane tvorbe stilski neutralan. Obično je noviji oblik koji upotrebljavaju mlađi mještani i susjedi sustavniji“ (Бабић 1976: 155).

⁴ „Neutralizacija je pojava kojom pojedinim promjenama, tvorbom ili sintaktičkim vezama različit sadržaj dobije isti izraz“ (Бабић 1986: 42).

в) исти завршетак основе (Јарковац, Јарковци > *Јарковчанин, јарковачки*);

г) творба од сличних основа и различитих суфикса (Црвена Црква, Црвенка > *Црвенчанин, црвеначки*).

Неутрализацију омогућавају два момента:

– удаљеност места: хомонимске номинације етника и ктетика углавном су од назива насеља која су удаљена и облик који се употребљава односи се на насеље из ближе околине;

– једнозначност контекста: говорник најчешће тако формулише своје мисли да је из контекста јасно на које насеље се односи употребљени облик.

У прикупљеном материјалу налазе се следећи примери неутрализације за етнике и / или ктетике:

Баваниште, Мало Баваниште: Баваништанац, Баваништанка, баванишки / баваништански

Бечеј, Нови Бечеј: Бечејац, Бечејка, бечејски

Бешеновачки Прњавор, Крушедол Прњавор: Прњаворчанин, Прњаворчанка, прњаворски

Бингула, Стара Бингула > Бингулац / Бингулчанин, Бингулка / Бингулчанка, бингулачки

Банатска Паланка, Бачка Паланка: Паланчанин, Паланчанка, паланачки

Банатска Топола, Бачка Топола: Тополчанин, Тополчанка, тополски

Банатски Брестовац, Бачки Брестовац > Брестовчанин, Брестовчанка, брестовачки

Банатски Карловац, Сремски Карловци: Карловчанин, Карловчанка, карловачки

Банатски Моноштор, Бачки Моноштор: Моношторац, Моношторка, моношторски

Банатско Ново Село, Бачко Ново Село: Новоселац, Новоселка, новоселски

Банатски Соколац, Бачки Соколац: Соколчанин, Соколчанка

Бачки Виногради, Сланкаменачки Виногради: Винограђанин, Винограђанка, виноградски

Бешеновачки Прњавор, Крушедол Прњавор: Прњаворчанин,
Прњаворчанка, прњаворски
Богараш, Богараш: Богарашанин, Богарашанка, богарашки
Велика Ремета, Мала Ремета: Ремећанин, Ремећанка
Велико Средиште Мало Средиште: Средиштанац / Средишта-
нин, Средиштанка, средиштански
Гај, Велики Гај: Гајчанин, Гајчанка, гајчански
Гај, Врачев Гај: гајски
Гајдобра, Нова Гајдобра: Гајдобранин, Гајдобранка, гајдобран-
ски
Горњи Таванкут, Доњи Таванкут: Таванкућанин, Таванкућан-
ка, таванкутски / таванкућански
Грабово, Грабовци: Грабовчанин, Грабовчанка, грабовачки
Банатски Деспотовац, Деспотово: Деспотовљанин, Деспото-
вљанка, деспотовачки
Добрица, Добричево: Добричанин, Добричанка
Засавица I, Засавица II: Засавичанин, Засавчанин, Засавичан-
ка, Засавчанка; засавички, засавачки
Иђош, Мали Иђош: Иђошанин, Иђошанка, иђошки
Бачки Јарак, Јарак: Јарачанин, Јарачанка, јарачки
Јарковац, Јарковци: Јарковчанин, Јарковчанка, јарковачки
Банатско Карађорђево, Карађорђево, Карађорђево: Ка-
рађорђевачанин, Карађорђевачанка, карађорђевачки
Крстур, Руски Крстур: Крстурчанин, Крстурчанка, крстурски
Крушчић, Крушчица: Крушчићанин, Крушчићанка
Мачванска Митровица, Сремска Митровица: Митровчанин,
Митровчанка, митровачки
Милетићево, Светозар Милетћ, Српски Милетић: Милетића-
нин, Милетићанка
Нова Пазова, Стара Пазова: Пазовчанин, Пазовчанка, па-
зовачки
Нова Црња, Српска Црња: Црњанин, Црњанка, црњански
Нови Итебеј, Стари Итебеј: Итебејчанин, Итебејчанка, ите-
бејски
Нови Сланкамен, Стари Сланкамен: сланкаменачки

Ноћај, Салаш Ноћајски: Ноћајац, Ноћајка, ноћајски
Салаш Ноћајски, Средњи Салаш: Салашанин / Салашчанин,
Салашанка / Салашчанка, салашки
Светозар Милетић, Српски Милетић: милетићки
Суботица, Банатска Суботица: Суботичанин, Суботичанка,
суботички
Црвенка, Црвена Црква: Црвенчанин, Црвенчанка, црвеначки

Када контекст не обезбеђује разумевање, онда се употребљавају или облици сложено-суфиксалне творбе, који се иначе избегавају због гломазности, или описна конструкција (нпр. када *Црвенчанин* говори о неком из Нове Црвенке, рећи ће *Новоцрвенчанин* или *човек из Нове Црвенке*). Поред наведеног, описна конструкција употребљава се у ситуацији када говорник не зна како гласи етник и / или ктетик за неки ојконим (тако ће се рећи *онај / човек из Ђале* (за ојконим Ђала)).

Хомонимска номинација постоји изгледа углавном на нивоу поређења локалних говора. У средствима јавног информисања употреба истих облика етника и ктетика (а добијених од различитих ојконима) се избегава, што је и разумљиво с обзиром на чињеницу да се медији обраћају широј публици.

На основу вишегодишњег истраживање ове теме, стиче се утисак да се паралелно дешавају два различита (може се рећи и супротна) процеса:

а) Под утицајем медија, а посебно интернета, многи етници и ктетници постају „видљивији“ широј популацији, чиме се њихови облици утврђују, а то утиче на смањивање броја дублетних образовања и хомонимских номинација.

б) И поред тога, чини се да се шири употреба етника и ктетика (а посебно етника) са суфиксом -чанин⁵ одн. код ктетика -ачки (суфикси са елементом -ч-). Последњих година више пута сам чуо за облике етника који раније нису могли да се чују нити сам нашао да су негде забележени (нпр. од ојконима Сомбор може се чути у даљој околини *Сомборчанин*, иако се у Сомбору и ближој околини говори искључиво *Сомборац*). Упућено ми је питање са Радио телевизије Инђија да ли је исправно *Инђијац* или *Инђијчанин* одн.

⁵ О суфиксу -чанин в. у Јелић 2006–2007, а о суфиксу -ачки в. у Јелић 2006.

Инђијка или *Инђијчанка* (јер су мишљења новинара и појединих професора српског језика подељена), што говори о непосредној „угрожености“ етника *Инђијац* (и женског образовања *Инђијка*). Ова појава утиче на повећање броја етника и ктетика од ојконима у Војводини, јер се наспрам постојећих старих облика јављају и нови (са суфиксима -чанин и -ачки).

Дублетна образовања и хомонимске номинације етника и ктетика (од ојконима у Војводини) веома су жива језичка појава, која се дешава под утицајем и језичких и нејезичких фактора.

Задатак будућих истраживања је да се ови процеси и утицаји даље прате (не само за ојкониме у Војводини) и детаљно опишу.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1976: Stjepan Babić, *Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku*, *Onomastica Jugoslavica* 6, Zagreb, 145–185.
- Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU–Globus.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Јелић 2006: Маријан Јелић, Суфикси за грађење ктетика (од ојконима у Војводини), *Наш језик* XXXVII/1–4, Београд, 53–64.
- Јелић 2006–2007: Маријан Јелић, Суфикси за творбу етника, *Зборник за српски језик, књижевности и умјетности* VI–VII/3–4, Бања Лука, 345–369.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Дрући гео: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

Marijan J. Jelić

DOUBLET FORMS AND HOMONYMIC NOMINATIONS
OF ETHNICS AND KTETICS (FROM OIKONYMS
IN VOJVODINA)

S u m m a r y

This paper deals with doublet forms and homonymic nominations in ethnics and ktetics derived from oikonyms in Vojvodina. It is argued that the high frequency of occurrence of these phenomena is the result of various factors – linguistic (great number of suffixes which take part in formation of ethnics and ktetics, their formation from reduced stems, ktetics formation form ethnic stems) and extralinguistic (the size of an area of residence, age, origin and education of the population).

БОЈАНА Н. ТОМИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КАТЕГОРИЈЕ БРОЈА И БРОЈИВОСТИ У НАЗИВИМА ЗА ЈЕЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се разматрају називи за јела који се јављају у множини, као и они који поред множинског могу имати и једински облик. Описују се различити семантички подтипови ових именица, са посебним освртом на њихов номинациони карактер. Циљ је да утврдимо да ли и колико номинациона функција множинског облика утиче на употребну вредност ових именица. Такође, у раду се анализирају специфичности везане за категорију бројивости и партикуларност.

Кључне речи: називи за јела, кулинарска лексика, градивне именице, партикуларизација, плуралија тантум.

0. Овај рад, који обрађује називе за јела који се јављају у множини, део је већег истраживања именских речи које се јављају само у множини. Проучавајући именске речи које у језику функционишу само у облицима множине, уочили смо да се лексичко-семантичка група назива за јела јавља као једна од подгрупа у класификацији ових именица. Она није хомогена те ћемо обратити посебну пажњу на различите типове плуралних назива за јела који се у њој јављају.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израда Речника српскохрватској књижевне и народне језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. С обзиром на то да се у овом раду говори о називима за јела који се јављају у множини, морамо се осврнути и на појаву плуралија тантум – именице са непотпуном морфолошком парадигмом, које се манифестују само множинским обликом означавајући како мноштво, тако и јединичност. Као формални показатељ да нека лексема припада групи плуралија тантум у речницима се употребљава ознака мн. Будући да постоје и лексеме које се само у некој семантичкој реализацији јављају у множинском облику, или се доминантно али не и искључиво употребљавају у множини, у анализи ћемо нагласити уколико се неки пример понаша на такав начин.

1.1. Циљ рада јесте да анализирамо семантичке услове под којима се испољава граматичка категорија броја код назива за јела која се јављају у множини. Као корпус за ово истраживање користили смо Велики народни кувар Спасеније Пате Марковић (познатији као Патин кувар). Из њега смо ексцерпирали лексеме у множинском облику које се јављају у називима јела, проверили њихову употребну вредност у рецептима, али и у контролним корпусима *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС), *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (РСАНУ) и електронском *Корпусу савременог српског језика* (ЕК). Напоменућемо да се у речницима кулинарска лексика обележава квалификатором кув.¹ За нас је значајно да утврдимо и начин на који су лексеме из корпуса дефинисане у речницима (РМС и РСАНУ), јер ће нам употреба јединског или множинског облика у дефиницији бити показатељ мотивационих слика које имамо у перцепцији означених реалија.

1.2. О кулинарској лексици се до сада писало из перспективе лексикологије и семантике, културолошких и међујезичких контаката, истраживања терминологија. Издвојићемо радове Гордане Вуковић (2002), Данијеле Радоњић (2013), Герхарда и Светлане Ресел (Ресел Г., Ресел С. 2010), Агате Крушец (2004) итд. Издвојићемо и рад о именицама које се јављају само у множини, којима се бавила Љиљана Суботић; у том раду посебну пажњу је посветила и називима за јела која се јављају у множини. Прва група аутора се

¹ Истраживање Вуковић 2002: 274–275 показује да се овај квалификатор недоследно користи у речницима, те да није ексклузиван показатељ кулинарске терминологије.

бавила лексичко-семантичким особеностима ових именица, док је Љ. Суботић анализирао и граматички аспект.

2. Као што смо већ напоменули, група именица које означавају јела није хомогена; можемо уочити неколико типова именица које припадају кулинарској лексици.²

2.1. Као прву групу издвојићемо именице са номинационом функцијом за које Љиљана Суботић (1999: 93) каже да могу имати наспрамну сингуларску парадигму, јер представљају избројиво мноштво са рашчлањеном структуром. То мноштво је састављено од ситнијих делова који су одељиви и појединачни и сами по себи чине целину, што њихов сингулар и означава (И.). Примери за овај тип су: *палачинке*, *пирошке*, *шненице*, *шненокле*, *шницле* итд. (у РМС смо забележили и примере *вавежњици*, *ваљци*, *клијци*, *младенчићи*, *нокле*, *пифезне*, *сурлице*, *харамбашићи*). У ову групу спадају и именице које су у РМС наведене у једнини са додатним објашњењем да се чешће користе у множини, или су забележене у множини, али је у загради дат и њихов једински облик, или им је неко од секундарних значења множинско: *колач*, *пирошница*, *ражњић*, *слајкиш*, *ћевајче* и *ћевајчић* (такође и примери забележени у РМС *окрујица*, *пирјанац*, *рушавац*; *јомбоци*³). Издвојићемо и пример *ћуфтица*,⁴ који се у РМС наводи у једнини. За сваки од ових примера могуће је рећи: Направила сам палачинке / пирошке / шненокле / погачице и појела сам палачинку / пирошку / шненоклу / погачицу.

Употреба јединског облика за јело чији је номинациони облик иначе множински имплицира да се ради о једном, већем комаду него што је уобичајено („правим ћевап⁵ / колач / палачинку“).

² Поделу смо начинили према Суботић 1999.

³ У РСАНУ се лексеме *вавежњик*, *ваљак*, *јомбоц* наводе у једнини, без напомена везаних за множински облик. Сматрамо да је требало да се назначи да се обично / најчешће јављају у множини.

⁴ За ово јело користе се и једински облици *ћуфтица* с и *ћуфтица* ж, као и множински *ћуфтице* ж (исп. Крушец 2004: 256).

⁵ У анкети у којој је учествовало двадесетак испитаника утврдили смо да се *ћевај* као назив за реалију односи на она јела која се јављају у синтагмама *нишки ћевај*, *бањалучки ћевај*, *шиш-ћевај*. Ова јела се описују као један већи комад млевеног меса. Значење које бележи РМС (*комадићи меса исјеченог на ражњу*) или описи поједних јела која проналазимо у Кувару (свињски ћевап 684, говеђа печеница спремљена као ћевап 288, сремски ћевап у шерпи 279, суви ћевап у шерпи 289,

С друге стране, „једем погачицу / палачинку“ је уобичајен начин да се искаже да је издвојен један од истородних елемената, мада се у другом случају може односити и на (велику) палачинку као цело јело. Сегментација на један комад нечега је могућа у случајевима у којима сегментирани члан самостално функционише као носилац свих особина надређене, целовите реалије (један *ћевај*⁶ садржи све особине јела *ћеваја*). То се дешава у случајевима јасне издиференцираности делова; тада се може изгубити обавезна плуралност облика и издвојити издиференцирани део као јединка. За овакве примере је карактеристично да их је могуће нумерички квантификовати: *један ћевај, две њалачинке* и сл., што није могуће у осталим типовима ових именица. Дакле, уколико је реалија рашчлањива на самосталне сегменте, могућа је њихова нумеричка избројивост.

С друге стране, у корпусу бележимо и примере *кнегле, крофне*, који се у контролним речницима јављају у једнини, без додатних квалификатора везаних за множински облик. На први поглед, ово би требало да нам укаже на то да се наведени назив употребљава у једнини. Ипак, уколико погледамо на који су начин дефинисане ове лексеме (у РСАНУ: *обло уваљан мањи комад куваној или њрженој ѡесѡа, ваљушак*⁷; односно *врѡја ѡеѡива од киселој ѡесѡа у облику округлих колачића, који се прже на врелом уљу или масѡи*), уочићемо да се у дефиницији јављају синтагме којима се означава некакво умањење (нпр. *мањи комад*, деминутив *колачићи*), али и множинске форме (*округлих, колачића, који, ѡрже*). Употребом само умањеног облика у једнини у дефиницији добија се извесна незавршеност, недореченост, будући да један ситни комад нечега није у складу са поимањем реалије јела, док се употребом множинског облика⁸ за дефинисање једнинског постиже несклад, који би могао (и који би

таз-ћевап 264), а који су најсличнији дефиницији *варено месо на комаде исечено са доѡја умака* (Шкалаћи под *ћеваб*) нису потврђени (исп. Ресел Г., Ресел С. 2010: 205).

⁶ Овде можемо поставити питање да ли су споменути сегмент у прагматичкој употреби и назив којим се именује цела реалија две различите сематичке реализације исте лексеме. Разлику би требало исказати у дефиницијама у речнику; уз одредницу у једнини стајало би да се користи обично у множини, док би се семе „ваљкасти комади меса“ и „велики комад меса“ одвојиле под засебна значења.

⁷ Такође се дефинише на сличан начин: *обло уваљан мањи комад ѡесѡа, који се ѡржи или кува за јело* (РСАНУ), без напомене у вези са множинским обликом.

⁸ Мисли се на множински облик речи која има регуларну једнину.

требало) да се отклони уношењем напомене *обично у мн., најчешће у мн.* (према Пешикан 1977: 345 „употреба предлога „у“ [ће у формули „обично у мн.“] сигнализирати или бар наговијестити употребни карактер множине у одговарајућим случајевима“). Радоњић 2013: 406 за пример *кнедла* наводи да се он сврстава у лексичко-семантичку групу „састојци“, која је различита од групе „називи за јела“. Она уочава да се приликом дефинисања ових лексема прави разлика, те тако „лексема у једнини означава комад, комадић припремљен на одређен начин“ тј. састојак, „док иста лексема у множини означава јело зготовљено са тим састојцима“ (И.). Ипак, на основу нашег корпуса, али и даљег истраживања цитиране ауторке, можемо рећи да се ово правило у дефинисању не примењује доследно (исп. Радоњић 2013: 411).

Облик деминутива⁹ у множини сигурно имплицира велики број ситних делова. Уколико посматрамо релацију *ћевајчићи-ћеваји-ћевај*,¹⁰ уочићемо да сваки од облика садржи сему величине и количине, и то у првом случају велики број ситних сегмената, у другом множину мањих или већих сегмената, док се трећим означава цела реалија. То значи да су величина и количина релевантне семантичке компоненте значења лексема из области кулинарства које се јављају у множини, као и да је изглед реалије битан за њено име и практичну употребу.

2.2. Други тип чине примери који садрже неизбројиво¹¹ мноштво елемената сегмената. Такве су именице: *макарони*¹², *ћирјанци*, *флекице*, *шијајети* (*сијајети*)¹³, *млинци*, *жјањци*, *резанци*. За млинце је карактеристично да им је у РМС секундарно значење множинско – *млинач* (*јело од ћисџа у облику ћлочасћих комадића ћечених и зачињених машићу или маслом*), док се *жјањци* и *резанци* наводе у

⁹ Морамо напоменути да деминутив типа *ражњић* није прави деминутив именица *ражањ*. У РМС видимо да је у питању ново, лексикализовано значење.

¹⁰ Мислимо на реалију *већи комад меса*, а не на ону дефинисану у РМС (*комадић меса исћеченој на ражњу*).

¹¹ Прецизније би било рећи „мноштво које је могуће пребројати, али се не броји“ (исп. Вјежбица 1985: 338).

¹² У новије време код нас су постали популарни ситни колачи истог имена. У њиховом случају би било могуће рећи *један макарон*; њих бисмо сврстали у прву групу наше класификације.

¹³ Лексема *макарони* и *шијајети* јављају се у говору и у женском роду као *макароне* и *шијајете*.

јединици уз напомену да се обично јављају у множини. У ову групу бисмо сврстали и примере пронађене у РМС – *љеванци*, *џиријанчићи*, *џиреници*, *шмуџавци*, *дроњци* (наведено под дроњак 3 – *с брашном размућена јаја ња закувана у јухи, суји*).

У наведеним примерима није могуће употребити самосталну сегментирану јединицу која носи особине еквивалентног множинског појма. Примери у којима је та сегментација могућа више не припадају кулинарској лексисици, тј. не односе се више на називе за јела. Такав је на пример облик *шијајеџи*, који има фигуративно значење *нешиџо џанкој и дуџачкој облика, нешиџо шиџо обликом џодсеџа на шијајеџу*. Такође, могуће је употребити једински облик ових именица да би се указало на састојак као јединку: испао ти је *резанац* на под, прогутај ту *шијајеџу* што ти виси из уста. И у овим случајевима једински облик се не односи на реалност јело, већ на један од састојака тог јела, и то у одређеној количини (могуће је рећи и: испала су ти *џири резаница* на под). У РСАНУ се ова карактеристика уочава у дефиницији, у додатном објашњењу о јединском облику:

макарон 1. у мн.: *врџиџа џесџенине у облику дуџуљастџих, џевкастџих комаџиџа и јело од џакве џесџенине (у јџ.: комаџиџ џакве џесџенине)*.

млиџац 3. а. у мн.: *врџиџа јела од сечених кора џесџиџа џечених на шиџедњаку, мало џрокуваних у води, а заџиџм у соку од џуреџеј џечења (у јџ.: комаџ џако џеченој џесџиџа)*.

Лексеме *шијајеџи*, *макарони*, *млиџици*, осим што означавају називе за јела, означавају и главне састојке за та јела. На примеру дефинисања лексеме *макарон* видимо да је прво истакнуто да је реч о врсти тестенине, а затим да она означава и јело од такве тестенине. У питању је „метонимијска формула састојак–јело зготовљено од тог састојка“ (Радоњић 2013: 407). Овде можемо поставити питање да ли наведене лексеме у случају када означавају састојке припадају градивним именицама. У прилог тој тврдњи иде чињеница да оне, означавајући главни састојак јела, представљају одређену материју, твар. Такође, у речнику се наводе у јединици као основном облику, али се опис материје даје у значењу које је обележено као множинско, што није карактеристика градивних именица. Сматрамо да је у оваквим случајевима граница између општих и градивних именица слабо изражена. Видећемо да и именице којима се означавају

остаци такође имају заједничке особине са градивним именицама. Љиљана Суботић их заједно назива „плуралске (збирно-) градивне именице“ (Суботић 1999: 92).

У Кувару налазимо више примера за релацију састојак–јело. Уочавамо да се код сложених назива јела у тексту рецепта обично јавља главни члан, најчешће као састојак: Узети *макарона* 300 гр (макарони с мрвицама, Кувар: 692); *Макароне* оцедити, ... прелити сосом и добро промешати (И.). *Сјајети* изломити на кратке комаде (спагети с грашком, И.: 693). У рецепту ваљушци од меса: Целу масу добро измешати, па правити *ваљушке* (И.: 352). Сваки *ваљушак* умочити прво у размућено јаје, затим у туцану земичку (И.). С друге стране, бележимо и примере да се употребљавају у номинационој функцији, како сложени, цели, тако и скраћени, једнолексемски називи: рецепт *џољске завијене зразе* (*џољске завијене зразе* служити са пиреом од кромпира, Кувар: 332), мада је употреба скраћеног назива чешћа (рецепт *њоки од кукурузној брашна* – *Њоке* су нарочито згодне уз обарену рибу, И: 693). За прагматичку функцију рецепата није неопходна прецизност у реферисању на назив јела. Напротив, бележимо велики број примера страних јела чији се називи у рецепту не понављају, већ се користе домаћи, познатији, али непрецизнији облици нпр. у рецептима за руска јела: *сирници* – Све то промешати и направити мале округле *џојачице* (Кувар: 673); *коржици* – вадити воденом чашом округле *џојачице* (И.: 673); *шанешки* – направити од теста округле, пљоснате, мале *џојачице* (И.: 674); у рецепту за италијанско јело *ђеновски равиоли* – Куване *џашке* оцедити из воде (И.: 138); у рецепту за *шухајдице*¹⁴ – Домаћицу која припрема ове *колаче* не треба да збуну чињеница што ће чоколада мало оmekшати (И.: 448). Видимо да се у рецепту користе облици *џојачица*, *џашци*, *колач*; у првом случају су облик и величина утицали на замену, у другом је употребљен познатији облик, а у трећем надређени појам, тј. тип хране којем припадају.

Насупрот томе, бележимо и примере у рецептима у којима се употребљавају страни називи. У рецепту за *расџејаје* – У сваки *расџејај* метнути ... надев од пиринча (Кувар: 671); *ђулнаре* – Румено испржене *ђулнаре* стављати у густо укуван шећер (И.: 449); *назли-фатиме* – врелим шећером прелити печене и охлађене *назли-*

¹⁴ Нисмо утврдили из ког су језика позајмљене.

фајме (И.: 448). Овде бисмо убројали и примере са *макаронима* и *сјајетијам*, који су данас уобичајени и припадају општем лексикону.

2.3. Трећи тип чине именице којима се означава маса у којој се ипак распознају засебни делићи, комади: *џаче*, *џикџије*, *џрије*.¹⁵ Код именица плуралија тантум издвајају се као засебна лексичко-семантичка група речи којима се означавају остаци, отпаци. И код назива за јела се јавља овај тип и односи се на разне отпатке и остатке од хране и пића, јестиве и нејестиве.¹⁶

У ову групу спада тек неколико назива за јело. Они се односе на пихтијаста јела (*џикџије*) и изнутрице (*џрије*). За сваки од ових типова је карактеристично да постоје називи за слична или иста јела у једнини (нпр. примери из РМС *хладетијина*¹⁷; *шкембе*¹⁸), те нас не чуди што се у ретким случајевима, начешће у разговорном језику, и лексема *џикџије* / *џихџије* може потврдити у једнини¹⁹ (ЕК: Неодлучни купац [је] могао да види, на месту где је пихтија била таласасто напукла, како куљну беличаста рскавица и како вирну длакава кожурица). У вези са овим именицама Суботић 1999: 91–92 истиче да се говори о храни која се концептуализује као мноштво са ограниченом бројивошћу. Због тога што код њих такође постоји сема неодвојивости, сматрамо да примери из ове групе једини припадају групи правих плуралија тантум.

3. У вези са бројивошћу ових именица, на основу наведених примера, закључићемо да се оне не понашају као именице плуралија тантум, него као градивне именице. Категорија бројивости је код њих везана за партикуларизацију, што је један од разлога зашто можемо доћи у недоумицу да ли називи за јела припадају градивним именицама. За разлику од именица прве групе, чији се сегменти могу нумерички квантификовати (али они као целина не

¹⁵ У ову групу бисмо сврстали и примере *дрче*, *крезле*, *мекиње*, *џаље*, *џосије*, *џрица* (у мн.), *џереалије*, које смо потврдили у РМС, али их нема у нашем корпусу.

¹⁶ Такви су и примери из РМС *осевина/осјевина*, *осевци/осијевици*, *џомије*, *сџирине*, *сџлачине*, *оџућине*, *џодјревици/џодјријевици*, *џојревици/џојријевици*, као и *џройина* у секундарном значењу; ми их нећемо анализирати овом приликом, али напомињемо да бисмо их сврстали у ову групу.

¹⁷ У РСАНУ – *дрхџијалица* се обично јавља у множини.

¹⁸ У РСАНУ – *бубрежњак* се често јавља у множини.

¹⁹ У разговорном језику се може чути и „једна пихтија“ у значењу „једна порција пихтија“.

могу), преостале лексеме из области кулинарства можемо избројати помоћу партитивних синтагми у којима су главни чланови тзв. не-конвенционални партикуларизатори нпр. *џањир*, *шерџа*, *кашика*, *шака*, *куџија* и сл. (Пипер 1982: 100). Квантификатори који се срећу уз ове именице везани су за домен броја и количине, с тим што су нумерички у вези са споменутиим специјалним случајем именица прве групе. За називе за јела који се јављају у множини не важи карактеристика именица плуралија тантум да се квантификују помоћу збирних бројева (исп. Суботић 1999: 93, Ивић 1980: 1, Зника 2007).

4. Иако формално не припадају нашем корпусу, указаћемо на неколико позајмљеница за које сматрамо да је неопходно да се спомену у вези са овом тематиком. У питању су *џомфрији* (Кувар: 193) и данас непознато *џомшијс* (Кувар: 190) (и у корпусу непотврђени *кекс*, *корнфлекс*, *чијс*). Наиме, наведене лексеме у српском језику имају облик једнине, иако су у питању множински облици у језицима из којих потичу (према *cakes*, *kornflakes*, *pommes frites*, *pommes chips*, *chips*²⁰). У српском језику овакви примери нису чести, те нису детаљно ни истраживани²¹. С друге стране, у скандинавској литератури се такве лексеме називају кепсорди или кепс-речи²² и необичне су јер се код њих додавањем множинског наставка формално добија двострука множина – једна у језику даваоцу, друга у језику примаоцу (исп. Антуновић 1992: 244, Шведска граматика: 549). У нашим примерима се то не уочава, будући да се наведене именице понашају као градивне и немају множину.

5. На основу приложене анализе може се закључити да се знатан број назива који припадају кулинарској лексици јавља у облику множине. Реалије означене на овај начин најчешће представљају скуп одвојивих сегмената, недељиво мноштво сегмената, или пак недељиву масу сегмената. Анализом примера из Великог народног куvara утврдили смо да постоји разлика између номинационе и прагматичке функције назива првог типа. У називу јела, тј. наслову

²⁰ Од наведених примера само лексема *chips* није плуралија тантум у језику из ког је позајмљена, већ множински облик лексеме *chip* (Оксфордсво речник).

²¹ Суботић 1999: 88 тумачи лексему *шорци*.

²² Према шведском *keps word* од енглеског назива за качкет у множини; у српском језику би адекватнији термин био кекс-речи, будући да нисмо усвојили лексему *кепс.

рецепта у највећем броју случајева се налази множински облик, док се у тексту рецепта врло често употребљава облик јединине. Код другог типа ових именица, употреба јединског облика је могућа само у случајевима када се односи на састојак јела, односно када се односи на секундарно значење те лексеме. Трећи тип представља пример праве плуралије тантум и код њега се једински облик јавља у разговорном стилу. За именице које означавају називе за јела битна је категорија бројивости, јер нам начин на који се квантификују може указати на њихову блискост са градивним именицама. Оне се могу партикуларизовати на различите начине, што често зависи од тога да ли се односе на назив за састојак или назив за јело.

ЛИТЕРАТУРА

- Антуновић 1992: Goranka Antunović, Švedski u švengleskom – still going strong: Prilog proučavanju jezičnih dodira na primjeru anglicizama u švedskom, *Rad JAZU* 446, Zagreb, 207–257.
- Вјежбица 1985: Anna Wierzbicka, Oats and wheat: The fallacy of arbitrariness, u: *Iconity in Syntax*, Amsterdam–Philadelphia, 311–342.
- Вуковић 2002: Гордана Вуковић, Општа и термилошка лексика у лексикографској пракси, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд – Нови Сад, 273–276.
- Зника 2007: Marija Znika, Pokazatelji brojivosti, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, Zagreb, 469–477.
- Ивић 1980: Милка Ивић, О партикуларизаторима, *Јужнословенски филолоџ XXXVI*, Београд, 1–12.
- Крушец 2004: Agata Kruszc, Vukova trpeza – kulinarska terminologija u prvom izdanju „Srpskog Rječnika“ Vuka Stefanovića Karadžića (1818), *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2*, Нови Сад, 233–296.
- Оксфордска речник: <http://www.oxforddictionaries.com/>
- Пешикан 1977: Митар Пешикан, Лексикализација множине именица и обрада ове појаве у рјечницима, у: *Зборник радова поводом 70-годишњице животоа академика Ј. Вуковића*, Сарајево, 339–347.
- Пипер 1982: Предраг Пипер, О типовима квантификатора у српскохрватском језику, *Научни састајник слависти у Вукове дане* 11/2, Београд, 93–103.
- Радоњић 2013: Данијела Радоњић, О терминологији кулинарства у Речнику српскохрватског књижевног језика Матице српске, у: *Савремени шокови у лингвистичким истраживањима* 1, Београд, 399–419.
- Ресел Г., Ресел С. 2010: Gerhard Ressel, Svetlana Ressel, Evropska kulinarska terminologija u srpskoj kulturi 19. veka, *Научни састајник слависти у Вукове дане* 39/1, Београд, 203–214.

- Суботић 1999: Љиљана Суботић, О категорији броја код именица, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 28/2, Београд, 87–96.
- Шведска граматика: Philip Holmes, Ian Hinchliffe, *Swedish: A Comprehensive Grammar*, New York, 2003.
- Шкаљић: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajvo, 1966.

ИЗВОРИ

- Кувар: Спасенија Пата Марковић, *Велики народни кувар*, Београд, 1972.
- ЕК: *Електронски корпус српског језика*, Београд: Математички факултет, <http://korpus.matf.bg.ac.rs/>
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српско(хрватско)и језик, 1959–.

Војана Н. Томић

CATEGORIES OF NUMBER AND COUNTABILITY IN SERBIAN CULINARY TERMS

S u m m a r y

This paper discusses the plural nouns that depict food, as well as plural forms, which can have a singular form within a specific usage. It describes the different subtypes of these nouns, with a special emphasis on their nomination character. Also, the paper analyzes the specifics related to category of countability and particularity.

АНЕТА А. СПАСОЈЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О ПОЛИСЕМИЈИ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ОЗНАЧАВАЈУ ДЕЛОВЕ ЉУДСКОГ ТЕЛА*

Предмет рада су лексема којима се означавају спољашњи делови човековог тела (*глава, колена, лице, њрбух* итд.). Циљ је да се помоћу компонентијалне анализе утврди семски састав одабраних моносемичних и полисемичних лексема и да се опише природа полисемантичке дисперзије чланова ове лексичко-семантичке групе, односно да се издвоје продуктивне и неактивне семантичке компоненте и прикажу принципи настанка полисемантичких структура семантички најразуђенијих лексема.

Кључне речи: соматизам, лексема, сема, полисемија, компонентијална анализа.

I. УВОДНА РАЗМАТРАЊА – ПРЕДМЕТ РАДА, ЦИЉЕВИ, МЕТОД, КОРПУС

Лексички фонд једног језика увећава се различитим лексичким процесима – творбом нових лексичких јединица, затим позајмљивањем речи из других језика, али и употребом већ постојећих речи за неименоване семантичке садржаје. Овим последњим не само да се богати речнички фонд једног језика већ се истовремено богати и значењска структура постојећих лексема – механизми-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ма полисемије¹ лексема једног семантичког садржаја преноси свој назив на други садржај, и тако проширује своју значењску структуру у систем значења који је, према једним ауторима, „дискретно организован“, према другим „хијерархијски организован“, а према неким – сва значења једне лексеме су равноправна (исп. Драгићевић ²2010б: 132; Раздобудко 1994: 101).

Поменути процесом најчешће су захваћене лексеме које чине језгро лексичког фонда, дакле, оне које су најфреквентније употребе, најстаријег постања, обично домаћег порекла и најчешће творбено немотивисане. То су речи које су човеку искуствено најближе будући да се користе у свакодневном животу: речи које значе човека и његово тело, простор у коме живи, предмете које свакодневно употребљава, породични и друштвени живот, биљке и животиње из човековог непосредног окружења итд.²

Предмет нашег рада су лексеме којима се означавају спољашњи делови човековог тела. О овим лексемама (у литератури их најчешће срећемо под називима *антропоморфизми* и *соматизми*) доста је писано. Најчешће су то студије о деловима тела као компонентама фразеолошких израза³, затим радови који са лексичко-семантичког становишта разматрају одређени део тела⁴, потом творбено-семантичке анализе деривационих способности одабране анатомске лексике односно њених деривата⁵. Осим тога, цео садржај једног часописа⁶ посвећен је интердисциплинарном истраживању соматизама. Чини се, дакле, да је лексичко-семантичка група са

¹ Р. Драгићевић наводи податак руске ауторке Мечковске да у руском језику полисемијом настаје свега 8% укупног броја нових значења (Драгићевић 2008а: 383). За наш језик још увек нема таквих података.

² Исп. Дешић 1990: 6.

³ Тако је анализу фразеолошких јединица са лексемом *образ* у свом саставу спровео М. Шипка (в. Шипка 2008: 561–569), док је на сличној грађи А. Пејановић представила микроконцепт *образа* (в. Пејановић 2011: 405–415). Лексемом *зуб* у фразеолошким јединицама бавио се М. Алановић (в. Алановић 2002: 263–275).

⁴ Често се соматизмима у својим радовима бавила Л. Раздобудко, анализирајући семантичку структуру ових лексема у српском језику, али и пишући чланке контрастивног типа на материјалу српског и руског језика (један део њених чланака налази се у списку коришћене литературе на крају рада).

⁵ Деривациона гнезда одабраних соматизама анализирао је Р. Драгићевић (Драгићевић 2008а: 371–387).

⁶ Ради се о четвртој свесци часописа *Кодови словенских култура* (1999) чија је општа тема – делови тела у народним културама – окупила веома занимљиве

архисемом *део човечјеј тшела* значајно заступљена у различитим типовима лингвистичког проучавања.⁷

Истражујући ову тематску групу, желели смо да испитамо природу полисемантичке дисперзије њених чланова и принципе у формирању њихових значењских структура.

У овом раду ограничавамо се на анализу семског састава моносемичних и полисемичних лексема, на уочавање њихових продуктивних и неактивних семантичких компонената, као и на испитивање принципа организације полисемантичких структура семантички најразуђенијих лексема. У проучавању значења ослонили смо се на методу компоненцијалне анализе.

Приказ семантичких категорија добијених семантичким варирањем лексема ове тематске групе и језички механизми који су то омогућили биће предмет посебне студије.

Истраживање смо засновали на избору лексема којима се именују спољашњи делови људског тела датом у првој свесци Семантичко-деривационог речника⁸, док смо сам семантички садржај изабраних лексема ексцерпирали из једнотомног Речника српскога језика.⁹

радове разноврсних приступа и модерних и традиционалних лингвистичких и интердисциплинарних метода.

⁷ У другим словенским језицима такође постоји велико интересовање за лингвистичка изучавања ове тематске групе, у новије време махом са становишта семиотичке и концептуалне анализе. У то смо се уверили увидом у базу радова који су доступни у електронском облику на веб-сајту: <http://elibrary.ru>.

⁸ Грађу за овај лингвистички речник чини шестотомни Речник српскохрватскога књижевног језика. За поменуте и друге речнике, у раду ћемо најчешће употребљавати њихове уобичајене скраћенице: СДР (Семантичко-деривациони речник), РМС (Речник српскохрватскога књижевног језика), РСЈ (Речник српскога језика), РСАНУ (Речник српскохрватског књижевног и народног језика).

⁹ За лексичко-семантичку анализу подобнији је, сматрамо, тезаурусни Речник САНУ, али смо ми, због природе овог рада, анализирали грађу коју пружа једнотомник. Испоређивањем структуре неких лексема у наведеним описним речницима показало се да би анализа спроведена на тезаурусном речнику дала убедљивије резултате, пре свега статистички, у смислу бројности потврда за неку појаву коју констатује и РСЈ, али не и суштински. За лексеме које почињу словом П и даље као контролни корпус коришћен је РМС.

II. МОНОСЕМИЧНИ СОМАТИЗМИ

Испитивање потенцијала и природе семантичког варирања назива за делове људског тела почећемо представљањем лексема које се, према нашем корпусу, остварују само у својим номинационим реализацијама.

Од 90 речи за означавање дела човечјег тела¹⁰ само једно, основно значење дела тела има 21 лексема¹¹. Примењујући методу компоненцијалне анализе и разлажући њихова једина значења на семантичке компоненте¹², уочили смо да су највећем броју тих лексема заједничке семе положаја: задњи (*гуз, дуије, зайиљак, задњица, њлећа, њошиљак, сѡражњица*), односно доњи (*ѡабан*), док се један број лексема може повезати семама изгледа: танки (*ѡњайѡ, коса, обрва, ѡреѡавица, сѡеѡно, цеваница*) и сакривени, чиме заклоњени (*беоњача, дојка*¹³, *лобања, мишић, мишка, ноздрва, ѡазух*).

Делови тела означени набројаним лексемама слабије су видљиви због тога што положајем или изгледом нису одмах доступни оку посматрача¹⁴. У том смислу, њихов основни семантички садр-

¹⁰ СДР наводи 89 лексема, а ми им прикључујемо још једну – *буѡина*, тако да нашу грађу чини укупно 90 лексичких јединица са значењем спољашњег дела људског тела. Наглашавамо да смо као равноправне чланове групе посматрали и лексема које у њу улазе својом секундарном семантичком реализацијом (изразе смо, овом приликом, искључили). Наиме, лексема *јабучица, јаѡда, каѡак, ѡас, ѡјас, сѡрук, чланак* значе део тела тек у неком од својих секундарних значења.

¹¹ Поређења ради, износимо податак до којег је у свом магистарском раду дошла ауторка З. Марковић. Анализирајући полисемију око 1000 именица из РСАНУ и РМС са значењем одевног предмета, она је установила скоро идентичан број моносемичних и полисемичних речи (51% : 49%) у тој тематској групи (Марковић 2010: 377).

¹² У лексичко-семантичким анализама (посебно у разумевању полисемије) најчешће се примењује компоненцијална анализа (исп. Драгићевић ²2010б: 75). Њену ефикасност обезбеђује чињеница да се свака особина неког денотата може представити једном компонентом значења, тј. семом. Тиме се лако и прецизно идентификује семни састав речи. Због ограниченог простора нећемо приказивати разлагања појединачно.

¹³ Овом лексемом означава се део тела *сакривен одећом*, за разлику од осталих лексема ове групе које су *сакривене дружим делом ѡела*.

¹⁴ О значају чула вида у комуникацији и визуелној интеракцији као најважнијем аспекту невербалне комуникације писала је Л. Раздобудко Човић (в. Раздобудко Човић 2007: 311–323).

жај не пружа довољно могућности за даље семантичке дисперзије, што резултира неразвијеном полисемантичком структуром.¹⁵

За разлику од задњег дела тела, на предњем се налази оно што човеку омогућава разне животне активности (да види, говори итд.). Такође, постоје делови тела који су због свог изгледа уочљивији од горенаведених. Због тога очекујемо да су разуђености полисемантичке структуре појединих соматизама у великој мери допринеле семе положаја, изгледа и функције¹⁶ које показују лакшу уочљивост и већу употребљивост одређеног дела тела у односу на набројане делове означене моносемичним лексемама.

III. ПОЛИСЕМИЧНИ СОМАТИЗМИ

Видели смо да РСЈ за 21 од укупно 90 лексема за означавање делова тела региструје само основно значење. Остале лексеме из ове скупине имају релативно богату полисемантичку структуру. Тако, на пример, осам лексема има по 3 секундарна значења (*брада, влас, ноја, њрсѝ, рука, уво, усѝа, шака*), по 5 секундарних значења развило је пет лексема (*лакаѝ, око, ѝрбух, чело, чланак*), по 7 значења развиле су четири лексеме (*сѝоја, ѝело, јабучица, сѝрук*) итд.

Ми смо анализирали пет лексема са највећим бројем секундарних значења. Према РСЈ, лексеме са значењем дела тела које имају највише значења (10 и више) јесу: *глава* (16 значења), *лице* (13 значења), *језик* (12 значења), *колена* (10 значења) и *јојас* (10 значења).¹⁷

¹⁵ Испоређивањем семантичких структура наведених лексема које у РСЈ немају секундарна значења са РСАНУ и РМС примећујемо да скоро половина њих у наведеним речницима такође нема другог значења осим основног, док се семантичка структура друге половине махом богатила значењима која су на неки начин у језику маркирана. На пример, квалификатором *необ. (ично)* обележено је значење лексеме *цеваница* под тачком 2 'надлактица, рамењача' (РМС), квалификатором *брод. (арсѝво)* маркирано је значење под тачком 2 лексеме *ноздрва* 'отвор кроз који пролази котвени ланац на кљуну брода' (РСАНУ), док је као *јокр. (ајинска реч)* обележена лексема *коса* у значењу под тачком 2 'везивно ткиво између мишића и костију, жила, тетива' (РСАНУ).

¹⁶ А. Вјежбицка је код соматизама издвојила три типа сема: просторне, физичке и функционалне (Давиђак 1999: 91).

¹⁷ Према РСАНУ, пет лексема са најбогатијом полисемантичком структуром из ове лексичко-семантичке групе су: *глава* (35), *око* (27), *језик* (22), *лице* (22) и

Размотрићемо њихове полисемантичке структуре.

Глава. Увидом у семантичку структуру лексеме *глава*¹⁸ примећујемо да су за метафорички развој секундарних значења значајне семе изгледа округласт, лоптаст, проширени, заобљени и сл. (1б, 6, 7а, 8, 10а) и положаја горњи, предњи и сл. (6, 7б, 9, 10б).¹⁹

Сема која се односи на функцију није била нарочито продуктивна у настанку метафоричких значења (мада се може придодати као садејствујућа сема у неким значењима), али се ова, за човекову егзистенцију најважнија компонента испољила у метонимијским и синегдохским трансформацијама. Метонимијским преносом настале семеме могу се подвести под формулу ГЛАВА – ДЕО ТЕЛА СА КОЈИМ ЈЕ У ОДНОСУ ПРИПАДАЊА (1в), односно ГЛАВА – ОНО ШТО ЈЕ РЕЗУЛТАТ АКТИВНОСТИ ГЛАВЕ (2а, 3). Синегдохска трансформација одиграла се по моделу део – целина, односно глава – човек, односно животиња у целини (2б, 3, 4а, 4б, 5а, 5б)²⁰.

глава	1. а. <i>горњи део човечијеј, односно њредњи део живојинињској шела, у коме су смешћени мозак, главна чула и њредњи део њробавној и дисајној сисћема.</i>	б. <i>сћрана металној новца на којој је нечији лик или нека друја ликовна њредсћава.</i> в. <i>коса, власи: човек седе (беле) главе, човек кудраве главе.</i> 2. а. <i>ѡамей, инћелићениця, ум, разум; свесћ, мисли: имати добру главу, врзмати се по глави.</i>	изглед МТ МТ (; МФ)
-------	---	--	-----------------------------------

ноја (20). Видимо да су заједничке лексичке јединице за оба скупа: *глава*, *језик* и *лице* (напомињемо да смо из анализе искључили у речницима издвојене изразе).

¹⁸ Ради прегледности и што мањег оптерећивања текста примерима, полисемантичке структуре преузете из РСЈ представимо табеларно, а на дефинисана значења само ћемо упућивати навођењем броја, односно слова из речничког чланка. Метафоричка значења у табели биће идентификована навођењем семе на основу које су настала, док ће метонимијска и синегдохска бити означена скраћено са МТ, односно С.

¹⁹ Иако је округласт облик главе извориште за бројне асоцијације, ова сема је изостављена у дефинисању основног семантичког садржаја (исп. Гортан Премк 1991: 254).

²⁰ Нека значења настала су садејством два механизма. На пример, значење под тачком 3 настало је метонимијом и синегдохом, те смо то и приказали дуплим навођењем тачке 3 у тексту.

	<p>б. (обично с одредбом: велика и сл.) <i>умна, ѿаменѿна, даровиѿна особа.</i></p> <p>3. <i>живоѿи:</i> (из)губити главу, да(ва)ти главу, стављати главу на коцку, спасти главу, чувати своју главу.²¹</p> <p>4. а. <i>особа, личностѿи, ѿојединаѿ, човек:</i> мушка ~, мудра ~, паметна ~, бистра ~, потрошња по глави становника.</p> <p>б. (обично са допуном: стоке, марве и сл.) <i>ѿоједина живоѿишња, ѿрло, марвинче.</i></p> <p>5. а. <i>личностѿи која руководи, уѿравља, сѿарешина; руководилаѿ, вођа:</i> ~ породице, ~ куће, ~ државе.</p> <p>б. <i>онај који се својим ѿаленѿиом највише истѿиче у некој делатиностѿи, ѿавни ѿредсѿавник:</i> ~ италијанских песника.</p> <p>б. <i>ѿорњи ѿроширени заобљени или задебљали крај или део некој ѿредмеѿа; врх, вршак на ѿорњем делу нечеѿа:</i> ~ ексера, ~ завртња, ~ бедрене кости, ~ прстена, ~ стуба, ~ чиоде, ~ сунцокрета, ~ кошнице.</p>	<p>С (; МФ)</p> <p>МТ (; С)</p> <p>С</p> <p>С</p> <p>С (; МФ)</p> <p>С (; МФ)</p> <p>положај, изглед</p>
--	---	--

²¹ О конструкцији *изѿубиѿи ѿлаву* писала је Р. Драгићевић (в. <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf>). Она је указала на недоследност обраде овог лексемског споја у релевантним српским једнојезичким речницима и у неколико највећих словенских и несловенских речника, а потом и закључила, на темељима формалних и семантичких критеријума, да конструкција *изѿубиѿи ѿлаву* има статус фразеологизма, значећи, између осталог, и 'изгубити живот, погинути', односно да именица *ѿлава*, у том случају, не развија секундарно значење 'живот'.

Иако смо сагласни са наведеним закључком, анализу смо извршили према лексикографском решењу у РСЈ, који чини корпус овог рада. У њему је овај спој приказан колокацијски, те смо га као таквог и анализирали, одредивши 'живот' као секундарно значење лексеме *ѿлава* настало метонимијом.

	<p>7. а. в. <i>їлавица</i> (2): ~ купуса, ~ брда.</p> <p>б. <i>їорњи део їудачких и неких жичаних музичких инструмената у којем су чивије за заїезање жица</i>: ~ гусала, ~ виолине.</p>	<p>изглед</p> <p>положај, функција</p>
	<p>8. <i>лойїшасїи, куйасїи, ваїкасїи и сл. комад неке маїерије, обично їрехрамбеної їроизвода (као мера)</i>: ~ шећера, ~ сира, ~ хлеба.</p>	<p>изглед</p>
	<p>9. <i>їредњи, чеони, исїурени део неке їворке, колоне, чело.</i></p>	<p>положај</p>
	<p>10. а. <i>део књије или сїиса који чини извесну целину, їоїлавље, одломак, одеїак.</i></p> <p>б. <i>штамп. насловни сїални їексїи лисїова и часоїиса који садржи име и їлавне їодаїке, заїлавље.</i></p>	<p>изглед (сема издвојености, целине)</p> <p>положај</p>

Лице. Анализом секундарних значења лексеме *лице* примећујемо да је, у метафорички насталом делу њене значењске структуре, једино сема положаја продуктивна²², па су изворишта метафоричких значења (1б, 3а, 3б, 3в, 3г, 3д, 4) у позицији коју има лице као део главе, односно тела – предњи, горњи, спољни.

Даље, на основу метонимијских значења ове лексеме (1в, 1г, 5) могуће је успоставити формулу *лице* – оно што се на лицу види, што се њиме испољава, док се синегдохска значења, као и код лексеме *їлава*, односе на човека у целини (2а, 2б).

²² Иако се у литератури најчешће каже да полисемантичност произилази из богатства примарног семантичког садржаја (исп. Гортан Премк ²2004: 42), досадашња истраживања указују на то да најчешће само једна или две семе из примарног садржаја буду активатори секундарних и фразеолошких значења (исп. Лупачова Раздобудко 1994: 110).

лице	<p>1. а. анат. <i>йредња сйрана лаве код човека, facies; гео лаве исйод очију, између носа, усйа, браде и уха, образ.</i></p>	<p>б. анат. зоол. <i>одјоварајући гео лаве код животињи.</i></p> <p>в. фиг. <i>изілед, физиономија, каракйер: ~ града, показати своје право лице.</i></p> <p>г. <i>сйольни израз, изілед йредњих делова лаве као одраз, манифестйација душевној сйања, расйоложења; сйольни лик елеменайа који осйавља одређен уйисак: ведро ~, забринуто ~, видети на лицу незадовољство.</i></p> <p>2. а. <i>људска јединка, особа, личностй; йрилика, лик: војно ~, непознато ~, службено ~, сумњиво ~.</i></p> <p>б. <i>личностй, лик, фиура у драмском или др. књижевном, уметничком делу.</i></p> <p>3. <i>йредња, сйольна сйрана нечеја (обично боље израђена или дойтерана)</i></p> <p>а. <i>йрочеље зйраде, фасада.</i></p> <p>б. <i>сйольна, боље, финије израђена сйрана йканине, одеће и сл.; супр. налицје.</i></p> <p>в. <i>йорња, сунцу окренуйа сйрана биљној листйа.</i></p> <p>г. <i>йорњи, мекани гео обуће.</i></p> <p>д. <i>йредња сйрана докуменйа, формулара, листйа и сл. на којој је йтексй; супр. полеђина.</i></p> <p>4. <i>један од елеменайа, видова, каракйерисйика неке йојаве, йроблема и сл., сйрана са које се неки йроблем може йосмайрайи, йумачийи и сл. — Питање раздужења сељака има два лица.</i></p> <p>5. <i>лингв. йрамайичко својсйво йлајола, односно личних заменица да морфолошким знаком, морфемом, обележе, разликују оноја који йовори, оноја коме се йовори или оноја (односно оно) о коме (односно о чему) се йовори: заменица првог лица, прво ~ презента.</i></p>	<p>положај</p> <p>МТ</p> <p>МТ</p> <p>С</p> <p>С</p> <p>положај</p> <p>положај</p> <p>положај</p> <p>положај</p> <p>положај</p> <p>положај</p> <p>МТ</p>
------	--	--	--

Језик. Трећа по бројности семема међу лексемама за означавање делова тела је *језик*. Сва метафорична значења индукована су семом изгледа пљоснат (2а, 2б, 2в, 2г, 2д, 2ђ), с тим да се за нека значења уз ову сему активирала и сема покретљивости (2в, 2г, 2д, 2ђ).

Различите функционалне семе (преметање хране, стварање гласова, чуло укуса и др.) нису се показале релевантним у метафоричком богађењу лексичког значења ове лексеме, али јесу омогућиле метонимијски односно синегдохски пренос. Метонимијом су се развила значења према формули ЈЕЗИК - ОНО ШТО ЈЕ РЕЗУЛТАТ АКТИВНОСТИ ЈЕЗИКА (3, 4а, 4б, 4в, 4г), док је на обрасцу ЈЕЗИК - ЧОВЕК настало значење синегдохе (5).

језик	<p>1. анат. <i>покрећљиви мишићни орган у усној дупљи код човека и виших животиња који служи као орган за укус, при жвакању и код човека као говорни орган.</i></p>	<p>2. оно <i>што</i> својим обликом или функцијом <i>подсећа на језик</i> (1). а. <i>део коже на цицели и сл. обући преко која се везују њериле.</i> б. <i>издужени део, комад земљишта, шуме и сл.</i> в. <i>пламен, рамен пламена, вајре кад се диже у ваздух: пламени ~, ватрени ~.</i> г. <i>домични део браве који се покреће кључем.</i> д. <i>метална казаљка на ваји.</i> ђ. <i>клајно у звона.</i></p> <p>3. <i>систем речи који функционише по одређеним грамаћичким правилима а служи за изражавање мисли при комуникацији међу људима: књижевни ~, српски ~, говорни ~, енглески ~.</i></p> <p>4. а. <i>начин изражавања мисли и осећања речима, говор; речник, лексика.</i></p>	<p>изглед</p> <p>изглед</p> <p>изглед, покретљивост</p> <p>изглед, покретљивост</p> <p>изглед, покретљивост</p> <p>изглед, покретљивост</p> <p>МТ</p> <p>МТ</p>
-------	---	---	---

		б. <i>дијалекаџи, наречје; жарјон.</i>	МТ
		в. <i>моћ, сјособносџи ѿворења.</i>	МТ
		г. <i>фиг. уојшџе начин изражавања: сликарски ~, ~ птица.</i>	МТ
		5. <i>вој. заробљеник који шреба да да ѿодашке о нейријашељској војсци.</i>	С

Колено. Следеће по броју секундарних значења су лексеме *колeно* и *ѿојас* – имају их по 10. У развоју њихових семантичких структура уочљиви су слични принципи. Тако су метафоричке трансформације лексеме *колeно* настале на семи изгледа заврнути, задебљали (2, 3), уз садејство семе функције, метонимијски преноси на формулама ДЕО ТЕЛА – ДЕО ТЕЛА СА КОЈИМ ЈЕ У ОДНОСУ ПРИПАДАЊА (1б) и ДЕО ТЕЛА – МЕСТО НА ОДЕЋИ КОЈЕ ТАЈ ДЕО ПОКРИВА (1в), а синегдохска значења, уз учешће метафоре у њиховом формирању, могу се објединити формулама део тела – човек односно група људи крвно или временски повезаних (4а, 4б). У настанку преосталих значења деловала је метафора (уз значајно учешће фигуративности и симболике). Тако је значење 5а *ѿородица* настало метафором на семи функције (спајање, заједништво) из основног значења. Значења 5б *ѿорекло* и 5в. *ѿојшмак* настала су из значења под тачком 5а *ѿородица* на семи сродништва (припадност некоме/нечему по крви или емотивно). Значење б *биолошка скујина*, сматрамо, настало је из значења 5а. *ѿородица*. У том случају, 5а→б пример је ланчане полисемије.²³

колeно	1. а. <i>анат. зѿлоб који сјаја доњи део бујне косџи с ѿрњим крајем цеванице, део ноје око ѿоја зѿлоба; одговарајући зѿлоб ноје у живојшња.</i>	б. <i>део ноје изнад ѿоја зѿлоба код човека (у седећем ѿоложају). — Дете му седе на колeна.</i> в. <i>место на одећи (на ѿанѿалонама) које ѿкрива ѿај зѿлоб: исцепати колeно.</i>	МТ МТ
--------	--	--	--------------

²³ Иначе, полазна мотивација за сваку од тачака 5–6 могла би бити у основном значењу лексеме *колeно*, али је данас та мотивација замагљена (и требало би је, претпостављамо, довести у везу са лексемом *косџи* и њеним фигуративним значењем *род*).

		<p>2. <i>месѿо їде нешїѿо мења їравац, кривина, завој; заврнуѿи комад цеви којим се два дела уѿаоно ївезују: велико колена Дунава; излити 100 колена цеви.</i></p>	изглед, функција
		<p>3. <i>бот. задебљали гео на сїабљници биљака одакле се настїавља расїење їрана, лисїѿова.</i></p>	изглед, функција
		<p>4. <i>а. људи који живе у једном временском їериоду, їоколење, їенерација, нарашїїај: два људска колена.</i></p>	С (; МФ)
		<p>б. <i>сродник који с друїима чини истїи сїейен сродсїѿва, један наследни ред: рођаци из другог колена.</i></p>	С (; МФ)
		<p>5. <i>а. їородица, їородична лоза, род; їенеалошко їоїѿомсїѿво.</i></p>	функција
		<p>б. <i>їорекло; друшїївени їоложај с обзиром на їорекло: господскога колена, краљевскога колена.</i></p>	сродништво
		<p>в. <i>їоїѿомак, изданак їородичне лозе: јуначко ~, витешко ~.</i></p>	сродништво
		<p>б. <i>биолошки їїий, скуїина: старо животињско ~.</i></p>	ЛП (метафором према т. 5а, на семи заједништва)

Појас. Значење дела тела лексема *їојас* остварује секундарно, под тачком 2. Да је оно узето за основно значење, а да је значење конкретне реалије (дато под тачком 1) наведено као секундарно, поступак обраде ове лексеме би се поклапао са поступком обраде осталих јединица ове лексичко-семантичке групе. Тада би сва остала махом терминолошка значења заправо била метафорички преноси са мотивационом базом у семи изгледа тракаст (3а, 3б, 4а, 4б, 4в, 4г, 6, 7),

значање под тачком 2 би настало према метонимијској формули ДЕО ТЕЛА – КОМАД ОДЕЋЕ КОЈИ ТАЈ ДЕО ПОКРИВА, ДОК БИ ЗНАЧЕЊЕ 5 БИЛО УСПОСТАВЉЕНО НА ВЕЋ ПОМЕНУТОЈ СИНЕГДОХСКОЈ ФОРМУЛИ ДЕО ТЕЛА – ЧОВЕК ОДНОСНО ГРУПА ЉУДИ КРВНО ИЛИ ВРЕМЕНСКИ ПОВЕЗАНИХ.

појас	1. <i>средство за опасивање одеће у сџируку</i> : кожни ~.	2. <i>најужи део тела између јруди и њрбуха, сџрук</i> .	изглед, положај
		3. <i>а. оно што се јружа око нечеја у виду њраке, линије и сл.: одбрамбени ~.</i>	изглед, положај
		б. <i>астр. њрсџенасџа формација око неких небеских тела</i> : Сатурнов ~.	изглед, положај
		4. <i>геогр. а. део Земљине њовршине између два меридијана</i> : тропски ~.	изглед, положај
		б. <i>део Земљине њовршине с одређеном климом</i> : умерени ~.	изглед, положај
		в. <i>део Земљине површине с одређеним њриродним, кулџурним и сл. обележјима</i> : средњоевропски ~, степски ~.	изглед, положај
		г. <i>уски део земљинија уз какву јраницу</i> : погранични ~.	изглед, положај
	5. <i>фиј. рођаци, сродници истиој сџуйња сродства с обзиром на заједничкој њрејка, колено, њокољење</i> .	С (према т. 2)	
	6. <i>анат. део скелета о који су њричвршћени екстремитети</i> : рамени ~.	изглед, функција	
	7. <i>мат. део њовршине лонџе између две њаралеле</i> .	изглед, положај	

Након представљања соматизама са највише секундарних реализација, можемо констатовати постојање истих принципа у њиховом формирању.

Наиме, секундарна значења соматизама најчешће се развијају метафором, и то на основу сема изгледа и положаја (о овоме више у закључку), док је нешто мањи број значења настао метонимијским односно синегдохским преносима. Управо се на основу ова два механизма полисемије соматизми могу поделити у две скупине.

Једну скупину би чиниле лексеме *колена* и *йојас* на основу повезујуће метонимијске односно синегдохске формуле: ДЕО ТЕЛА – МЕСТО НА ОДЕЋИ / КОМАД ОДЕЋЕ КОЈИ ТАЈ ДЕО ПОКРИВА, ОДНОСНО ДЕО ТЕЛА – ЧОВЕК ОДНОСНО ГРУПА ЉУДИ КРВНО ИЛИ ВРЕМЕНСКИ ПОВЕЗАНИХ.

Другу групу формирале би лексеме *лава*, *лице*, *језик* на основу заједничких семантичких образаца: за метонимију део тела – оно што је резултат његове активности и за синегдоху део тела – човек, односно животиња у целини.²⁴

IV. ЗАКЉУЧАК

Циљ овог рада био је да се утврди природа семантичких компонента примарног садржаја лексема које означавају спољашње делове човековог тела и да се установе принципи њиховог полисемантичког ширења.

Закључак спроведене анализе износимо на основу увида у семски састав моносемичних соматизама и на основу прегледа полисемантичке структуре 5 значењски најбогатијих лексема, односно укупно 60 секундарних значења.

Метафора је, очекивано, најчешћи механизам полисемантичког ширења лексема ове тематске групе. Метафоричком транс-

²⁴ Интересантно би било видети којим би се члановима ове лексичко-семантичке групе прошириле две поменуте скупине. На пример, испоређивањем семантичке структуре осталих вишезначних лексема (а има их и једнозначних) које означавају део главе (то су: *беоњача*, *брада*, *брк*, *вилаца*, *влас*, *враић*, *лава*, *јрло*, *зайиљак*, *зеница*, *зуб*, *језик*, *коса*, *лице*, *ноздрва*, *нос*, *образ*, *обрва*, *око*, *йојиљак*, *шеме*, *шрејавица*, *уво*, *устиа*, *чело*, *чељуси*) уочавамо исте принципе формирања као код именица *лава*, *лице*, *језик* – уколико су се њихова секундарна значења развила метафором, то се десило посредством сема изгледа и положаја, ређе функције, уколико имају значења настала метонимијом, она су добијена претежно према поменутиим формулама ДЕО ТЕЛА – ДЕО ТЕЛА СА КОЈИМ ЈЕ У ОДНОСУ ПРИПАДАЊА (на пример, лексема *брада* је развила значење 'длаке на бради' (16)), односно ДЕО ТЕЛА – ОНО ШТО ЈЕ РЕЗУЛТАТ ЊЕГОВЕ АКТИВНОСТИ (на пример, *јрло* – 'глас, дар за певање' (2)), док су синегдохски преноси, уколико постоје, извршени на човека (на пример, *око* – 'назив од милоште драгој особи' (2)).

Из наведеног произилази да се у оквиру лексичко-семантичке групе са архисемом *део шела* може успоставити једна подгрупа са архисемом *део главе* која би одговарала првој од три скупине из класичне анатомске поделе на главу с вратом, труп и удове. Оваква поклапања не постоје када су у питању труп, односно удови и њихови делови, о чему ћемо говорити у наредној студији.

формацијом полазног садржаја настао је највећи број секундарних значења – укупно 36, чије је извориште у једној или више сема. Семе изгледа и положаја показале су се као најзначајнији активатори метафоричких преноса.²⁵ То, међутим, важи онда када те семе (као проширени, истурени, горњи, предњи итд.) обезбеђују лаку уочљивост, видљивост, приметност денотата. У супротном, семе изгледа и положаја из основног садржаја (попут танки, сакривени, доњи, задњи итд.) не постају покретачи полисемантичких дисперзија.

Метонимијом и синегдохом настао је приближно једнак број значења – 13 односно 11.²⁶ Учили смо следеће семантичке образце на којима се заснивају метонимијски преноси: 1. ДЕО ТЕЛА – ОНО ШТО СЕ ТИМ ДЕЛОМ ИСПОЉАВА, 2. ДЕО ТЕЛА – ОНО ШТО ЈЕ РЕЗУЛТАТ ЊЕГОВЕ АКТИВНОСТИ, 3. ДЕО ТЕЛА – ДЕО ТЕЛА СА КОЈИМ ЈЕ У ОДНОСУ ПРИПАДАЊА И 4. ДЕО ТЕЛА – МЕСТО НА ОДЕЋИ / КОМАД ОДЕЋЕ КОЈИ ТАЈ ДЕО ПОКРИВА. Синегдохски преноси извршени су претежно на човека у целини (понегде на групу људи), ређе на животиње.²⁷

Лексемама које означавају спољашње делове човечјег тела вратићемо се опет са циљем да сагледамо појаве и појмове који се перципирају и концептуализују помоћу њих и да утврдимо лексичке механизме којима се уочене семантичке категорије реализују.

²⁵ Сема изгледа је најпродуктивнија – јавља се као једини или садејствујући извор асоцијација 22 пута, затим сема положаја – 19 пута, док су само 5 значења настала на семи функције, као јединој или садејствујућој. Поменућемо и слабо продуктивну сему сродништва чијом су трансформацијом настала 2 значења.

Поређења ради, истраживањем развоја значења лексеме *кућа* и њених делова установљено је да су најактивније семе семе изгледа и функције (Марковић 1991: 74).

²⁶ Механизме који се у табелама налазе у заградама, као садејствујући или додатни, нисмо рачунали.

²⁷ Успостављене формуле карактеристичне су за метонимијске и синегдохске трансформације више лексема ове тематске групе. Наводимо по пример за сваки образац редом: 1. *лице* – 'израз, карактер' (1в), 2. *глава* – 'памет' (2а), 3. *колело* – 'део ноге изнад тога зглоба код човека' (1б) и 4. *колело* – 'место на одећи (на панталонама) које покрива тај зглоб' (1в); пример за уочени синегдохски модел: *глава* – 'личност која руководи' (5а), односно 'поједина животиња, грло' (4б).

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић 2002: Миливој Алановић, Лексема зуб у фразеолошким јединицама, *Књижевност и језик* XLIX/3–4, Београд, 263–275.
- Бјелетић 1999: Марта Бјелетић, Кост кости (делови тела као ознаке средства), *Кодови словенских култура* 4, Београд, 48–67.
- Гортан Премк 1991: Даринка Гортан-Премк, О неким моделима метафоричне полисемантичке дисперзије, *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 20/2, Београд, 251–259.
- Гортан Премк ²2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и орјанизација лексичкој систиема у срјскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике.
- Давиђак 1999: Малгожата Давиђак, Језичко-културолошка слика главе у пољском језику, *Кодови словенских култура* 4, Београд, 89–97.
- Дешић 1990: Милорад Дешић, *Из срјскохрвајске лексике*, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Драгићевић 2008а: Рајна Драгићевић, Деривациона гнезда именица које означавају делове тела из угла лексичког богаћења, *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 37/1, Београд, 371–387.
- Драгићевић 2008б: Рајна Драгићевић, Творбени и семантички статус једног значења именица типа *ручица*, *Срјски језик* XIII/1–2, Београд, 203–215.
- Драгићевић 2009: Рајна Драгићевић, О проблемима идентификације фразеологизама, *Südslavistik online: Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen*. 2009, <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf>, 19.10.2014.
- Драгићевић ²2010: Рајна Драгићевић, *Лексикологија срјској језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ковачевић 1999: Милош Ковачевић, Метонимија и синегдоха, *Срјски језик* IV/1–2, Београд, 171–202.
- Легурска–Бечева 2008: Палмира Легурска, Ничка Бечева, Контрастивно-типолошко карактерисање полисемије кроз варирање матрице (на грађи бугарског, руског и српског језика), *Срјски језик* XIII/1–2, Београд, 281–301.
- Лупачова Раздобудко 1994: Лариса Лупачова-Раздобудко, Семантичка структура соматизама у српском језику, *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 22/2, Београд, 101–111.
- Марковић 1991: Рајна Марковић, Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове, *Наш језик* XXIX/1–2, Београд, 55–76.
- Марковић 2010: Зорица Марковић, *Полисемија и деривација именица које означавају делове одеће*, магистарски рад у рукопису, Београд: Филолошки факултет.
- Пејановић 2011: Ана Пејановић, Концептуални статус лексеме *образ* у српској фразеологији, *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 39/1, Београд, 405–415.
- Раздобудко 1994: Лариса Раздобудко, Стилистичка анализа именица које означавају делове тела човека (на основу асоцијативног експеримента у српском и руском језику), *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 23/2, Београд, 335–338.

- Раздобудко 1996: Лариса Раздобудко, Семантички обим најфреквентнијих соматизама у руском и српском језику у дијахронијској перспективи (на примеру речи *рука*), *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 25/2, Београд, 435–442.
- Раздобудко Човић 2007: Лариса Раздобудко Човић, Проблеми значења невербалних порука у руском и у српском језику (на материјалу драме А. П. Чехова *Ујка Вања*), *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 36/1, Београд, 311–323.
- Шипка 2008: Милан Шипка, Фразеологизми с лексемом *образ*, *Јужнословенски филолоџи* LXIV, Београд, 561–569.

РЕЧНИЦИ

- РСМС: *Речник срџскохрватскоџа књижевноџи језика*, I–VI, Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник срџскохрватскоџи књижевноџи и народноџи језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник срџскоџа језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СДР: *Семантичко-деривациони речник*, св. 1, човек – делови тела, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.

Анета А. Спасоевич

О ПОЛИСЕМИИ ЛЕКСЕМ ОБОЗНАЧАЈУЩИХ ЧАСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ТЕЛА

Резюме

В статье рассматриваются лексемы обозначающие внешние части человеческого тела (*голова, колено, лицо, живот* итд.). Цель исследования включает следующее: 1) с помощью компонентного анализа утвердить семы выбранных многозначных лексем внутри этих лексико-семантических групп, 2) описать характер сем с точки зрения производительности, и 3) показать принципы создания семантически богатых лексем из вышеупомянутой лексико-семантической группы.

Анализ проведен на материале однотомного Словаря сербского языка показывает что семы 'образ' и 'положение' главные активаторы метафорических переносов в лексико-семантической группе слов обозначающих части человеческого тела. Также, автор определяет несколько семантических моделей, на основе которых выполнены метонимийские и синегдохские переносы.

ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА
ФРАЗЕОЛОГИЗАМА С КОМПОНЕНТОМ ГЛАВА
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се са когнитивносемантичког аспекта анализирају фразеолошке конструкције у чијем се саставу у српском језику налази лексема *глава*. Циљ је да се испита који когнитивни механизми учествују у концептуализацији појмовног домена ГЛАВА, те како се све *глава* разумева и шта може симболизовати у структури фразеологизма. Истраживање треба да покаже како појмовне метафоре и метонимије, али и конвенционално знање и искуство које човек има о глави као делу тела омогућавају формирање општег значења фразеолошких конструкција са овом компонентом.

Кључне речи: фразеологизам, компонента *глава*, појмовна метафора, појмовна метонимија, концептуализација

0. Фразеолошке конструкције¹ с компонентом *глава* биле су предмет интересовања бројних лингвистичких истраживања, при чему су им неки аутори посвећивали пажњу у појединачним радовима, посебно се усредсредивши на њихову лексичко-семантичку или

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Термини фразеолошка конструкција, фразеолошка јединица и фразеологизам у овом раду узимају се као синоними, а осим њих у лингвистичкој литератури користе се и термини фразем(а), фразеолошки израз, обрт и др. (Мршевић-Радовић 1987: 11–12).

структурну анализу (в. нпр. Штрбац 2012, Ранђеловић и др. 2014)², док су се неки дотицали ове скупине израза у оквиру обимнијих студија посвећених соматским фразеологизмима (в. Раздобудко 2003, Ковачевић 2012)³. Сви аутори указују на изразиту продуктивност соматизма⁴ *лава* у фразеолошком систему српског језика, која је у складу са семантичким и деривационим потенцијалом лексеме *лава*⁵ и слажу се да је највећи број фразеологизама с овом компонентом усмерен на самог човека, квалификујући га с различитих аспеката.

² Истраживање Г. Штрбац засновано је на грађи ексерцираној из двају описних речника – РСАНУ и РМС, као и Матешиневог Фразеолошког речника, коју чини преко 300 фразеолошких јединица с компонентом *лава*. Ауторка напомиње да прегледани речници бележе далеко више таквих устаљених спојева, али су из анализе искључене термилошке синтагме и они спојеви чији би се статус као фразеолошке јединице могао довести у питање – нпр. *бисџира* (*мудра, њамейна*) *лава*, *врајчје лава*, *лава куће*, *женска лава*, *крунисана лава*, *мушка лава*, *јореска лава* и сл. Посматране фразеолошке јединице у раду се анализирају са становишта њиховог значења и даље се разврставају на уже и шире семантичке скупине. Коауторски рад А. Ранђеловић, И. Маринковић-Мандић и Ј. Јовановић (2014) представља структурну и лексичко-семантичку анализу фразеологизама у чијем се саставу налази неки од соматизама *лава*, *нос*, *око* и *ухо*. Ауторке су из описних речника и Матешиневог Фразеолошког речника издвојиле око 150 јединица са лексемом *лава*, а семантичка анализа спроведена у раду показала је да се фразеологизми са компонентом *лава* могу класификовати у пет тематских целина, које означавају: човекове активности, међуљудске односе, различита стања у којима се човек може наћи, особине (физичке, духовне и когнитивне), као и различите прилошке односе, који изражавају човеков поглед на простор и време.

³ Контрастивно проучавајући семантику и прагматику соматизама у српском и руском језику, Л. Раздобудко показује да је соматизам *лава* доминантан у погледу учесталости појављивања у фразеологизмима у српском језику (Раздобудко 2003: 77). Ауторка притом истиче да је човек егосентричан и себе доживљава као центар света, што се затим одражава на лексички систем, односно, на језик којим говори. У монографији *Хрвајски фразеологизми од лава до њеће* Б. Ковачевић истиче да су соматизми из подручја главе, а пре свих баш соматизам *лава* – најплоднији у хрватској соматској фразеологији, што је условљено видљивошћу, положајем и функцијама главе и њених делова, као и њиховим значајем за човека (Ковачевић 2012: 46).

⁴ Под соматизмима се у науци о језику подразумевају именице којима се означавају делови људског тела. Оне чине организовану целину, тј. језгро лексичког система и основни неотуђиви фонд сваког језика (Раздобудко 2003: 9).

⁵ Речник САНУ бележи чак 36 значења лексеме *лава*, што указује на њену изразиту семантичку дисперзију и сведочи о продуктивности метафоре и метонимије у развијању семантичке структуре ове речи.

Занимљиво је да је управо један израз у чијем се саставу налази лексема *лава* – *изјубији лава* – послужио Р. Драгићевић (2009: 41–43) да укаже на проблем идентификације фразеологизама у описним речницима, тачније, на чињеницу да је каткад тешко разграничити да ли је одређена вишечлана лексичка јединица фразеологизам или синтагма коју чине две лексеме употребљене у својим секундарним значењима.

У нашем раду се концептуално, применом теорије појмовне метафоре, анализирају фразеологизми с компонентом *лава* у српском језику, те ово истраживање представља допринос когнитивистичком проучавању идиоматиčnosti.

1.1. Фразеологизам у светлу традиционалне и когнитивне семантике

На формалном плану, фразеологизми представљају нерашчлањиве вишелексемне спојеве устаљене структуре, којима одговара јединствено значење (Мршевић-Радовић 1987: 13–15). Да би се неки вишечлани спој могао сматрати фразеологизмом, он мора испуњавати неколико основних семантичко-синтаксичких критеријума: мора бити експресиван (Мршевић-Радовић 1987: 17–18); мора се одликовати „семантичком претворбом најмање једнога члана чврстога скупа ријечи“ (Матешкић 1982: 6), као и важном семантичком карактеристиком да има јединствено значење, тј. да значење фразеолошке јединице никада не одговара збиру значења њених чланова (Мршевић-Радовић 1987: 12–13).

У новије време, на традиционална тумачења фразеологизама надовезују се бројне студије когнитивних лингвиста о идиоматиčnosti. Модерни аутори, међу којима су Р. Гибс (1994: 265–319) и З. Кевечеш (2010: 231–249), тумаче семантичку структуру фразеолошких јединица са когнитивистичког становишта, настојећи да покажу да фразеологизми нису просто сложене лексичке јединице чије је значење на неки начин посебно, независно од значења конституената, већ је глобална семантика израза у највећем броју случајева мотивисана метафоричким и метонимијским значењем елемената који улазе у њихов састав. Посматрано са становишта когнитивне семантике, фразеологизми заправо одражавају кохерентан систем метафоричких концепата (в. нпр. и Најак–Гибс 1990, Круз–Гресер 1991, Ланглот 2006).

Како објашњава Гибс (1994: 265–318), човек разумева идиоматски говор пре свега захваљујући свом мишљењу и конвенционалном знању, који су у основи метафорички: појмовна метафора као когнитивни механизам повезује фразеолошку форму са експресивним фигуративним значењем. Резултати до којих су дошле когнитивна лингвистика и експериментална психолингвистика показују да се многи фразеологизми одликују метафоричком мотивацијом, што значи да су семантички рашчлањиви, тј. да појединачни конституенти, независно један од другог, учествују у формирању глобалног фразеолошког значења (Гибс 1994: 278).

2 . Фразеологизми засновани на појмовним метафорама

2.1. Као што је добро познато, појмовна метафора доводи у везу два појмовна домена – *изворни*, који је добро познат, конкретнији и доступан чулима и *циљни*, који је мање познат, апстрактан и чулно несазнатљив (Лејкоф и Џонсон 2003; Кевечеш 2010; Лејкоф 1987; Гибс 1994; Кликовац 2004). Као један од уобичајених изворних домена помоћу којих човек концептуализује апстрактне појмове и искуства, Кевечеш (2010: 18) наводи и људско тело, напомињући притом да у метафоричкој концептуализацији човек као изворни домен не користи сваки аспект свог тела, већ се нарочито ослања на одређене његове делове, међу којима су глава и делови лица (очи, уши, нос, уста, језик), руке, ноге, леђа, срце. Истраживања когнитивиста показују да метафоричко разумевање стварности у великој мери почива на човековом искуству о сопственом телу.⁶ Многе појмовне метафоре и метонимије заснивају се на корелацијама у човековом телесном искуству. Према Кевечешу (Ibid.: 18), „утело-

⁶ С. Ристић истиче да концептуализација садржаја појединих речи из семантичке сфере човек показује „наивну слику о уникалности човека у свету који га окружује“, пре свега зато што се човекове интелектуалне и душевне карактеристике повезују са деловима његовог тела, односно са органима његове телесне грађе (Ристић–Радић–Дугоњић 1999: 169–180). Тако се унутрашњи, духовни живот лоцира у одређене постојеће органе, при чему се формира наивна „језичка слика човека“, а у њој су одређени системи по којима човек функционише, као и органи у којима се они локализују. Интелектуална делатност локализује се у глави, памети, уму (Апресјан 1995, према Ристић–Радић–Дугоњић 1999: 169–170).

вљеност“ значења (енгл. *embodiment*) може се сматрати централном идејом когнитивнолингвистичке теорије појмовне метафоре и, уопште, когнитивистичког погледа на природу лексичког значења.

Имајући ово у виду, когнитивисти показују посебно интересовање за проучавање соматских фразеологизама, чије се значење најчешће формира удруженим деловањем појмовне метафоре, појмовне метонимије, конвенционалног људског знања и искуства које имамо о свету.

3. Фразеологизми с компонентом *їлава* у српском језику

У раду ћемо са когнитивистичког аспекта анализирати фразеолошке конструкције у чијем се саставу у српском језику налази лексема *їлава*. Циљ нам је да испитамо који когнитивни механизми учествују у концептуализацији појмовног домена *їлаве*, те како се све *їлава* разумева и шта може симболизовати у структури фразеологизма. Настојаћемо да покажемо како појмовне метафоре и метонимије, али и конвенционално знање и искуство које човек има о глави као делу тела омогућавају формирање општег значења фразеолошких конструкција са овом компонентом, које се може односити на: човекове физичке особине, његове когнитивне и менталне способности, различите активности, човеков однос према свету и људима који га окружују, његово понашање у одређеној ситуацији и сл. Као корпус за ово истраживање користили смо *Речник српскохрватскої књижевної и народної језика САНУ*⁷, *Речник српскохрватскої књижевної језика Матице српске*⁸ и *Речник српскої језика*,⁹ док нам је контролни корпус представљао *Фразеолошки рјечник хрватскої или српскої језика Јосипа Матешиа*¹⁰.

У РСЈ *їлава* се под 1. а. дефинише као „горњи део човечијег, односно предњи део животињског тела у коме су смештени мозак, главна чула и предњи део пробавног и дисајног система“, а под 2. а.

⁷ У даљем тексту – РСАНУ.

⁸ У даљем тексту – РМС.

⁹ У даљем тексту – РСЈ.

¹⁰ У даљем тексту – ФР.

као „памет, интелигенција, ум, разум; свест, мисли“. На основу наведених двеју дефиниција које, уз минималне варијације, бележе сви дескриптивни речници, закључујемо да глава често метонимијски стоји за мозак, јер човек има свест о смештености мозга (памети, ума) унутар главе. Будући да се у глави налази мозак, она представља централни део човековог когнитивног система, седиште мишљења, рација, интелигенције, те се захваљујући њој човек одликује способношћу мишљења, закључивања. Самим тим, глава чини суштину људске јединке и њен најважнији део – оно што човека као *homo sapiensa*, разумног бића, разликује од свих других живих бића.

Концептуализација главе у фразеолошким конструкцијама у великој је мери условљена управо конвенционалним знањем које имамо о положају, облику и функцији овог дела тела, као и доживљајем њене важности за живот и функционисање човека. Осим овог општег знања, смисао и разумевање фразеологизама с компонентом *глава* омогућавају механизми појмовне метафоре и метонимије.

Семантичком анализом и разврставањем ексцерпираних израза дошли смо до закључка да се појам глава у њима концептуализације путем следећих когнитивних механизма:

- опште, конвенционално знање о положају, облику и функцији главе као дела тела
- појмовна метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА
- појмовна метафора ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ
- појмовна метафора ЗАНЕСЕНОСТ, ФАНАТИЧНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА
- појмовне метафоре ОДГОВОРНОСТ ЈЕ ТЕРЕТ; ОБАВЕЗЕ СУ ТЕРЕТ; БРИГЕ СУ ТЕРЕТ
- појмовне метафоре МОЋ ЈЕ ГОРЕ; ВАЖНО ЈЕ ГОРЕ
- појмовна метафора ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО (БРИГА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ГЛАВОБОЉА)

У већини случајева, у сложену семантику фразеологизма продира се комбиновањем двају когнитивних механизма који структурирају израз (метафора и метонимија), а основ за разумевање представља човеково свакодневно искуство, знање које има о овом делу тела и функције које обавља захваљујући њему.

3.1. ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ

Појмовна анализа фразеологизама са соматизмом *глава* у српском језику показује да се глава најчешће концептуализује као садржатељ за мозак и чула, а метонимијским повезивањем по формули ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК овај соматизам даље се конкретизује као садржатељ за памет, интелигенцију, ум. Поменути механизми махом структурирају изразе којима се апострофирају човекова глупост, ограниченост и незнање. То нимало не изненађује ако имамо у виду пејоративност као важно обележје фразеологије сваког језика, затим чињеницу да велики број изрза с компонентом *глава* указује на човекове когнитивне, менталне способности и особине, као и то да се мудрост и интелигенција високо вреднују у колективној свести и култури нашег народа. Појмовну метафору ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ПАМЕТ, ИНТЕЛИГЕНЦИЈУ, УМ налазимо нпр. у синтагматским фразеолошким конструкцијама *празна глава* и *шупља глава* у значењу 'незналица, глупак'. Будући да човек има представу о смештености мозга и највиших когнитивних функција унутар главе, он глупост и непромишљеност као апстрактне, когнитивне особине концептуализује као изостанак мозга из главе, односно као *празноглавост*, *шупљоглавост*. Овде, дакле, препознајемо и појмовну метафору ГЛУПОСТ, НЕПРОМИШЉЕНОСТ ЈЕ ПРАЗНОЃА, ШУПЉОСТ ГЛАВЕ.

Сликовна схема САДРЖАВАЊА активна је и у разумевању структуре следећих глаголско-именичких фразеологизама: из РСАНУ: *главу (на)пунити* 'наметнути некоме неку мисао, идеју, жељу, прохтев; наговарати'; *избијти (избрисати, избацити)* из *главе* 'престати мислити на нешто, заборавити, променити мишљење' и 'учинити да неко престане да мисли на нешто, да заборави нешто'; *из главе изаћи* (обично у одрицању) 'ишчезнути из мисли, из сећања'; *мућнути главом* 'размислити, промислити'; *не иде ми у главу* 'не могу да схватим, не разумем'; *у главу доћи (дунути, лупити, ударити)* 'наметнути се као тренутна ћуд, изненадна мисао, пасти на памет'; из РСМ: *држати (имати)* у *глави* 'памтити, имати на уму'; *имати шито у глави* 'имати памети' и 'памтити, имати на уму'; *прећурати до глави* 'мислити о чему'; *увршити у главу* '(себи) уобразити нешто и тврдоглаво се држати тога' и '(некоме) наметнути неку мисао, уверење'; из ФР: *дрмнути (мућнути) главом*; *пролетети кроз главу*; *пролазити кроз главу*; *взмати се, моћати се кроз главу / до глави*.

Већина израза мотивисана је човековом представом о кретању, протоку когнитивног садржаја, који може бити усмерен *ка унутрашњости* главе или пак оријентисан *из* простора *главе наоко*. Отуда у структури ових конструкција махом налазимо глаголе кретања (*изаћи, ићи, доћи*) допуњене акузативним и генитивним конструкцијама са предлозима *у* и *из*. Интересантно је да се мисли, идеје и сл. у фразеологизмима махом разумевају као ентитети који долазе/улазе у главу из спољашњег света, што као последицу има то да многи фразеологизми указују на недостатак интелигенције, памети, знања, односно да имају пејоративну семантику.

Појмовном анализом побројаних фразеологизама долазимо до закључка су у сценарију садржавања активне и појмовне метафоре којима се концептуализују апстрактне менталне активности, попут размишљања, разумевања, памћења. Тако се, рецимо, *размишљање, промишљање* уопште разуме као активирање когнитивних функција, односно *покретање садржаја у глави*, као *мућкање, дрмусање главом (мућнути главом)*, док се *размишљање* о нечему конкретном концептуализује као *претурање по глави*¹¹, затим као *пролетање/пролажење садржаја кроз главу (прећураћи по глави, пролазићи/пролећети кроз главу)*, али и као *врзмање, мотање идеја, мисли кроз главу (врзмаћи се/моћати се (коме) по глави)*.

За разлику од мишљења, које се због својства променљивости концептуализује као кретање когнитивног садржаја, памћење се на когнитивном нивоу изједначава са похрањивањем, задржавањем мисли, идеја, теорија и сл. у глави, што имплицира њихово мировање у глави. Овде препознајемо појмовну метафору *памћење је остајање, задржавање когнитивних садржаја у глави*, као и метафору *памћење је држање*¹², *поседовање нечега у глави (држати у глави, имати у глави)*. С друге стране, ментална активност краткотрајног заборављања/престанка размишљања о нечему у фразеологизмима с компонентом *глава* концептуализује се као *излагање, ишчезавање когнитивног садржаја из главе*, што истовремено имплицира да се

¹¹ Глава се овде концептуализује као издељен, испарцелисан простор, у коме је похрањен, смештен целокупан когнитивни садржај, при чему се потрага за одређеном информацијом, податком и сл. разуме као претурање по садржању-глави.

¹² Оваква концептуализација памћења имплицира и једну општију појмовну метафору, на коју је указао Кевечеш (2010: 243) испитујући фразеологизме у чијем се саставу налази соматизам *рука*, а она гласи *поседовање је држање нечега у рукама*.

опсесивно размишљање о нечему разумева као неизлажење садржаја из главе (*изаћи/избићи/ишчезнути из главе*, обично у одрицању).

Човек поседује конвенционално знање и искуство о томе да улазак когнитивног садржаја у главу подразумева његову обраду, која је у вези са когнитивним активностима разумевања и учења. Појмовне метафоре ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ И РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ УЛАЖЕЊЕ САДРЖАЈА У ГЛАВУ структурирају фразеологизам *не иде ми у главу* 'не могу да схватим, не разумем'.

Садржатељ-глава у корпусу се појављује и у два фразеологизма који имају синонимно придевско значење из сфере човекових духовних особина и указују на његову лудост, недостатак здравог разума – *даску (све даске, све четвори) у глави немаћи и недосијаје (фали) му (им и др.) даска (йрећа, четврша) у глави*, у значењу 'бити сулуд, ћакнут'. Наиме, према Д. Мршевић-Радовић (2008: 104), простор ума (глава) у српској фразеологији сликовито је представљен као *незавршена „траћевина“ којој може недосијајати йонека „даска“ и кроз коју „може да дува и йромаја“*. Ауторка претпоставља да је представа о недовршеном простору, о простору који није у целини затворен, мотивисала жаргонско значење 'бити глуп' (Мршевић-Радовић 2008: 104). Другим речима, степен човекове лудости, глупости, неразумности мери се изостанком, недостатком неких дасака у глави, при чему непостојање свих дасака овде по свој прилици указује на нецеловитост умног простора, на постојање некакве шупљине, рупе у глави, кроз коју памет затим може ветрити, чилети, губити се и сл.

Истој семантичкој сфери припада и фразеологизам *соли у глави имаћи*, односно његова варијанта *не бићи без соли у глави*, 'имати разума, здраве памети'. Ипак, ове изразе само делимично мотивише појмовна метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ, док је за њихово разумевање неопходно: (1) конвенционално знање о соли, као о неопходној, незаменљивој хранљивој материји, тј. о зачину који даје укус храни и без ког човек не би могао; и (2) познавање симболике именичке компоненте *со*, која је још код античких народа означавала мудрост, а исту симболику очувала је и у западнохришћанском обреду крштења.¹³

¹³ Стари Римљани користили су изреку *Cum grano salis*, односно *Са зрном соли*, чиме су наглашавали нужност тога да све чему се човек посвећује буде „зачињено“ „зрном мудрости“ (Голуб 1991: 196). Касније ће *со* и у хришћанству

Међу фразеологизме структуриране помоћу појмовне метафоре ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ МОГУ СЕ СВРСТАТИ И ОНИ У КОЈИМА СЕ УКАЗУЈЕ НА КАКАВ НЕОБИЧАН, НЕТИПИЧАН САДРЖАЈ ГЛАВЕ. Човеково конвенционално знање и искуство о глави као садржатељу за мозак, памет, ум, идеје, мишљење – мотивисало је по свој прилици и изразе *имайши бубице у глави* 'имати неку манију, имати настране/луде мисли, бити луцкаст, луд' и *(ис)ћерайши коме бубице из главе* 'опаметити, уразумити кога, отрезнити/навести кога да мисли и поступа разумно, помоћи коме да се ослободи луцкастих мисли и идеја', у којима се, уместо карактеристичних когнитивних садржаја – у глави појављују инсекти, бубице или мушице. Претпостављамо да оваква фразеолошка структура почива на човековој свести о томе да бубицама није место у глави, што потенцијално имплицира и то да оне у глави „мењају“ човеков разум, утичу и на формирање карактерних црта, изазивајући различита расположења и стања. Тако човек у чијој се глави уместо когнитивних садржаја појављују бубице може бити настран, луцкаст, неразуман (исп. Ковачевић 2012: 162).

У посматраним фразеологизмима глава се разуме као ограничени простор (посуда, кутија) који се *ћуни* когнитивним садржајем, у који се тај садржај *убацује*, а може се по потреби из њега и *избацивајши* – својевољно или нечијим деловањем. Отуда се интензивно ГОВОРЕЊЕ О НЕЧЕМУ ИЛИ УВЕРАВАЊЕ НЕКОГА У НЕШТО, који су обично мотивисани потребом да се утиче на нечије слободно мишљење, у фразеологизмима с компонентом *глава* концептуализује као ПУЊЕЊЕ НЕЧИЈЕ ГЛАВЕ (*најунијши главу коме*). Будући да је глава садржатељ ограничених димензија, код човека се јавља представа о томе да се она може сасвим попунити, те се ОКУПИРАНОСТ МИСЛИМА у фразеологизмима концептуализује као НАПУЊЕНОСТ, ПУНОЋА ГЛАВЕ, о чему сведочи израз *ћуна ми (му, јој ишг) је глава*.

Претпостављамо да сличну мотивацију као претходни изрази има и фразеологизам *главу ћроби(ја)ши (некоме)* 'досадити, досађивати непрестаним причањем, молбама, захтевима и сл.' (РСАНУ),

симболизовати мудрост, за шта потврде налазимо и у самом Светом писму, у јеванђељима: тако Исус на Гори окупљеној пастви каже „Ви сте со земљи. Ако со обљутави, чиме ће се осолити“ (Мт: 5, 12) односно „... ако со постане неслана, чиме ће се осолити? Имајте соли у себи, и мир имајте међу собом“ (Мк: 9, 50). Такође, у старом хришћанском обреду крштења свештеник је детету давао соли, изговарајући речи *Прими сол мудросџи* (Голуб 1991: 196).

којим се сугерише нечије непрекидно, инвазивно деловање на садржај главе-садржатеља, односно прекомерно „пуњење“ нечије главе садржајем у виду разних савета или говорења о нечему и сл., услед чега, глава више не може да издржи, тј. да прими информација и бива пробијена. Уопште, превелика количина података, мисли, идеја и других когнитивних садржаја, али и различитих обавеза које захтевају менталне активности – метафорички се разумевају као пребукираност главе, која може резултирати пуцањем главе-садржатеља. Овакву мотивацију препознајемо и у фразеологизму *йуца ми (йи и сл.) глава ’у великој сам (си и сл.) бризи, у великом послу, на великој муци’*.

3.2. ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ

Премда већина фразеологизама с компонентом *глава* указује на човекове когнитивне активности, способности, интелигенцију, неки осветљавају његов емотивни однос према свету који га окружује. Семантика двају таквих израза у нашој грађи сугерише човеково ментално стање, стање свести: *усијана (ујрејана, ујаљена) глава ’занесењак, фантаста; онај који претерано верује у своје снаге, ставове и сл; фанатик’* и *имайи (задржайи) хладну главу (бийи хладне главе), ’бити/остати хладнокрван, промишљен’*. Изгледа да се необјективност у расуђивању, изостанак здраворазумског понашања и превише емотиван, страствен однос према некој идеји, занесеност њоме – концептуализују као загрејаност, врелина главе.

Овакви изрази у језику структурирани су путем појмовне метафоре ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ и једне општије метафоре СТРАСТ, ЗАНОС ЈЕ ВРЕЛИНА, ЗАЖАРЕНОСТ. Да занесеност каквом идејом, мишљењем и сл. разумемо као загрејаност поткрепљује и чињеница да се хладноћа главе у поменутом изразу *имайи (задржайи) хладну главу* тумачи посредством хладноће крви, тј. *хладнокрвношћу*. Ова појава не само што сведочи о постојању појмовне метафоре страст, занос је врелина, већ указује и на њену утемељеност у лексички систем српског језика.¹⁴

¹⁴ Механизмом појмовне метафоре може се, по истом принципу, тумачити и семантика придева *хладан* (нпр. значење под 3. а. у РМС: ’који се не узбуђује, не узрујава, миран, сталожен, трезвен’), односно глагола *зајрејати се* (под 2. у РСАНУ: а. ’разгневити се, пасти у ватру’ и б. ’заинтересовати се, одушевити се, занети се нечим’).

3.3. Сва је прилика да су поједини фразеологизми с компонентом глава у ексцерпираној грађи мотивисани појмовним метафорама ОДГОВОРНОСТ ЈЕ ТЕРЕТ И БРИГЕ/ОБАВЕЗЕ СУ ТЕРЕТ. Наиме, осећања одговорности и забринутости несумњиво представљају психолошку непријатност за човека – он непрекидно размишља о ономе што га очекује, непрекидно су му одређене мисли и предстојеће обавезе „на памети“, што се на когнитивном плану концептуализује као физички притисак, односно као ТЕРЕТ, ТОВАР КОЈИ ПРИТИСКА МИСЛИ, а метонимијски – и главу, која је носилац за мисли. Овај метафорички сценарио структурира изразе *џоваријџи некоме неџио на љаву* 'чинити некога одговорним', *биџи (коме) на љави* 'бити коме на терету, на бризи', *сручиџи се (свалиџи се) (џио) на (нечију) љаву* 'пасти на (чији) терет' (РМС); *сесџи на љаву* 'постати несносан, тежак', *имаџи на љави сџо чуда* 'имати много брига и много обавеза' (ФР). На основу структуре наведених фразеологизама запажамо да се различите врсте психичког или менталног, умног напора концептуализују као физички притисак, што сугерише једну општију и у литератури познату метафору ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, односно ЕТИЧКИ/УМНИ НАПОР ЈЕ ФИЗИЧКИ ПРИТИСАК, ТЕРЕТ.

Анализа прикупљене грађе показује да појмовна метафора ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО структурира и варијантне изразе *луџаџи/ломџи/разбијаџи љаву* 'напрегнуто размишљати о нечему тешком', као и изразе *љавом о зид луџаџи, удараџи; џуцаџи љаву о зид; џуџи се џо љави*, у значењу 'кајати се, жалити за нечим'. Семантика наведених фразеологизама у великој мери проистиче из практичног знања које човек поседује, односно телесног искуства које има у одређеним ситуацијама. Искусствено је утемељено да је ударац чиме у главу, односно, ударац главом у какву тврду површину – болан, при чему континуирано ударање/лупање (нпр. главом о зид) имплицира трајање, тј. постојање константног физичког бола. Стога претпостављамо да је значење фразеологизама из ове подгрупе заправо мотивисано појмовним пресликавањем типа конкретно → апстрактно, односно, појмовном метафором ДУХОВНО/ЕМОТИВНО ЈЕ ТЕЛЕСНО/ФИЗИЧКО. Захваљујући њој се КАЈАЊЕ, ЖАЉЕЊЕ за нечим, који подразумевају духовно, емотивно незадовољство, емотивни бол због нечега – на когнитивном плану концептуализују као физички бол. Слично је и са изразима *луџаџи/ломџи/разбијаџи љаву*, у чијем је разумевању такође активна појмовна метафора

ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, С ТИМ ШТО СЕ ОВДЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНИ, УМНИ НАПОР КОНЦЕПТУАЛЗУЈЕ КАО ФИЗИЧКИ БОЛ УЗРОКОВАН *ишешким* МИСЛИМА КОЈЕ *ошшерећују* главу. АКО ИМАМО У ВИДУ ВЕЋ ПОМЕНУТЕ МЕТАФОРЕ УМНИ НАПОР ЈЕ ТЕРЕТ И ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ/НОСИТЕЉ ЗА МИСЛИ, ОДАВДЕ ПРОИСТИЧЕ ЈОШ ЈЕДНА УЖА МЕТАФОРА У ИСТОМ ПОЈМОВНОМ ЛАНЦУ, А МОЖЕМО ЈЕ ФОРМУЛИСАТИ КАО УМНИ НАПОР ЈЕ ПОСЕДОВАЊЕ ТЕШКИХ МИСЛИ КОЈЕ ИЗАЗИВАЈУ БОЛ У ГЛАВИ.

3.4. СЛИКОВНА СХЕМА ВЕРТИКАЛЕ И ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С КОМПОНЕНТОМ *глава* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

ЕКСЦЕРПИРАНА ГРАЂА ДОНОСИ И ИЗРАZE (*ио*)*дићи/гизайи главу* (РСАНУ), 'поста(ја)ти охол, погордити се', *држайи високо главу* (ФР) 'бити горд, поносан', *уздићнуће главе* (ФР) 'поносно, гордо, охоло, смело', КОЈИ УКАЗУЈУ НА ЧОВЕКОВА ОСЕЋАЊА ПОНОСА, ГОРДОСТИ И ОХОЛОСТИ, ОДНОСНО НА ВРЕДНОВАЊЕ СЕБЕ И ПОСТОЈАЊЕ ИЗУЗЕТНО ДОБРОГ, ПОЗИТИВНОГ (ВИСОКОГ) МИШЉЕЊА О СЕБИ.¹⁵ КАКО ЗАПАЖА К. РАСУЛИЋ (2004: 215), АПСТРАКТАН ПОЈАМ ВРЕДНОСТИ/ВРЕДНОВАЊА СТРУКТУРИРАН ЈЕ ПОМОЋУ СЛИКОВНЕ СХЕМЕ ВЕРТИКАЛНОСТИ, А КЉУЧНУ УЛОГУ У РАЗУМЕВАЊУ ВРЕДНОВАЊА ИМАЈУ ОРИЈЕНТАЦИОНЕ МЕТАФОРЕ ДОБРО, ПОЗИТИВНО ЈЕ ГОРЕ И ЛОШЕ, НЕГАТИВНО ЈЕ ДОЛЕ. ИМАЈУЋИ У ВИДУ ПОМЕНУТЕ ЗАКЉУЧКЕ К. РАСУЛИЋ, КАО И ЗАПАЖАЊА А. БРОЋИЋ (2012: 121) ДА СУ ПОНОС И ГОРДОСТ/ОХОЛОСТ ОСЕЋАЊА КОЈА СЕ РАЗУМЕВАЈУ ПОМОЋУ МЕТАФОРЕ И ПОДРАЗУМЕВАЈУ ДОБРО, ПОЗИТИВНО (ВИСОКО) МИШЉЕЊЕ О СЕБИ, ТЈ ПОЗИТИВНО ВРЕДНОВАЊЕ СЕБЕ, МОЖЕМО ФОРМУЛИСАТИ ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРУ ПОНОС/ГОРДОСТ ЈЕ ГОРЕ.¹⁶

Објаснимо, коначно, у каквој је све ово вези са нашим испитивањем концептуализације појма глава као компоненте фразеологизама (*ио*)*дићи/гизайи главу*, *држайи високо главу* и *уздићнуће главе* у српском језику. Наиме, као што можемо запазити на основу дефиниција и структуре ових трију израза у описним речницима, компонента *глава* у њима семантички је повезана са појмовима по-

¹⁵ На основу конструкција пронађених у дефиницијама именице *понос* ('претерано високо мишљење о себи') и придева *охол* и *горд* ('који високо мисли о себи'), А. Броћић закључује да су појмови понос, гордост и охолост у српском језику структурирани метафоричким путем, помоћу сликовне схеме вертикале.

¹⁶ Треба, међутим, имати у виду да појмови понос и гордост немају једнаку конотацију у српском језику, што потврђује чињеница да се гордост често изједначава са сујетом, охолошћу и разуме се као човекова мана (в. у РСАНУ, под *гордост*), док се поноситост обично схвата као пожељна човекова особина, врлина.

нос, гордост и охолост, и то тако што се положај, односно начин држања главе *високо*, *горе* – метафорички изједначавају са човековим доживљајем себе, тј. начином на који види, вреднује себе. Сва је прилика да је глава у овим фразеологизмима употребљена метонимијски, по уобичајеној метонимијској формули део → целина и да стоји за човека. Тако *држајти главу високо* и *дићи/дизајти главу* имају значење *држајти високо себе само*, односно дизати себе изнад других, вредновати себе више од других, гордити се, поносити се.¹⁷

Важно је, међутим, запазити да је сликовна схема вертикалности активна у разумевању израза са соматизмом *глава* у још једном домену. Тако поменути израз (*до*)*дићи/дизајти главу*, који смо пронашли у значењу 'поста(ја)ти охол, погордити се' може значити и 'осилити се, узети маха', што сугерише моћ, надмоћ, ауторитет једног ентитета (човека) над другим. К. Расулић (2004: 212–216) указује да је један од апстрактних појмова структурираних помоћу вертикалне схеме и појам моћ, односно појмовни односи доминација и потчињеност. За ове односе важне су оријентационе појмовне метафоре МОЋ ЈЕ ГОРЕ, НЕМОЋ/ЕНТИТЕТ У ОДНОСУ НА КОЈИ СЕ ИСПОЉАВА МОЋ ЈЕ ДОЛЕ, а како ауторка истиче, у основи разумевања је метафора МОЋ ЈЕ ФИЗИЧКА СНАГА. Претпостављамо да ова појмовна метафора, заједно са метонимијом ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА, структурира и фразеологизам (*до*)*дићи/дизајти главу* 'осилити се, узети маха', којим се указује на интеракцију ентитета распоређених у вертикалном простору (Расулић 2004: 215). Ако узмемо да је посредни интеракција два човека, онда подизање једног од њих (метонимија: подићи главу → подићи себе) у ствари имплицира његово помицање на горе на вертикалној скали, а самим тим и деловање са више позиције, вишег положаја који су повољнији за деловање и који подразумевају испољавање силе, снаге, надмоћи према онима који су доле, испод.

Исти метафорички сценарио структурира и израз *доинути/савијти главу* 'покорити се, помирити се с нечим неизбежним, понизити се', с тим што се овде, посредством вертикалне схеме, домен главе доводи у везу са апстрактним доменима покорности и понизности. Фокус је у овом случају на доњем делу вертикалне скале,

¹⁷ Ипак, високо мишљење о себи често није утемељено на објективном сагледавању сопствених квалитета и вредности, што потврђује израз *иразан клас диже главу* 'празна се глава узноси, хоће да буде паметна', који РСАНУ и РМС бележе уз одредницу *клас*.

односно на ентитету (човеку) који је доле, који осећа понижење и налази се у потчињеном, покорном односу наспрам ентитета (човека) који је горе. Закључујемо да је у концептуализацији израза активна и појмовна метафора Пониженост је савијеност, такође утемељена у схватању односа подређености и покорности, понизности помоћу вертикалне димензије.

3.6. Метонимијске формуле које учествују у разумевању фразеологизама са компонентом *глава* у српском језику

Истакнуто је већ да појмовна метафора није једини когнитивни механизам који може мотивисати фразеологизме. Намеравајући да објасни како у њиховом разумевању могу суделовати и појмовна метонимија и човеково конвенционално, свакодневно знање, односно телесно, физичко искуство, З. Кевечеш (2010: 242–246) користио се доменом људске руке/шаке (енгл. hand). Ово Кевечешово истраживање послужило нам је приликом анализе соматских фразеологизама у чијем се саставу у српском језику појављује компонента *глава*. Резултати те анализе доводе нас до закључка да су за разумевању главе у фразеолошким конструкцијама нарочито значајне следеће појмовне метонимије: 1. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА, 2. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ, 3. ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ И 4. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА.

Имајући у виду да когнитивне способности, односно поседовање разума, интелигенције разликују човека од свих осталих живих бића и чине га умним бићем, *homo sapiensom* – није необично што се глава, у којој се одвијају когнитивне функције, која је садржатељ за мозак, памет, разум доживљава као најважнији део људског тела. Отуда су неки фразеологизми са овом соматском компонентом засновани на појмовном изједначавању главе са самим човеком, односно са животом, док се неки изрази темеље на једној од метонимијских формула ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ, МИШЉЕЊЕ И ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА. Примећујемо да оба ова механизма, као и метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА заправо представљају импликацију општије метонимијске формуле ДЕО СТОЈИ ЗА ЦЕЛИНУ.¹⁸

¹⁸ Механизам у чијој је основни појмовна трансформација део → целина у традиционалној лексикологији и семантици посматра се као засебан тип механизма полисемије – синегдоха (в. нпр. Гортан-Премк 2004: 79–85), док се с друге стране, у когнитивној семантици синегдоха тумачи као подврста метонимије (в. нпр. Кевечеш 2010: 173; Тејлор 1991: 122–141). Будући да се фразеолошке конструкције с

Анализа ексцерпираних фразеологизама показује да појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА мотивише синтагматске изразе *пореска глава* 'лице које је задужено порезом, порески обвезник', *мршава глава* 'мртавац, покојник, умрла особа', *мушка глава* 'мушкарац', као и изразе *глави месина* *ледати* (*наћи и сл.*) 'тражити склониште, склонити се, спасти се' и окамењену форму *главом*, односно њену шаљиву варијанту *главом и брадом* 'сам, лично, баш он, он сам'. На другој страни, метонимијску формулу ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ препознајемо у фразеологизмима који указују на ризичне ситуације или опасности којима се човек излаже – *главом се шалиши* (*ишраши*)¹⁹ 'излаати се великој опасности, доводиши живој у иштане нейромишљеним ишћуицима и сл. (ионекад ублажено или шаљиво у иреињама)' и *шавиши, мешнуши главу на коцку* 'изложити се смртној опасности'. Осим појмовне метонимије, разумевању ових двају фразеологизама несумњиво доприноси, с једне стране, и човеково стечено, искусствено знање о одређеним радњама и њиховим карактеристикама, али, с друге стране, и начин на који човек неке активности концептуализује. Тако је у разумевању израза *главом се шалиши* (*ишраши*) по свој прилици активно знање о доменима шале, играња – радњама које имплицирају дозу неозбиљности. Актери игре су уобичајено деца, чији поступци често претпостављају непромишљеност. Овде се такође активира и знање о уобичајеним реквизитима који се користе у играма и намењени су за играње, а то су играчке. Одатле проистиче да је „играње“ главом, тј. неозбиљно, непромишљено понашање које угрожава главу (= живот) – непожељно. У другом случају, за разумевање израза *шавиши, мешнуши главу на коцку*, важно је и искуство које човек има о коцкању као активности која увек подразумева извештан ризик да ће субјекат коцкања изгубити оно што улаже. Метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ мотивише и изразе *да(ва)ши главу* '(по)гинути', *ишубиши главу* '(по)гинути'

Даље, метонимијски пренос ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА препознајемо у основи фразеологизама *не окрешаши главу* 'нимало не марити, не

компонентом глава у овом раду анализирају методологијом когнитивне семантике, изразе у којима глава стоји за човека (мушка глава, женска глава, пореска глава и др.) третираћемо као примере за појмовну метонимију.

¹⁹ Према напomenи у РСАНУ израз се обично употребљава одрично и у заповедном начину: *не шали* (*не ишрај*) *се главом* / *немој да се ишраш* (*шалиш*) *главом* и сл.

водити рачуна, *главом без обзира (бежати, уићећи и сл.)* у највећој журби, безобзирце не осврћући се, али је једнако важан мотиватор поменутих израза и човеково знање, искуство о томе да окретање главе према нечему подразумева гледање у нешто, односно усредсређивање чула на то. У разумевању фразеолошке семантике овде вероватно суделује и једна општија појмовна метафора ИНТЕРЕСОВАЊЕ ЗА НЕШТО, ОБРАЂАЊЕ ПАЖЊЕ НА НЕШТО ЈЕ ГЛЕДАЊЕ У НЕШТО. Исту мотивацију делом препознајемо и у изразу *окретићаш главу од некога*, који има супротно значење 'прекинути односе са неким, престати се интересовати, занемари(ва)ти некога', а овај фразеологизам својом формом указује на постојање још једне метафоре у истом појмовном ланцу: НЕЗАИНТЕРЕСОВАНOST ЗА НЕШТО ЈЕ ОКРЕТАЊЕ ГЛАВЕ (скретање погледа) од тога.

Највећи број метонимијски заснованих фразеологизама с компонентом *глава* у српском језику окупљено је око метонимије ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ, ПАМЕТ, при чему у концептуализацији главе у тим изразима често учествује и човеково конвенционално знање о везаности свих когнитивних функција, интелектуалних радњи за простор главе. А будући да се све менталне, мождане активности одвијају у глави, разумљиво је да се НЕДОСТАТАК РЕДА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ПОСЛУ И ОБАВЕЗАМА, СМЕТЕНОСТ, СМУШЕНОСТ, ПОГУБЉЕНОСТ – у фразеологизмима концептуализују као НЕДОСТАТАК, ИЗОСТАНАК ГЛАВЕ. Ово појмовно пресликавање засновано је на метонимијском преносу ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ, као и на човековом знању о активностима које се захваљујући можданим функцијама одвијају у глави, и мотивише следеће фразеологизме из грађе: *бежати (јурити, шрчати, ићи и сл.) без главе, као без главе* 'бежати (јурити, трчати, ићи и сл.) у највећој забуни, као ван себе, избезумљено', *као мува без главе* 'са бесмисленом ужурбанашћу, сметено, смушено', *не знам где ми је глава* 'претрпан сам пословима; у великој сам пометњи, бригама'.

Изостанак реда, не само у човековој организацији и опхођењу према обавезама, већ стање неуређености, дезорганизације, неред уопште – у фразеологији се третирају као изостанак главе и репа, што потврђују изрази *без главе и репа* 'без реда, сређености, смисла, везе' и *немајши ни главе ни репа* 'немати никаквог реда, бити у нереду', односно „немати ни почетка ни краја“ (J. J.). Сматрамо да су ове две конструкције мотивисане нашим знањем о положају главе

на телу: *главу* као горњи део људског тела разумемо као један крај, почетак нечега, док *реј* стоји за доњи део, супротан крај нечега.

Недостатак присебности, рационалности у односу према нечему, односно губитак контроле, такође се у фразеолошким конструкцијама описују као недостатак, изостанак главе (другим речима – садржаја главе, пошто је глава садржатељ за мозак и глава стоји за мозак, разум, памет, ум).

4. Закључак

Појмовна анализа соматских фразеологизама с компонентом *глава* показује да је у концептуализацији главе у изразима активно неколико различитих типова когнитивних механизма. То су појмовне метафоре и појмовне метонимије, као и конвенционално знање и искуство које сви људи имају о положају главе, о високим когнитивним и менталним функцијама које глава обавља, захваљујући мозгу, разуму и интелигенцији, односно, захваљујући представи о смештености мозга и памети унутар главе; ту је такође и искуство о смештености чула и свих перцептивних способности унутар главе. Анализом израза из описних и фразеолошког речника долазимо до закључка да је највећи број њих окупљен око метафоричког сценарија садржавања. Овде смо уочили метафору ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА РАЗУМ, ПАМЕТ, УМ, као и метафору ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА МИСЛИ, ИДЕЈЕ И ДРУГЕ КОГНИТИВНЕ САДРЖАЈЕ. Неки изрази структурирани су метафоричким сценаријем ношења, по коме је ГЛАВА НОСИТЕЉ ЗА МИСЛИ, ИДЕЈЕ, БРИГЕ И ДР., а когнитивни садржаји су ТЕРЕТ КОЈИ ПРИТИСКА ГЛАВУ, што нам је указало на постојање двеју општијих метафора: ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, ТЕЛЕСНО И ДУХОВНИ НАПОР ЈЕ ФИЗИЧКИ НАПОР. Даље, изрази из наше грађе мотивисани су метафорама: ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ И ЗАНОС, СТРАСТ ЈЕ ВРЕЛИНА, а међу фразеологизмима препознајемо и оне који су структурирани помоћу сликовне схеме вертикалне димензије.

Конечно, појмовна анализа показала је да се глава у многим изразима у српском језику разуме метонимијски, односно да стоји за неколико циљних домена, при чему смо забележили следеће метонимијске формуле: 1. ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, ПАМЕТ, УМ; 2. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА; 3. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ И 4. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Броћић 2012: Андријана Броћић, О концептуализацији појмова понос, гордост, охолост и надменост у српском језику, *Зборник Мајшнице српске за филологију и лингвистику* LV/2, Нови Сад, 119–141.
- Гибс 1994: Raymond W. Gibbs, *The Poetics of Mind. Figurative thought, language and understanding*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Голуб 1991: Ivan Golub, *Vi ste sol zemlje, Crkva u svijetu* 26/2–3, Split, 193–198.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичкој сисџема у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2009: Rajna Dragičević, О problemima identifikacije frazeologizama, *Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen* 1, Tübingen, 35–44.
- Кевечеш 2010: Zóltan Kövesces, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ковачевић 2012: Barbara Kovačević, *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Круз-Гресер 1991: Roger J. Kreuz, Arthur C. Graesser, Aspects of idiom interpretation: Comments on Nayak and Gibbs, *Journal of Experimental Psychology: General*, 120, 90–92.
- Ланглот 2006: Andreas Langlotz, *Idiomatic Creativity: A Cognitive Linguistic Model of Idiom-Representations and Idiom-Variation in English*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Лејкоф-Џонсон 2003: George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синџајме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић-Радовић 2008: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Најак-Гибс 1990: Nandini P. Nayak, Raymond W. Gibbs, Conceptual knowledge in the interpretation of idioms, *Journal of Experimental Psychology: General* 119, 315–330.
- Раздобудко 2003: Лариса Раздобудко, *Семантика и њрајмајтика соматизама у српском и руском језику*, Београд: Везд.
- Ранђеловић и др. 2014: Ана Ранђеловић, Ивана Маринковић Мандић, Јована Јовановић, О фразеологизмима с компонентама *глава*, *нос*, *око* и *ухо*, у: *Језици и културе у времену и њросјору* III/1, Нови Сад: Филозофски факултет, 75–87.
- Расулић 2004: Katarina Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo*, Beograd: Filološki fakultet.
- Ристић-Радић-Дугоњић 1999: Стана Ристић, Милана Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање (сјудија из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет.
- РМС: *Речник српскохрватскоја књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- Тејлор 1991: John R. Taylor, *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford: Oxford University Press.
- ФР: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- Штрбац 2012: Гордана Штрбац, Фразеологизми с лексемом *глава* у српском језику, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LV/2, Нови Сад, 105–117.

Jovana B. Jovanović

COGNITIVE OBSERVATIONS ON PHRASEOLOGICAL
UNITS CONTAINING LEXEME *GLAVA (HEAD)* AS A
CONSTITUENT IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper is dealing with phraseological units which contain lexeme *glava (head)* in Serbian language. By analyzing these somatic figurative units, we are about to examine what does the lexeme *glava (head)* designate in idiomatic expressions and which cognitive mechanisms are involved. Our research shows that conceptual metaphors, metonymies and conventional knowledge motivates the meanings of a large number of idiomatic expressions containing this somatism in Serbian language. This work should be viewed as a contribution to application of the cognitive theory of metaphor in idiom research.

АНА З. РАНЂЕЛОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ТВОРБЕНА СТРУКТУРА ИМЕНИЦА У ПОЕЗИЈИ ЈОВАНА ДОШЕНОВИЋА*

У раду се анализира творбена структура именица у збирци песама *Лирическа Пјенија* Јована Дошеновића. У поглављу о деривацији издвојене су изведенице са апстрактним значењем, изведенице са значењем особа (мушког и женског пола), именице субјективне оцене (хипокористици и деминутиви), као и изведенице добијене префиксацијом. Поглавље о композицији укључује именице добијене слагањем и оне које су настале сложено-суфиксалном творбом. Конкуренција појединих суфикса указала је на Дошеновићеву тежњу ка понародњавању језика.

Кључне речи: деривација, суфиксација, префиксација, композиција, конкуренција, хибрид, доситејевски славеносрпски језик, славенизам.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад представља делимично измењену и скраћену верзију мастер рада, који је рађен под менторством проф. др Александра Милановића и одбрањен на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1.1. Стилска позиција Јована Дошеновића

Просветитељска епоха у српској средини, као и другде, носила је у оквирима свога особенога погледа на свет стилску вишезначност. Један стил на заласку (рококо) и два у настајању – класицизам и предромантизам – обележила су другу половину XVIII века у српској књижевности (Павић 1985: 110). Два настајућа стила отварају су нове видике српској књижевности, али су била обележена посебним одликама тако да се геополитичка ситуација, однос према књижевном језику, домаћим и страним узорима, версификацијски и жанровски системи код ова два стила знатно разликују.

Иако је плурализам стилова давао печат писцима ове епохе, ипак се пажљивијим праћењем њихових опредељења бар у основним цртама и преовлађујућем броју случајева може уочити и дефинисати стилска позиција свакога од њих. То се може покушати и са Јованом Дошеновићем, о којем је реч. Питање које нас занима у првом реду гласи: којем од два владајућа стила своје епохе, класицизму или предромантизму, нагиње Јован Дошеновић?

У предговору у тексту своје књиге *Сало дебелога јера либо азбукојројрес* (Будим, 1810) Сава Мркаљ позива се на три писца која су у његово доба или нешто раније обитавала у Трсту и делила са многим другим писцима тршћанског круга српске књижевности судбину и укус. То су Доситеј, Соларић и Дошеновић, сва тројица заговорници доситејевског славеносрпског језика и предромантичарског стила (Павић 1985: 111). Није необично што се Дошеновић из Крајине везује баш за овај круг¹. Стекавши образовање у Далмацији и Италији, дошао је у додир с италијанском поезијом, што је имало одјека у његовој јединој збирци песама *Лирическа Пјенија* (1809). У њој се налазе преводи италијанских песника и под њиховим утицајем настали покушаји у љубавној, описној и пригодној поезији (Деретић 2004⁴: 520). У предговору своје збирке, Дошеновић је указао на италијанске песнике као главни узор. Дакле, после Соларића и Мркаља, кругу поклоника италијанске традиције прикључује се и Јован Дошеновић (Деретић 2004: 521).

¹ О тзв. „крајишком кругу“ в. у: Иванић 2005: 269, Милановић 2013: 28.

Оно што је најважније у Дошеновићевој поезији не тиче се, дакле, тематско-мотивске изворности, већ чињенице да су његове песме на српском језику и да је аутор у њима на путу до стиха решавао ритмичко-метричке изазове, успостављао облик и тражио израз.

Аутор збирке *Лирическа Пјенија* отворен је према народном језику и његовој употреби у поезији, изричито о томе говорећи у предговору своје збирке. Последице таквог опредељења виде се у стиху (ритам, метар), лексици и тематици, па и у променама насталим између првих и последњих стихова овога песника (Иванић 2005: 256).

1.2. Лингвистички релевантна биографија песника Јована Дошеновића

Јован Дошеновић рођен је 20. октобра 1781. године у личком селу Почитељу. Уз оца свештеника стекао је прва знања – срицао је прва слова, слушао хајдучке приче и народна предања. Као тринаестогодишњег дечака, стриц га је одвео у Задар, на италијанске и латинске школе, а касније и у Падову, где је Јован Дошеновић постао доктор филозофије 1806. године. У међувремену је, судећи по сонету *Почитиљу*, датираном 1804. године, посетио родно место.²

После боравка у Почитељу Дошеновић одлази у Трст, где среће Павла Соларића³, Атанасија Стојковића и Драгу Теодоровића – следбенике Доситеја Обрадовића и његових просветитељских идеја.

Иако се бавио трговачким наукама и књиговодством (Иванић 2005: 255), главна љубав остала му је књижевност. Дошеновић постаје познат књижевној јавности по пригодној песми владици Мојсеју Миоковићу 1807, а истовремено пише и *Численицу*, приручник из математике.⁴ Прешавши у Пешту, он 1809. године објављује

² У сећању снахе Јање, супруге Дошеновићевог брата Стевана, остао је „лијепа стаса и облича, благ и смирен“. За време боравка у Почитељу изазивао је велику пажњу народа, помагао је оцу, „бавио се читањем и својом писаријом“, „разговарао с народом озбиљно, а смирено и тихо, и увијек би се благо осмјешкивао“ (Николајевић 1914: 12).

³ У литератури се Сава Мркаљ, Јован Дошеновић и Павле Соларић називају писцима „крајишког круга“ (Иванић 2005: 269).

⁴ Дошеновић је међу претплатнике *Численице* ставио и митрополита Стратимировића. Послао му је на поклон обе своје књиге новембра 1809. године (Иванић 2005: 255).

две књиге, обе на народном језику: *Численицу* (предговор датиран 6. априла), а затим и *Лирическа Пјенија* (предговор датиран 30. маја).⁵

Према породичном предању, Дошеновић је умро 1813. године.

1.3. Корпус и методе анализе

Предмет анализе чини творбена структура именица у Дошеновићевој збирци песама *Лирическа Пјенија*.⁶ Коришћено је издање *Сабраних њесама* Јована Дошеновића, које је приредио Душан Иванић. Оно садржи факсимилни и приређени део. Факсимилни део чине књижевни текстови штампани за песникова живота⁷, а приређени део књиге садржи факсимил транскрибован савременим писмом (Иванић 2005: 275). Приређеном делу прикључена је и Дошеновићева песничка заоставштина, али она не чини корпус будући да нема оригиналног текста. У разматрање није ушла ни *Учасџије радосџеј*, пригодна песма посвећена Мојсеју Миоковићу, горњокарловачком епископу, будући да је писана на рускословенском, те би онда била потребна другачија методологија и рад би имао много већи обим. Циљ рада је да се анализирају именице у Дошеновићевој поезији са творбеног становишта.

Терминолошки и методолошки, наш рад ће се највише базирати на моделу који нуди О. Ристић у својој докторској дисертацији *Лексичко-семантичке одлике њворбе именица у неких српских и хрватских романџичарских њесника* (Ристић О. 1969). Стога ћемо у поглављу о деривацији говорити појединим о изведеницама са апстрактним значењем, изведеницама са значењем особа (мушког и женског пола) и стилистички маркираним изведеницама, тј. именицама субјективне оцене (хипокористцима и деминутивима), као и о изведеницама добијеним префиксацијом. Поглавље о композицији укључиваће именице добијене слагањем, али и оне добијене сложено-суфиксалном творбом.

⁵ Важно је поменути мишљење Павла Ивића: „Сви су ови текстови били написани екавски, уколико употребљени правопис уопште допушта да се о овоме стварају закључци, будући да се на месту некадашњег вокала *јай* најчешће није писало ни *е* ни *је* ни *ије*, већ стари знак за *јай* (Ѣ). Дијалекатска боја језика је шумадијско-војвођанска, иако је Дошеновић био родом ијекавац, Личанин“ (Ивић 1998: 163).

⁶ У корпус је ушао и предговор поменутој збирци.

⁷ Факсимилни део доноси се према примерцима Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду (Иванић 2005: 275).

2. ДЕРИВАЦИЈА ИМЕНИЦА

2.1. Суфиксација

У првом делу поглавља о деривацији именица, бавићемо се њиховим извођењем помоћу додавања суфикса. Издвојили смо три групе изведеница које су од посебног значаја за развој српског књижевног језика у XIX веку.⁸ То су: изведенице са апстрактним значењем, изведенице са значењем особа (мушког и женског пола) и стилистички маркиране изведенице, тј. именице субјективне оцене (хипокористици и деминутиви). Овакав распоред грађе пружиће одмах и преглед заступљености појединих суфикса у Дошеновићевој поезији.

2.1.1. Ајсџиракџине именице (*nomina abstracta*)

Велику групу именичких речи у нашем материјалу представљају апстрактне именице које су изведене углавном од глагола и придева и одређених суфикса. Оне означавају разне процесе или резултате глаголских радњи, затим стања, расположења, осећања, особине и слична значења у вези са глаголима и придевима.

Издвајамо следеће суфиксе:

- а) /-ај/ : *завичаю* (дат. јд., 120), *обичај* (акуз. јд., 117);
- б) /-ак/ : *блеском* (инстр. јд., 80);
- в) /-ба/⁹ : *борбы* (дат. јд., 15), *женигби* (лок. јд., 19), *жалби* (лок. јд., 19), *срџбу* (акуз. јд., 40), *жалба* (ном. јд., 48), *судбе* (ген. јд., 95), *срџбу* (акуз. јд., 98);
- г) /-да/¹⁰ : *йравда* (ном. јд., 59), *нужда* (ном. јд., 89);

⁸ О. Ристић издваја више категорија именица: именице субјективне оцене, апстрактне именице, именице са значењем носиоца неке доминантне особине, именице са значењем вршиоца неке глаголске радње, акције, именице које означавају разна оруђа, справе, предмете уопште, имена животиња, имена биљака, цвећа, имена етника, збирне именице, имена места и изведенице условљене поетским законима (1969: 390). Имајући у виду ограничени обим овог рада, узели смо у обзир три најпродуктивније творбено-лексичке категорије.

⁹ Већ је Т. Маретић истакао да „*ba* (џба) се веће са *glagolskim osnovama*, i to највише s *osnovama glagola IV vrste*“ (1899: 316).

¹⁰ Уз овај суфикс за поименичење придева, И. Клајн помиње једино именице /*правда*/, /*кривда*/ и застарело /*вражда*/ (2003: 73).

- д) /-еж/ : *мяѡеж*¹¹ (акуз. јд., 78);
 ђ) /-ѣст/ : *болесѡи* (ген. јд., 94);
 е) /-ије/¹² : *ѡуѡешесѡвѡю* (лок. јд., 11), , *меѡсѡзѡзѡ*¹³ (ген. јд., 12), *ѡисанѡе* (ном. јд., 20), *ѡосланѡю* (лок. јд., 22), *решенѡе* (акуз. јд., 23), *здравѡю* (дат. јд., 40), *свѡѡосѡѡю* (инстр. јд., 46), *рожденѡя* (ген. јд., 68), *сѡасенѡе* (акуз. јд., 74), *веселѡя* (ген. јд., 75), *чесносѡѡю* (инстр. јд., 91);
 ж) /-је/¹⁴ : *веселю* (лок. јд., 19), *ѡояня* (ген. јд., 44), *ѡеваню* (дат. јд., 44), *блаѡованя* (ген. јд., 47), *целованя* (ген. мн., 47), *здравя* (ген. јд., 85), *кићеня* (ген. јд., 90), *болованя* (ген. мн., 97), *лейшаня* (ген. јд., 130);
 з) /-ило/, одн. /-ло/¹⁵ : *ѡравила* (ген. мн., 18), *ѡравила* (ном. мн., 23), *свѡѡилу* (лок. јд., 57), *руменила* (ном. мн., 84), *ѡравила* (акуз. мн., 105), *руменило* (ном. јд., 115), *белила*¹⁶ (ном. мн., 84);
 и) /-ина/ : *ѡѡишине* (ном. мн., 11), *вешѡина* (ном. јд., 24), *ѡѡишине* (лок. јд., 26), *вешѡином* (инстр. јд., 56), *ѡѡишина* (ном. јд., 66), *ѡѡмина* (ном. јд., 114), *ведрине* (лок. јд., 115);
 ј) /-ица/ : *кривицу* (акуз. јд., 52), *ѡрозница* (ном. јд., 114), *срчаница* (ном. јд., 116);
 к) /-ја/ : *волѡ*¹⁷ (ген. јд., 7), *волю* (акуз. јд., 26), *воля* (ном. јд., 58), *волю* (акуз. јд., 87), *воля* (ном. јд., 100), *воля* (ном. јд., 112);

¹¹ И. Клајн сматра да је у савременом језику именица /метеж/ изгубила статус изведенице (2003: 75). Будући да грађу за наш рад чини лексика с почетка XIX века, уврстили смо ову именицу међу изведенице.

¹² Славенизми изведени овим црквенословенским суфиксом веома су заступљени у Дошеновићевој поезији. Суфикс /-ије/ посматра се у свим примерима као засебан суфикс у односу на /-је/, а не као његова ортографска варијанта, „што би било мање вероватно“ (Суботић 1989: 96).

¹³ Занимљива је творбена структура овог хибрида – настао је од основе грчког порекла и црквенословенског суфикса /-ије/.

¹⁴ Народни суфикс /-је/ представља семантички еквивалент црквенословенском /-ије/ у глаголским именицама.

¹⁵ Т. Маретић сматра да је овај суфикс „unesen iz riječi kao *cjedilo*, *pojilo* itd., gdje su osnove glagola IV vrste (*cijediti*, *pojiti* itd.) združene s nastavkom -lo“ (1899: 332). М. Стевановић такође издваја само суфикс /-ло/, али о вокалу испред њега не говори ништа (1964: 510–515). Сличан став има и С. Бабић, али он наглашава да, барем за /б(ј)еснило/, суфикс мора да гласи /-ило/ (1986:275). Према И. Клајну, највећи број ових именица иаведен је од придева, а врло мало од именичких основа, и тада је њихов суфикс /-ило/ (2003: 151–152).

¹⁶ За ову именицу И. Клајн истиче да је изведена од глагола /белити/ и сврстава је под суфикс /-ло/ (2003: 152).

¹⁷ Именице /воља/ и /невоља/ изведене су од основе глагола /волети/, али су изгубиле семантичку везу с тим глаголом (Клајн 2003: 19).

/-ja/ › /-ħa/¹⁸ : *среће* (ген. јд., 11), *срећа* (ном. јд., 36), *среће* (акуз. мн., 45), *срећа* (ном. јд., 62), *срећа* (ном. јд., 111);

л) /-ота/ : *красотије* (ном. мн., 8), *лејоџија* (ном. јд., 50), *чистиоџије* (ген. јд., 75), *џејлоџиу* (акуз. јд., 87), *срамоџија* (ном. јд., 91), *руџоџија* (ном. јд., 91), *доброџија* (ном. јд., 92), *џростиоџија* (ном. јд., 112);

љ) /-оћа/ : *самоћи* (лок. јд., 47), *чесноће* (ген. јд., 61), *милоће* (ном. мн., 107);

м) /-ство/¹⁹ : *бојајсџиво* (ном. јд., 8), *џервенсџиво* (ном. јд., 12), *блаженсџиво* (ном. јд., 16), *џервенсџиво* (акуз. јд., 16), *чувсџивом* (инстр. јд., 17), *достојинсџиво* (акуз. јд., 19), *џрјајџелсџиву* (дат. јд., 20), *следсџива* (акуз. јд., 85), *мајсџорсџивом* (инстр. јд., 108), *џарсџива* (ген. јд., 124);

н) /-ество/²⁰ : *величестџиву* (лок. јд., 7), *божестџива* (ген. јд., 8), *множестџиво* (ном. јд., 12), *дружестџиво* (ном. јд., 13), *еретичестџиво* (акуз. јд., 14), *есџестџиво* (ном. јд., 66), *суџружестџива* (ген. јд., 111);

њ) /-џст/²¹ : *храбрџсти* (ген. јд., 8), *сладџсти* (ген. јд., 8), *џодлџсти* (ген. мн., 9), *џријајџностџсти* (ген. јд., 11), *веселџсти* (ген. јд., 20), *џихџстџ* (акуз. јд., 31), *џрајџстџи* (ген. јд., 31), *блајџстџи* (ген. јд., 31), *милоџсти* (ген. јд., 35), *жарџкоџстџ* (акуз. јд., 55);

о) /-тва/²² : *молиџва* (ген. мн., 10), *клејџву* (акуз. јд., 46), *жајџву* (акуз. јд., 122).

¹⁸ И. Клајн (2003: 192–193) и Т. Маретић (1899: 319) говоре о суфиксу /-ħa/ као посебном суфиксу, док С. Бабић сматра да је то суфикс /-ja/ (1986: 326).

¹⁹ Суфикс /-ство/ и његове проширене варијанте /-анство/ и /-енство/, који имају широко апстрактно значење особине, стања, својства, активности или радње, али и конкретнија значења колектива (нпр. у /људство/, /потомство/ и сл.), своју продуктивност у српском језику потврђују и на корпусу Дошеновићеве поезије.

²⁰ Рускословенски фонетизам несумњиво сведочи о пореклу суфикса /-ество/ у славенизмима које налазимо у Дошеновићевој поезији.

²¹ Апстрактне именице са суфиксом /-џст/ изузетно су честе у Дошеновићевом језику, што не чуди с обзиром на чињеницу да је у питању најпродуктивнији од свих суфикса са функцијом поименичавања придева (Клајн 2003: 178).

²² М. Стевановић (1964: 476, 542) не разликује суфикс /-ва/ и /-тва/, будући да исте примере (*жејџива*, *клејџива*, *џејџива*) наводи под оба суфикса. И. Клајн (2003: 72–73) истиче да се овај суфикс са значењем радње додаје на инфинитивну основу глагола.

2.1.2. Именице са значењем особа
(*nomina agentis*) – мушки њол

Именице са значењем особа мушког пола изведене су бројним суфиксима домаћег порекла, од којих је већина и данас творбено активна. Ипак, поједине лексеме из грађе данас су архаичне, попут именица /цѣлебник/, /дѣлец /, /низац/ итд. Међутим, оне чине мањину у целокупном корпусу:

а) /-ац/ : *куйца* (акуз. јд., 6), *Нѣмаца*²³ (ген. мн., 13), *сѣарац* (ном. јд., 34), *ѣворца* (акуз. јд., 87);

/-ец/²⁴ : *мудрецы* (ном. мн., 7), *ѣввец* (ном. јд., 9), *дѣлец* (ном. јд., 41);

/-енац/²⁵ : *младенцу*²⁶; (дат. јд., 113);

/-унац/ : *беѣуны* (ном. мн., 60);

б) /-ѣч/²⁷ : *орач* (ном. јд., 72), *шивача* (ген. јд., 90);

в) /-ик/²⁸ : *лїрик* (ном. јд., 22), *исѣорика* (ген. јд., 71);

/-ник/ : *любезник* (ном. јд., 32), *любовника* (ген. јд., 38), *цѣлебника* (ген. јд., 93);

г) /-ин/ : *ѣсѣодина* (акуз. јд., 6);

/-јанин/²⁹ : *ѣражданин* (акуз. јд., 6), *Римляин* (ном. јд., 8);

д) /-тељ/³⁰ : *ѣолковѣѣл* (ном. јд., 9), *знждѣѣл* (ном. јд., 14), *родѣѣлѣм* (дат. мн., 17), *ѣрияѣелма* (дат. мн., 17), *ревниѣеля* (ген. јд., 19), *браниѣел* (ном. јд., 33).

²³ Овај суфикс често имају изведенице од имена земаља и покрајина (1991: 72, 226–228).

²⁴ Суфикс /-ец/ је фонетска варијанта суфикса /-ац/.

²⁵ Суфикс /-ац/ има много сложених варијанти, а у нашој грађи имамо потврду само за суфиксе /-енац/ и /-унац/.

²⁶ У речи је придевска основа /млад-/ (Клајн 2003: 59).

²⁷ Суфикс /-ѣч/ је веома плодан и продуктиван суфикс, али у Дошеновићевој поезији налазимо само две потврде.

²⁸ Суфикс /-ик/ је грчког порекла. Лексеме /лирик/ и /историк/ у савременом српском језику су архаичне, будући да су их потиснули творбени дублети са суфиксом /-ичар/ (Клајн 2003: 237–238). У нашој грађи забележена је једна потврда за суфикс /-еник/, његову сложену варијанту.

²⁹ Приликом додавања овог суфикса долази до јотовања.

³⁰ Суфикс /-тељ/, прасловенског порекла, данас имају сви словенски језици, у којима је углавном литерарног тј. књишког карактера (Ристић С. 1982: 195). За српски књижевни језик у XIX веку специфично је то да је број изведеница са овим суфиксом порастао због ванјезичких фактора, односно због

Именице са значењем особа (nomina agentis) – женски њол

Именице са значењем особе женског пола изведене су простим и сложеним моционим суфиксима, а већина њих употребљава се и у савременом српском језику. Неке од моционих изведеница у Дошеновићевој поезији потврђене су моционим творбеним типовима: /љубовница/ : /љубовник/, /гражданка/ : /гражданин/, /пастирка/ : /пастиркиња/ : /пастирчица/ : /пастир/, /царица/ : /цар/, /богиња/ : /бог/.

У нашем корпусу потврђени су следећи суфикси:

а) /-иња/ : *боџинџ* (ном. мн., 59);

/-киња/ : *џасџиркинџ* (ном. мн., 68);

б) /-ица/ : *љубезнице*³¹ (вок. јд., 35), *девојчице* (ном. мн., 49), *царицом* (инстр. јд., 49), *невџстице* (вок. јд., 111), *селяницу* (акуз. јд., 112);

/-ница/ : *љубовница* (ном. јд., 30);

/-чица/ : *џасџырчице* (вок. јд., 54);

в) /-ка/³² : *селянке* (ном. мн., 55), *џасџырке* (вок. мн., 81), *џражданки* (дат. јд., 130).

2.1.3. Именице субјективне оцене (геминуџиви и хџйокорџџици)

Иако су именице субјективне оцене најфреквентније код романтичарских песника, веома су заступљене и у поезији Јована Дошеновића. У погледу творбе, ове именице се изводе готово само од именица:

друштвено-историјског контекста развоја наше културе везаног у првом реду за утицај руског, па у одређеној мери и чешког језика (Милановић 2014: 281). Михаило Стевановић је сматрао да је суфикс /-тељ/ изгубио народни и добио књишки карактер када се везао само за глаголске основе које су означавале духовне или апстрактне делатности (Стевановић 1964). Томо Маретић навео је само седам лексема које је у језику XIX века сматрао народним (Маретић 1899: 362): /непријатељ/, /пријатељ/, /родитељ/, /служитељ/, /управитељ/, /учитељ/ и /хранитељ/, од којих су само /пријатељ/ и /родитељ/ потврђене у Дошеновићевој збирци *Лирическа Пјенија*.

³¹ У функцији моционог знака /-ица/ је најчешћи од свих суфикса (Ђорић 1979: 34).

³² Уз наставке /-ица/, /-иња/ и /-киња/, суфикс /-ка/ спада међу најважније моционе суфиксе (Ђорић 1979: 35–37).

а) /-ак/³³: *санком* (инстр. јд., 11), *редка* (ген. јд., 23), *цветика* (ген. јд., 30), *лисица* (ген. јд., 31), *данак* (акуз. јд., 72), *зубку* (лок. јд., 117);

б) /-ић/³⁴: *црвићи* (ном. мн., 86), *зубић* (ном. јд., 119);

в) /-ица/³⁵: *водице* (ген. јд., 30), *йравици* (лок. јд., 42), *йорлицу*³⁶ (акуз. јд., 43), *землицом* (инстр. јд., 48), *ййичица* (ном. јд., 65), *ружицом* (инстр. јд., 115), *ручице* (акуз. мн., 125);

/-чица/ : *йранчицу* (акуз. јд., 31);

г) /-ка/ : *зверке* (ном. мн., 61), *йравке* (ном. мн., 76);

д) /-ца/³⁷: *ноћца* (ном. јд., 51);

ђ) /-це/³⁸: *лишцу* (лок. јд., 93);

/-ашце/ : *сердашце* (дат. јд., 97);

/-енце/ : *ййенце* (ном. јд., 53), *гејенце* (акуз. јд., 118);

е) /-ушка/³⁹: *гђвушка* (лок. јд., 107).

2.2. Префиксација

У литератури постоје бројна неслагања око тога да ли префиксацију сврстати у извођење, слагање или је она пак засебан тип творбе. Мишљења лингвиста су подељена.⁴⁰

Према Т. Маретићу, префиксалне творенице су сложенице с предлозима („сложене именице и придјевии“). Све префиксе, укључујући и оне који се не јављају самостално, Маретић назива „приједлози“ (Маретић 1899: 369–372). А. Белић први употребљава

³³ Будући да у савременом језику /-ак/ више није продуктивно као деминутивни суфикс, многи од наведених примера постоје још само као поетизми или архаизми (исп. *данак*, *санак*) (Клајн 2003: 26).

³⁴ Ово је најважнији деминутивни суфикс у мушком роду (Клајн 2003: 108).

³⁵ Суфикс /-ица/ спада међу најпродуктивније суфиксе у српском језику (Стевановић 1964: 551).

³⁶ Деминутив од /горло/, одн. /грло/.

³⁷ Као деминутивни суфикс именица женског рода на сугласник, /-ца/ данас сусрећемо готово искључиво и застарелим и песничким облицима (Клајн 2003: 199–200).

³⁸ Ово је деминутивни суфикс за именице средњег рода.

³⁹ Деминутивни суфикс, уобичајенији у другим словенским језицима, најчешће у руском (Клајн 2003: 139).

⁴⁰ Детаљније о овом проблему в. у Ранђеловић 2012.

термин *йредмейѿак* или *йрефикс*, али префиксацију и даље сврстава у слагање (Белић 1949). У невеликом поглављу „Сложенице с префиксима“, М. Стевановић дефинише *йрефикс* као „предлог, који је тек срастањем с другим делом сложенице постао префиксом“. За именице с префиксима (без суфикса) тврди да су „тако ретке да за науку о грађењу речи не представљају неки већи интерес“.

Из разматрања искључује префиксално-суфиксалне творенице, њима се бави под одговарајућим суфиксом. Од именица анализира само оне на *не-*, а то *не-* не назива префиксом, већ „одричном речцом“ (Стевановић 1964: 443–471). И С. Бабић не одступа од својих претходника: „... због тога што многи префикси и нису самосталне ријечи... сматра се да префиксална творба иде у извођење, а не у слагање. Ипак, због дефиниције извођења и слагања и због јединствености овога творбенога начина, префиксалну ћемо творбу сматрати слагањем, творенице префиксалне творбе сложеницама, али ћемо их убрајати у посебну врсту сложеница“ (Бабић 1986: 328–333). Префиксација је у потпуности уклопљена у композицију и у средњошколској граматици (Станојчић–Поповић 2000: 148–149).

И. Клајн посматра префиксацију као засебан тип творбе, а речи са префиксом назива *йрефиксалним йтвореницама* или *йрефиксалима* (Клајн 2002: 173–213). М. Радовић Тешић опредељује се за термин *йрефиксалне именице* или *именице йворене са йрефиксима*, те префиксацију посматра као засебан тип творбе (Радовић–Тешић 2002: 9–24).

Дакле, у новије време префиксација се третира као засебан тип творбе у оквиру извођења, те ћемо и ми тако поступати у овоме раду.

Изведеница добијених префиксацијом⁴¹ у поезији Јована Дошеновића нема много. Доминантна су следећа три префикса:

а) /не-/ : *немилосѿи* (ном. јд., 40), *немоћ* (акуз. јд., 55), *невѿрносѿи* (акуз. јд., 69), *незнаня* (ген. јд., 89), *несрећа* (ном. јд., 91), *недуј* (акуз. јд., 92);

б) /пре-/ : *йремудросѿи* (ген. јд., 12), *йрелейоѿа* (ном. јд., 115);

в) /уз-/ : *уздисаня* (акуз. мн., 104).

⁴¹ Под префиксацијом подразумевамо изведенице добијене тзв. чистом префиксацијом, али и оне добијене префиксално-суфиксалном творбом.

3. КОМПОЗИЦИЈА ИМЕНИЦА

У раду ће се под сложеницама подразумевати „праве“ сложене, тј. оне настале композицијом две основе, али и речи добијене сложено-суфиксалном творбом (Клајн 2002).

За историју српског књижевног језика у 19. веку посебан значај има појава ендоцентричних именичких сложеница од именичке и глаголске основе са нултим суфиксом. Овај тип сложеница добијен је најчешће калкирањем немачких и латинских речи или позајмљивањем из руског и чешког језика (Милановић 2014: 309–310), а у Дошенивићевој поезији налазимо само два примера: *вінотрагу* (лок. јд., 38) и *руковейши* (ген. јд., 28).

Велика учесталост књишких сложеница у Дошенивићевој поезији говори нам о снажном лексичком утицају славеносрпског језика:

а) /благо-/⁴² : *блаіовѣсїиница* (ном. јд., 7), *блаіойрисїиоїносїи* (ген. јд., 12), *блаіородсїива* (акуз. јд., 43), *блаіодарносїи* (ген. јд., 71), *блаіобразносїи* (ном. јд., 79), *блаіобразносїи* (ном. јд., 91), *блаіонравѣм* (инстр. јд., 91);

б) /велико-/⁴³ : *великолѣиносїи* (ген. јд., 10), *великолѣїя* (акуз. мн., 11).

Посматрано из угла другог форманта сложенице, доминирају следећи суфикси:

а) /-ац/ : *їѣсноїворци* (ном. мн., 9), *сїихоїворци* (ном. мн., 9), *їѣсноїисца* (акуз. јд., 10), *їовѣсїолисца* (ген. јд., 71), *живоїисче* (вок. јд., 107);

/-ец/ : *сладкоїѣвци* (ном. мн., 9), *сїихоїворец* (ном. јд., 11), *їѣсноїѣвец* (ном. јд., 15), *земледѣлец* (ном. јд., 29), *свѣїоносец* (ном. јд., 74), *вѣсїоносец* (ном. јд., 74), *заряносец* (ном. јд., 77), *священосец* (ном. јд., 77);

б) /-ије/ : *їѣсносложенїю* (лок. јд., 12), *своелюбіе* (ном. јд., 15), *злоуїоїребленїя* (ген. јд., 18), *їласоударенїя* (ген. јд., 24), *славословіе* (акуз. јд., 65), *бракосочейанїе* (акуз. јд., 66), *землеїисанїе* (акуз. јд., 72);

⁴² Овај творбени формант настао је калкирањем грецизама и карактеристичан је за црквенословенски језик (Милановић 2014: 307).

⁴³ Овај творбени формант гради именице са значењем особе или са апстрактним значењем.

- в) /-ица/ : *злосрејнице* (ном. мн., 18);
г) /-ство/⁴⁴ : *йѣснойворсѣву* (лок. јд., 6), *сѣихоѣворсѣво* (ном. јд., 7), *боѣородсѣва* (акуз. мн., 45);
д) /-тељ/ : *добродѣѣл* (акуз. јд., 11), *свѣѣодѣѣл* (ном. јд., 75).

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Јован Дошеновић, Доситејев следбеник и поклоник италијанских предромантичара, остао је познат српској јавности по збирци песама *Лирическа Пјенија*. Био је отворен према народном језику и залагао се за његову употребу, пре свега у поезији. Последице Дошеновићевог опредељења виде се у стиху (ритам, метар), лексици и тематици, али и у променама насталим између првих и последњих стихова овога песника.

Почетком XIX века писало се „по правилима баба Смиљане“, како би рекао Вук Караџић цитирајући владикау Кенгелца. О реформи правописа и граматичким правилима тек се почињало систематичније мислити. Ово је условило бројне недоследности и колебања и у Дошеновићевом језику.

Из досадашње анализе обухваћеног именичког материјала можемо закључити следеће:

1) Међу најфреквентнијим изведеницама налазе се апстрактне именице, именице са значењем особа (мушког и женског пола) и именице субјективне оцене;

2) Дошеновићева тежња ка понародњавању језика и истовремена тежња ка стилистичком варирању исказа укрстиле су се у конкуренцији суфикса за извођење апстрактних именица. Очигледна је намера песника да створи што разноврснији израз у примерима варирања суфикса /-ѣст/, /-ије/ и /-је/ : *мудросѣи* (акуз. јд., 43), *мудросѣию* (ген. јд., 91); *здравѣю* (дат. јд., 40), *здравлѣ* (ном. јд., 112); *веселѣя* (ген. јд., 75), *веселѣя* (ген. јд., 57), *веселосѣи* (ген. јд., 20) итд. Занимљиво је приметити одсуство турског суфикса /-лук/;

3) Анализирајући творбenu структуру именица са значењем особа, уочили смо два творбена дублета, и то само код именица које означавају особу женског пола: /-ка/ : /-ица/ (сељанка : сељаница),

⁴⁴ Суфикс /-ство/ даје сложеницама апстрактно значење.

/-ка/ : /киња/ : /-чица/ (пастирка : пастиркиња : пастирчица). Неке од моционих изведеница у Дошеновићевој поезији потврђене су моционим творбеним типовима: /љубовница/ : /љубовник/, /гражданка/ : /гражданин/, /пастирка/ : /пастиркиња/ : /пастирчица/ : /пастир/, /царица/ : /цар/, /богиња/ : /бог/. Код именица са значењем особа мушког пола немамо потврде за суфиксе /-лац/, /-âp/, /-аш/, /-лица/, као ни за интернационални суфикс /-ист/ и суфиксе турског порекла /-лија/ и /-џија/;

4) Дошеновићева потреба за разноврсним изразом узрок је појаве конкурентних деминутивних суфикса: /-ак/ : /-ић/ (зубак : зубић), /-енце/ : /-ица/ (птенце : птичица) и др.;

5) Код префиксално-суфиксалне творбе запажамо следеће конкурентне суфиксе: /-ак/ : /-је/ (поступак : поступање);

6) Други део именичких сложеница са апстрактним значењем понекад долази у конкурентски однос захваљујући појави исте основе и различитих синонимних суфикса. Наиме, у овим сложеницама се као конкурентни појављују суфикси /-ије/ : /-ство/ : *сїиxоїворенїе* (ном. јд., 7) : *сїиxоїворсїиво* (ном. јд., 7), *їїсноїворенїя* (ген. мн., 24) : *їїсноїворсїиво* (акуз. јд., 10);

7) Иако се Дошеновић залагао за употрену народног језика, творбена анализа именичког корпуса из његове збирке песама *Лирическа Пјенија* указала је на мноштво славенизама, из чега се може закључити да Дошеновићев језик није био чист народни, већ посрбљени славеносрпски језик.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Белић 1949: Александар Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик. II. Наука о грађењу речи*, Београд.
- Грицкат 1966: Ирена Грицкат, У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода у развоју српскохрватског језика, *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику IX*, Нови Сад, 61–66.
- Деретић '2004: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Нолит.
- Иванић 2005: Душан Иванић, *О поезији Јована Дошеновића*, Београд: Genesis International.

- Ивић 1998: Павле Ивић, *Прејлед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део: Слајање и њрефиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део: Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- Маретић 1899: Томо Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Милановић 2004: Александар Милановић, *Крајња историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милановић 2013: Александар Милановић, Статус фонеме /ц/ у Мркаљевој реформи азбуке, у: *Језик весма њлезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 21–31.
- Милановић 2014: Александар Милановић, *Језик Јована Субојића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.
- Младеновић 1960: Александар Милановић, Прилог проучавању Орфелиновог језика, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* III, Нови Сад, 153–174.
- Младеновић 1973: Александар Младеновић, Типови књижевног језика код Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века, у: *Реферати за VII међународни конгрес слависти у Варшави*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 39–52.
- Николајевић 1914: Димитрије Николајевић, Нови прилози за биографију песника Јована Дошеновића (1781–1813), *Чланци и њрилози о српског књижевности XIX века*, Нови Сад.
- Павић 1991: Милорад Павић, *Историја српске књижевности 4. Прегромантизам*, Београд: Досије – Научна књига.
- Радовић Тешић 2002: Милица Радовић-Тешић, *Именице с њрефиксима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ранђеловић 2012: Ана Ранђеловић, Терминолошко-методолошки проблеми у именичкој префиксацији, у: *Савремена њроучавања језика и књижевности*, III/1, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 65–70.
- Ристић О. 1969: Олга Ристић, Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника, *Јужнословенски филолоџ* XXVIII/1–2, Београд, 219–320.
- Ристић О. 1970: Олга Ристић, Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника, *Јужнословенски филолоџ* XXVIII/3–4, Београд, 387–451.
- Ристић С. 1982: Стана Ристић, Морфема *-ићел* у савременом српскохрватском језику, *Наш језик* XXV/4–5, Београд, 189–230.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ 2007: *Речник српскоја језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Станојчић–Поповић 2000: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамајтика српскоја језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I, Грамајички системи и књижевнојезичка норма*, Београд: Научна књига.
- СТИЈОВИЋ 1992: Светозар Стијовић, *Славенизми у Њејошевим јесничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Суботић 1989: Љиљана Суботић, *Језик Јована Хацића*, Нови Сад: Матица српска.
- Ђорић 1979: Божо Ђорић, Творба назива за женска бића у јужнословенским језицима, *Књижевни језик VIII/3*, Сарајево, 31–41.
- Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Анна З. Ранделовић

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА
ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ПОЭЗИИ
ИОАННА ДОШЕНОВИЧА

Резюме

В статье рассматривается словообразовательная структура имен существительных в сборнике стихотворений Иоанна Дошеновича. Употребление синонимичных суффиксов в стихотворениях подтверждает его стремление к использованию народного сербского языка в литературе.

СТУДИЈЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ИНОСТРАНСТВУ

УДК 371.336:811.163.41(437.6)“2012/2013“

ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЛЕКТОРАТ СРПСКОГ ЈЕЗИКА НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ УНИВЕРЗИТЕТА КОМЕНСКИ У БРАТИСЛАВИ*

У раду је представљен лекторат за српски језик на Филозофском факултету Универзитета Коменски у Братислави, покренут школске 2012/2013. године. У првом делу биће речи о историјату Универзитета Коменски (УК) у Братислави и Филозофског факултета УК, као и Катедре за словенску филологију, на којој се српски језик изучава. Другим делом студије прика- заћемо двогодишњи рад српског лектората у Братислави, а посебна пажња биће посвећена судбини лектората српског језика у Словачкој и разлозима због којих се кроатистика и србистика нису развијале истим интензитетом.

Кључне речи: српски језик, лекторат српског језика, Катедра за словенску филологију Универзитета Коменски у Братислави.

Настанак Универзитета Коменски у Братислави (УК) године 1919. значио је много за развој културе, науке и образовања у Словачкој – његовим оснивањем се на територији Словачке, први пут у историји, могло стећи високо образовање на матерњем језику. Овај универзитет данас, у тренутку када слави деведесет и пет година постојања, обухвата 13 факултета и више од 20 педагошких

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Ойис и сѿиандаргизација савременој српској језика* (бр. 178021), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и научних установа. На факултетима УК годишње студира око 28 000 домаћих студената и око 1800 студената из 80 држава света. Сваке године се на УК упише око 8000 нових студената, којима се нуди скоро 1300 студијских смерова.

Трећи факултет по реду формиран у оквиру УК био је Филозофски факултет. Године 1921, 23. септембра, седморица будућих професора Филозофског факултета УК састала су се у Ректорату УК поводом заједничког циља да се оформи прва високошколска институција друштвено-хуманистичке оријентације. Чланове професорског тела чинили су: др Јозеф Хануш, професор историје чешке књижевности, др Јозеф Шкултети, професор словачког језика и књижевности, др Доброслав Орел, професор музикологије, др Алберт Пражак, професор савремене чешке и словачке књижевности, др Карел Хотек, професор опште етнологије, др Јан Хаидлер, професор модерне историје и др Милош Ваингарт, професор словенске филологије. Седморица новоименованих професора тек установљеног Филозофског факултета УК започела је предавања већ у октобру 1921. године. Прве године рада ФФ УК отворено је четири студијских одсека (словачка филологија, историја, етнографија и музикологија) за 30 редовних студената и 34 ванредних. Осим наставе, професори факултета посветили су се и научном раду, па је тако у новембру 1922. почео излазити *Зборник Филозофског факултета Универзитета Коменски*.

Филозофски факултет УК данас представља једну од најзначајних националних истраживачких и образовних институција. Године 2000. Факултет је прихватио нови систем студирања, који у првом реду подразумева оцењивање помоћу европског система преноса бодова и поделу студија на трогодишње дипломске (тзв. бакаларске студије), двогодишње мастер и докторске студије у трајању од три године. На дипломским студијама могуће је изабрати један од око шездесет студијских смерова, колико их је у понуди у последњих 14 година, док их на мастер студијама постоји око педесет, а на докторским двадесетак.

Већ од самог настанка Факултета славистика је заузела важну позицију – 1921. године изникао је Словенски семинар, где су се изучавале бохемистика и словакистика. Први професори славистичких дисциплина били су др Јозеф Шкултети, др Милош Ваингарт и

др Алберт Пражак. Од 1936. све до 1977. славистичке дисциплине предавао је познати словакиста и слависта Јан Станислав¹. Словенски семинар је 1949. претворен у Катедру за словачки језик и књижевност, из које је 1964. славистички оријентисан кадар оформио као самосталну Катедру за славистику и индоевропеистику. Први управник Катедре био је проф. др Шимон Ондруш², изучавалац упоредне граматике словенских и индоевропских језика, опште лингвистике и историје језика. Од 1987. Катедра носи назив Катедра за словенску филологију, када је управу Катедре преузео Емил Хорак, изучавалац бугарске и српскохрватске граматике. Од 1990. до 1997. Катедру је водио Јозеф Хвишч, који је предавао пољску књижевност и теорију превода, а од 1997. до 2010. године на челу Катедре била је Марта Панчикова, чији је научни рад био усмерен на пољску граматику (у првом реду на творбу речи и лексикологију) и превођење. Од 2010. године до данас управник Катедре за словенску филологију јесте Марија Добрикова, која се бави бугаристиком, транслатологијом и фразеологијом.

На Катедри за словенску филологију изучавају се: бугарски, пољски, словеначки, српски и хрватски језик. Од школске 2013/2014. године могуће је као изборни предмет изабрати и белоруски језик, за који предавања и вежбе обезбеђује докторанткиња из Белорусије, у склопу својих обавеза на докторским студијама. Бугаристика, кроатистика и полонистика изучавају се као самостални смерови у оквиру студијске групе Превођење и тумачење, односно Средњоевропске студије, док су српски и словеначки језик организовани као лекторати, с тим да је последњих година и словеначки језик могуће студирати у оквиру групе Средњоевропске студије. Србистика је најкасније добила своје место на Катедри и српски језик једини има само статус изборног предмета. Ипак, традиција изучавања српског језика постоји на Филозофском факултету УК, а судбина лектората српског језика уско је повезана са историјским и политичким околностима у бившој републици Југославији, које су

¹ По овом знаменитом словачком научнику име носи Славистички институт Словачке академије наука (Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied).

² В. зборник *Philologica* LXVII, који је Катедра за словенске филологије припремила професору Шимону Ондрушу у част, а поводом његовог рођенданског јубилеја. Библиографија Ш. Ондруша дата је у раду Двонч–Бехилова 2011.

захватиле и лингвистичку и образовну сферу. Наиме, српски језик се у прошлости изучавао у окриљу лектората за српскохрватски језик, након чијег се расформирања кроатистика и србистика нису развијале истим интензитетом.

По настанку Катедре за славистику и индоевропеистику 1964. године статус самосталне филологије је, осим пољске и бугарске, добила и српскохрватска, те су први студенти српскохрватског језика почели студирати школске 1964/1965. Српскохрватски је као студијски смер од настанка факултета отворан осам пута, све до школске 1995/1996. године, а студирао се у комбинацији са словачким језиком и библиотекарством у оквиру групе учитељског усмерења, као и у комбинацији с руским, енглеским и немачким језиком у оквиру групе Превођење и тумачење. Број студената српскохрватског језика кретао се између четири и девет годишње. На Катедру за словенску филологију су, пре распада Југославије, наизменично долазили лектори из Србије и Хрватске.³ Школске 1988/1989. године лектор је била Милица Лађевић, уједно и последњи лектор српскохрватског језика на Катедри, а која је због бурних друштвених и политичких промена у Словачкој отишла с Филозофског факултета. Након њеног одласка и током војног конфликта на простору Југославије, ни Србија ни Хрватска нису послале новог лектора. Лектора је тада замењивао Михал Бабиак, запослен на Катедри за естетику УК, који је предавао српску и хрватску књижевност. Настанком самосталне Републике Хрватске и по потписивању билатералног културног договора између Словачке и Хрватске, школске 1994/1995. послат је хрватски лектор, те је хрватска филологија започела самостални развој на Катедри за словенску филологију. На Катедри је постојала жеља за изучавањем српског језика, књижевности и културе независно од хрватског језика, али су постојале потешкоће у комуникацији са српским Министарством просвете, које није одговарало на захтев словачке стране за слањем српског лектора.⁴ У настојању да се студентима омогући и учење српског језика, а због недостатка званично номинованог лектора из Србије, лекторске вежбе из српског језика кратко је водио професор Ми-

³ Детаљан попис лектора српскохрватског језика дат је у раду Кулихова-Хвишч 1996.

⁴ О томе в. у Добрикова 2012: 99.

рослав Дудок, словакиста и слависта, чији је научни рад посвећен, између осталог, и проучавању словачко-јужнословенских језичких веза. Након тога, Катедра је ангажовала лектора српског језика са Универзитета у Банској Бистрици, који је српски језик предавао у форми блок наставе, а потом је лекторске вежбе из српског језика водио Растислав Поповић, докторанд историје на Филозофском факултету УК. Ипак, ова решења била су привремена – Катедра је требала званичног лектора из Србије због чега је посредством Министарства школства, науке, истраживања и спорта Словачке Републике упућивала захтеве српској страни, али лектор није послат све до 2012. године.

Школске 2012/2013. године, захваљујући великом ангажовању Катедре за српски језик Филолошког факултета у Београду, Србија је послала свог лектора, чиме је званично отпочео српски лекторат на ФФ УК. За новог лектора именована је Весна Ђорђевић, сарадник Института за српски језик САНУ и докторанд српског језика на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Иако је било планирано да се на почетку рада лектората српски језик изучава у оквиру једног предмета под називом *Словенски језик: српски језик 1*, група од осморо студената, који су претходних година похађали српски језик, изразила је интерес да настави учење српског језика. Тако је лектор започео рад држећи вежбе из два предмета: *Словенски језик: српски језик 1*, који је уписало десеторо студената, и *Словенски језик: српски језик 5*, који је похађало осморо студената. У летњем семестру реализовани су предмети: *Словенски језик: српски језик 2* и *Словенски језик: српски језик 6*. Наредне године, школске 2013/2014, уведен је нови предмет – *Српски филм 1*, а отворен је и курс *Српски језик за јавност*, намењен онима који желе да уче српски језик, а не морају бити студенти Филозофског факултета УК. У зимском семестру 2013/2014. године реализовани су предмети: *Словенски језик: српски језик 1* (бр. студената: 10), *Словенски језик: српски језик 3* (бр. студената: 7), *Српски филм 1* (бр. студената: 6) и *Српски језик за јавност* (бр. полазника: 4), а у летњем: *Словенски језик: српски језик 2* (бр. студената: 7), *Словенски језик: српски језик 4* (бр. студената: 8), *Српски филм 2* (бр. студената: 8) и *Српски језик за јавност* (бр. полазника: 4). Сваки појединачни предмет имао је фонд од два часа недељно. Један од задатака студената српског је-

зика у оквиру лектората за српски језик јесте и припрема програма за Божићну академију, коју традиционално сваке године организује Катедра за словенску филологију, а чији је покровитељ 2013/2014. године била Амбасада Републике Србије у Словачкој.

Српски лектор је током рада био укључен и у научноистраживачки пројекат *Metaforické vokálno-inštrumentálne prvky v slovenčine a slovanských jazykoch* VEGA 1/0543/14 (2014–2016, пројекат Министарства школства, науке, истраживања и спорта Републике Словачке и Катедре за словенску филологију), а на научној конференцији под називом *Музички мотиви у фразеологији*, коју је организовала Катедра у септембру 2014. године, своје научне радове су, осим српског лектора, изложили и лингвисти с Филолошког факултета у Београду – Светлана Гољак и Стефана Пауновић Родић. Чланови Катедре за словенску филологију током 2013. године објављивали су научне приказе у часопису *Лингвистичке актуелности*, чији је издавач Институт за српски језик САНУ. Унапређивању сарадње између словачких и српских научника и студената умногоме би помогло склапање међуниверзитетског билатералног споразума између Србије и Словачке, што је током 2013. године и покренуто, уз залагање и на подстрек Катедре за словенску филологију УК и Катедре за словакистику Универзитета у Београду. Нажалост, тај споразум још увек није склопљен.

За разлику од бугарског, пољског, словеначког и хрватског језика, који постоје и као самостални смерови, српски језик могуће је студирати само као изборни предмет и свакако први корак ка унапређивању србистике било би омогућавање студентима да српски језик уписују и студирају као студијски смер. За извођење тог корака неопходна је и већа заинтересованост студената за српски језик, с чим у вези радује податак да се у школској 2014/2015. години на предмет *Српски језик 1* уписало 33 студената, што је у историји лектората за српскохрватски језик и двогодишњем раду лектората за српски језик највећи број. Поменути године рад на српском лекторату преузела је Кристина Ђорђевић, нови лектор послат из Србије, уз велико ангажовање Катедре за словенску филологију и Катедре за српски језик у Београду да се континуитет тек успостављеног лектората не наруши.

Захваљујући члановима Катедре словенске филологије, у првом реду професорима Мирославу Дудоку и Марији Добриковој, предложене су нове дипломске и мастер студије – смер Српски језик и култура, које ће се реализовати и у оквиру програма Превођење и тумачење и у оквиру програма ареалних студија, где је акценат на ширем југоисточном културном и политичком дискурсу. Могућност уписивања докторских студија српског језика биће могућ у оквиру двају програма: Славистике и Транслатологије. Покретање смера Српски језик и култура на Филозофском факултету УК планирано је за школску 2015/2016. годину.

Настојање Катедре за словенску филологију да се србистика на Филозофском факултету УК, и у Словачкој уопште, уведе, одржи и напредује, као и свесрдна помоћ коју је у том смислу пружила и Катедра за српски језик Филолошког факултета Универзитета у Београду, говори да је опстанак србистике у Словачкој могућ. Помоћ лектору (од решавања административних потешкоћа до саветовања око организације наставе), осим наведених институција, пружили су и Институт за српски језик САНУ и Катедра за словачку филологију Филолошког факултета Универзитета у Београду. Ипак, за системски развој србистике неопходна је већа укљученост државе у питања лектората српског језика, како у Словачкој, тако и у другим земљама где постоје лекторати. На то је скретана пажња у домаћој литератури (в. зборник радова *Српски као сѝрани језик у ѝтеорији и ѝракси* из 2007. године, те рад Крајишник 2014), а основне предлагане смернице за побољшање положаја лектората поновићемо и ми овом приликом:

1. начинити стратегију отварања српских лектората у иностранству и њиховог финансирања;
2. основати тело које би се старало о нашим лекторатима у иностранству (од процеса номинације лектора, преко израде прекопотребних уџбеника и приручника, сарадње с домаћим и страним установама културе, размене студената и научног кадра и др.);
3. организовати обучавање лектора у виду стручних семинара, као и скупове посвећене положају српског језика као страног у иностраној средини.

Улагање у лекторате српског језика истовремено је и улагање у афирмацију српске културе у свету. У времену када српски лекторати ишчезавају лекторат српског језика у Братислави један је од ретких, ако не и једини, новооформљени, а његов опстанак и развој зависиће, пре свега, од културне политике коју ће српске институције заузети.

ЛИТЕРАТУРА

- Двонч–Бехилова 2011: Ladislav Dvonč, Júlia Behylová, Personálna bibliografia prof. PhDr. Šimona Ondruša, CSc., za roky 1950–2009, *Philologica* LXVII, Bratislava, 247–275.
- Добрикова 2012: Mária Dobriková, Jazykovedná slavistika na Katedre slovanských filológií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, in: *Slovenská slavistika včera a dnes*, ed. Peter Žeňuch, Bratislava: Slovenský komitét slavistov/ Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 94–105.
- Крајишник 2014: Весна Крајишник, Лекторати српског језика, у: *Зборник Инстџи-џуџа за срџски језик САНУ, II, Срџски језик и акџуелна џиџања језичке џолиџике*, ур. Срето Танасић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 217–226.
- Кулихова–Хвишч 1996: Alica Kulihová, Jozef Hvišč, Ostatné slovanské filológie / chorvaticistika, srbistika, slovinistika, bohemistika/, in: *Zborník prác z vedeckého sympózia Štúdium slovanských jazykov a literatúr na FiF UK* (ktoré sa uskutočnilo 24. apríla 1996 v Bratislave), Bratislava: T.R.I. Medium, 73–79.
- Новак–Сопушкова 1987: Jozef Novák, Alžbeta Sopusková, *Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*, Bratislava: Vydavateľstvo Osveta.
- Срџски као сџрани језик у џеориџи и џракси* (зборник радова), Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2007.
- Fakultas Philosophica Universitatis Comenianaе Bratislavensis 1921–1996*, ed. Pavol Žigo, Bratislava: Stimul, 1996.
- 90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1921–2011*, ed. Leon Sokolovský, Bratislava: Filozoficka fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011.

Vesna N. Dorđević

THE LECTORATE OF SERBIAN LANGUAGE
AT FAKULTY OF PHILOSOPHY COMENIUS
UNIVERSITY IN BRATISLAVA

Summary

The main goal of this paper is to give insight to the work of the lectorate of Serbian language at Comenius University in Bratislava, which started in September 2012. Firstly, we will show the history of the Comenius University in Bratislava, as well as the history of the Faculty of Philosophy and the Department of Slavic Studies, where the Serbian language is studied. Secondly, this paper will display the work and the experience of the Serbian lecturer throughout this period, with all encountered difficulties, and it will suggest guidelines for the improvement of the lectorate, which will be shown in the conclusion of this paper.

Прикази

Деветнаести том Речника САНУ*

У септембру 2014. године из штампе је изашао 19. том *Речника српскохрватској књижевној и народној језика*¹, чије је издавање почело 1959. године. У Речнику САНУ као описном једнојезичном речнику чува се језичко богатство српскога језика у периоду од Вука до данас, како књижевног, тако и народног, и он представља један од најважнијих пројеката српске националне науке и уједно културе. Вишедеценијско прикупљање грађе српских лексикографа резултирало је настанком овог важног дескриптивног речника, који обухвата речи које припадају општем лексичком фонду, затим речи страног порекла, бројне стручне и народне термине, покрајинизме, дијалектизме, архаизме, неологизме, индивидуализме, кованице, антропониме, топониме, називе за биљке и животиње у временском распону од Вука до данас. О томе да се ради о делу изузетно високог квалитета говори и податак о његовој великој цитираности у *Српском циџајном индексу*, о наведености у неколико стотина научних радова који су посвећени различитим доменима истраживања: дијалектолошким, семантичким, затим контрастивној семантичкој анализи, фразеолошким и етимолошким темама, позајмљеницама, рекцији глагола и бројним другим темама.

Досадашњих 19 томова бележи укупно преко 232.000 речи. У плану је израда још 13 или 14 томова, а можда и више, који би

* *Речник српскохрватској књижевној и народној језика, књија XIX, оцај-йейојласник*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 2014, стр. VII-800.

¹ Даље Речник САНУ.

обухватили око 200.000, или више, нових одредница. У 19. тому Речника САНУ садржано је 11.511 одредница на 800 страна двостручног текста. Обрада слова О је закључена у 19. тому и укупно је обрађено 1.530 речи са иницијалним О, од речи *оцаџи* до *ошчуро*. У овом тому започета је и обрада лексема с иницијалним П, деветнаестог по реду слова азбуке, закључно са речју *йеџоїласник*. Слово П као најобимније слово по грађи биће обрађивано и у следећих пет или више томова, јер броји грађу од око милион листића. Увидом у број речи у претходним томовима, примећује се да овај том бележи нешто већи број речи у односу на 14 (8.565), 15 (9.499), 16 (7.968), 17 (8.056) и 18 (преко 8.500) том Речника.

И 19. том резултат је тимског лексикографског рада сарадника Института за српски језик САНУ, чија су имена наведена у нултом табаку. Рукопис књиге усвојен је на седници Одељења језика и књижевности САНУ одржаном 23. децембра 2009. године, а на основу рецензија др Егона Фекете, проф. др Даринке Гортан Премк и мр Милице Вујанић. У 19. тому, као и у свим претходним томовима, задржана је иста методологија у свим фазама израде. Све одреднице обрађене су граматички, прагматички и стилистички, етимолошки су одређене и лексикографски дефинисане и поткрепљене примерима из књижевних, стручних, популарних дела, дијалекатских збирки речи, часописа, новина, дела народног стваралаштва, речника и енциклопедија. Оно што карактерише Речник САНУ јесте и његов нормативни карактер, који се реализује различитим лексикографским поступцима: навођењем квалификатора за маркирање функционално-стилске употребе појединачних лексичких јединица (покрајинско, нераспрострањено, варваризам, некњижевно, архаично, застарело, историјско, шатровачко, неологизам и сл.), као и упућивачким дефиницијама. Оно што карактерише управо лексику коју бележи овај том јесте то да преовлађују одреднице маркиране неким од квалификатора функционално-стилске и нормативне вредности, а међу њима превагу односе лексеме маркиране као покрајинске, а које припадају различитим сферама духовне и материјалне културе, нпр. именице: *оцџарка*, *очаја*, *очајле*, *йабер*, *йакленица*, *йанџоле*, *йарача*, *йареница*, *йариља*, *йезенџи*; глаголи: *очакмиџи*, *оцуџиџи се*, *очавуњаџи*, *йанулаџи*, *йарандисаџи*, *йарекати се*, *йаркаџи*, *йаџкаџи*, *йедевшиџи се*; прилози: *оцуџра*,

оцуџрашњи, ѡа, ѡаносице; придеви: очайан, ѡабушљив, ѡавучји, ѡанизан, ѡаџљив, ѡеикли; узвици: оч, ош, ѡа; предлози: оче; речце: ѡак, ѡаче и сл.

Међу речима уз које је наведен неки од квалификатора временске ограничености највећи је број оних уз које су наведени квалификатори застарело и историјски. Судбина читавог низа речи које су оквалификоване као застареле условљена је или застарелошћу деривационих модела, или губљењем реалија које се именују: ѡасошарница (ѡасошко одељење), ѡас (сџара мера за дужину, корак), ѡачеџворина (ѡравоуѡаоник), ѡеик (ѡласник, ѡласоноша, ѡисмоноша), ѡелеџон (ѡлоџун), ѡензионал (ѡансион), ѡејељика (ѡѡѡаша). Друга група застареле лексике условљена је застарелошћу једног од саставних елемената у сложеници и префиксалној твореници: ѡараунок, ѡарасвекар, ѡабасна, ѡабубреџ, ѡавечерје, ѡекарлук. Од историзама издвајамо: ѡанилиризам, ѡанџеон, ѡарабаза, ѡаџрењак, ѡарија, ѡаримејник, ѡарохијал, као и секундарна значења лексеме ѡарџија (1.б. ист. Комуниџичка ѡарџија Јуѡславије, касније Савез комуниџа Јуѡславије) и ѡарџизан (1.б. ист. ѡриѡадник анџифаџиџичкоџ ѡерилскоџ ѡокреџа у Јуѡславији и друџим окуџираним земљама (ѡреџежно комуниџичке оријенџације) за време Друѡи свеџскоџ раџа).

Овај том бележи и бројне стране речи. У уводном речничком делу дат је попис скраћеница за 33 различита језика. Бројне су лексеме које припадају стандарду, а наведен етимон у оквиру речничког чланка указује нам на њихово порекло, на пример из енглеског језика: ѡаб, ѡак, ѡамфлеџ, ѡанк, ѡарџи, ѡарџнер, ѡачворк; из немачког: ѡајсер, ѡакѡаџир, ѡарадајз, ѡаралелѡиџед, ѡаризер, ѡарцела, ѡеџарга; из италијанског: ѡајац, ѡаленџа, ѡанчеџа, ѡања, ѡарайеџ, ѡармезан, ѡарџиџура; из француског: ѡавиљон, ѡаж, ѡараф, ѡардон, ѡарџер, ѡарџија, ѡасаж; из мађарског: ѡалинка, ѡалош, ѡандур, ѡаџрика; из латинског: ѡарламентџ, ѡаџина, ѡермуџација, ѡерсона, ѡеџиџија; из грчког: ѡаренџеза, ѡарѡдија, ѡаруџија, ѡасѡаљ, ѡаџеџичан, ѡаџѡен; из турског: ѡамук, ѡаѡазјанија, ѡаѡуча, ѡара, ѡарамѡарче, ѡарче, ѡекмез. Турцизми су међу најбројнијим речима странаго порекла у Речнику САНУ. Поред овде наведених, неколико речи које припадају неутралној лексици, у Речнику преовладавају турцизми који су означени квалификатором покр. (ѡачавра, ѡача-

риз), као и заст. (*йексимий*, *йекмезија*, *йаразлама*) и ист. (*йадишах*, *йаша*, *йашалук*). Одређени је број турцизама који су оквалификовани и као покрајинске и већ застареле речи: нпр. *йенџер*, *йајџиркана*.

Проучавање речи и односа међу њима из културног угла постаје предмет истраживања модерне лингвистике последњих деценија у свету, а у словенском свету крајем XX и почетком XXI века. У вези са тим, Речник САНУ представља ризницу лексема из традиционалне културе и солидно полазиште за изучавање културног идентитета српске заједнице кроз семантички аспект лексике, односно у лингвокултуролошким испитивањима српскога језика. Тако, увидом у инвентар речи 19. тома, потврђује се чињеница да српски језик обилује називима за родбинске односе: *йашеној*, *йашеножић*, *йашеношче*, *йашијана*, *йашалија*, *йарнауце*, *йарнаук*, *очух*, *оџика*, *оџко*, *оџо*, *оџа*. Даље, у формирању сложеница показао се као врло продуктиван хипокористик *оџо*: *оџојрдник*, *оџокоља*, *оџокољић*, *оџојтрадалац*, *оџоубијсјиво*, *оџоубилац*, *оџоубисјиво*, *оџоубица*, *оџоубојица*, *оџоубојсјиво*.

Када су у питању стандардне речи, по богатој полисемантичкој структури издвајају се придев *ошјтар* са 22 значења и 8 израза, глагол *йадајти* са 31 значењем и 64 израза, глагол *йасјти* са 21 значењем и 21 изразом, именица *йеро* са 11 значења и 41 изразом, именица *йад* са 10 значења и 6 израза, *йаметј* са 7 значења и 137 израза. Поред бројних израза који се активно користе (*йадајти на йаметј*, *йадајти у заборав*, *йросийајти йаметј*, *има их (нас, вас и сл.) као кусих йаса*, *баџијти йејлу*, *бијти у йеленама*, *дајти йелџер*), под одређеним одредницама своје место нашли су и застарели изрази, који припадају категорији такозваних фразеолошких архаизама (*изјесјти нечију йанайу*, *йешин (йишин) йара*, *йасјти йод ајлук*, *имайти с неким йачаметја*, *йезевенк баша*, *бијти свујде (на свим местима) йејдах*, *йеке џанум*).

Последњих година често се говори о томе да говорни језик великом брзином сиромаша, посебно код омладине, док, с друге стране, Речник САНУ указује пак на огромно богатство српскога писаног језика и представља драгоцен извориште кроз чије се речи читава наша свеколика прошлост и садашњост и на тај начин од велике је користи данас професорима српскога језика, студентима, лингвистима, научницима различитих струка (етнолозима,

историчарима, балканолозима и другима), медијским радницима, преводиоцима, као и свим говорницима који негују свој матерњи језик или желе да га унапреде. Што се тиче сутрашњице Речника САНУ и долазећих томова, велика одговорност лежи у лингвистичким, али и ванлингвистичким факторима, те је неопходна сва подршка културне заједнице и одговорних лица у њој како би најзначајније дело српске лексикографије било комплетирано.

Марија С. Ђинђић

Бојана Милосављевић,
*Оговарање као говорни жанр свакодневне комуникације**

У оквиру монографских публикација Института за српски језик САНУ током 2014. године изашла је књига Бојане Милосављевић *Оговарање као говорни жанр свакодневне комуникације*, која је настала на основу докторске дисертације одбрањене у новембру 2011. године. Ова монографија скреће пажњу на себе већ својим насловом, јер најављује интересантну тему. Мало је студија на српском језику које се тичу свакодневне комуникације, а о оговарању као жанру их готово ни нема, тиме је овај пионирски корак значајнији и већи не само када је у питању тема оговарања, већ и анализа дискурса и говорних чинова уопште.

Оговарање као говорни жанр обрађено је у девет поглавља ове књиге: *Увод* (11–22), *Теоријски оквир* (23–52), *Појмовно значење оговарања у српском језику* (53–64), *Одлике оговарања* (65–86), *Класификације оговарања* (87–104), *Оговарање као говорни жанр* (91–104), *Оговарање у усменој комуникацији* (105–192), *Оговарање у жутој штићми* (193–316) и *Закључак* (317–329), а након њих следе резиме на страном језику, списак коришћене литературе, регистар појмова и кратка белешка о аутору.

У уводном делу ауторка најављује предмет и циљеве свог истраживања, као и аспекте с којих ће проучити оговарање као говорни жанр, затим даје детаљне информације о корпусу који је сама прикупљала у периоду од три године, као и о проширивању тог корпуса придодавањем ексцерпираних грађе из тзв. жуте штампе како би се оговарање разматрало и у усменом и у писменом виду.

* Монографије 19, Београд: Институт за српски језик САНУ, 350 стр.

Ауторка се одлучује за интердисциплинарни приступ како би обезбедила што комплетније истраживање природе оговарања.

У поглављу *Теоријски оквир* дат је детаљан преглед свих значајнијих теорија о комуникацији, говорним чиновима и дискурсној анализи – од Бахтина до Кожине, Ферклафа и Џејмса Мартина, мало познатог у нашој досадашњој литератури, те је због тога њему посвећен и нови одељак под насловом *Мартинова теорије евалуације у језику* (36–52).

Полазећи од значења лексема *ооварати*, *оиањкавати*, *клеветати* и сл., које дају дескриптивни речници српског језика, ауторка у четвртном поглављу под насловом *Појмовно значење ооварања у српском језику* покушава да одреди појам *ооварања*. Такво полазиште наводи је да у следећем кораку анализира однос оговарања према другим појмовима њему сродним: гласина и трач (58–64), те на крају успоставља своју дефиницију, при чему разликује оговарање у ширем смислу од оговарања у ужем смислу: „Оговарање у ширем смислу значењски покрива сва синонимична понашања и у општем смислу може се одредити као ’лоше говорење о другоме’. Оговарање у ужем смислу значењски се сужава на онај тип понашања које је лексикографском дефиницијом у Речнику САНУ описан“ (64)¹.

Следеће поглавље је веома значајно јер се тиче одлика оговарања с различитих аспеката, о чему сведоче и наслови: *Са комуникацијског аспекта* (66–69), *Са прамајичког аспекта* (69–74), *Са лексичко-прамајичког аспекта* (74–76), *Са семиотичког аспекта* (76), *Са социјално-психолошког аспекта* (77–86). Са комуникацијског аспекта, оговарање подразумева четири језичке функције (када се узме у обзир Јакобсонов модел): емотивну, конативну, референцијалну и фатичку, а ауторка закључује да „једна функција може доминирати над осталима и од ње може зависти структура поруке“ (69). Посматрајући оговарање из угла прагматике, сугерише се да се у типичном случају оговарање везује за непосредну комуникацију (69), а позивајући се на Серлову теорију говорних чинова, ауторка издваја и неопходне услове за остваривање говорног чина огова-

¹ **Оговарати**, према РСАНУ, значи *говорићи о некоме ко је одсутан ружно, лоше (обично неистине или полуистине, најчешће с намером да се неко прикаже у ружном светлу), кудићи, оидаћи, иањкаћи*.

рања (71). Она оговарање одређује и као асертив и као говорни чин оцене, те због тога уважава Мартинову теорију евалуације при анализи лексичко-семантичког аспекта оговарања, истичући да при чину оговарања наилазимо на евалуације засноване на етичким, емоционалним и естетичким параметрима (75). Анализирајући семиотички аспект оговарања, ауторка највећу пажњу, очекивано, посвећује жутој штампи, јер се ту поред језика укључују и други комуникациони системи, невербални (различити типови фотографија и сл.). Будући да је у досадашњој литератури о оговарању највише речи било из социјалнопсихолошког угла, ова одељак је и најобимнији. Сматрамо да је интересантан из више разлога: то је мали ванлингвистички излет, али веома добро мотивисан (одлични делови тичу се односа пропаганде и оговарања, као и психолошких мотива за чување/одавање тајни), а истовремено је уско везан за све појавне видове оговарања у језику (посебно се издвајају запажања о разлици између *љовора о друћом* и *љовора љроћив друћој*).

Пионирске кораке у овом истраживању ауторка чини и предлажући класификацију оговарања у петом поглављу. Она даје неколико класификација у зависности од различитих критеријума (од комуникативних и лингвистичких до социјалнопсихолошких).

У шестом поглављу, под насловом *Оговарање као љоворни жанр*, ауторка се бави параметрима текстуалности и дискурсном структуром овог жанра.

Два најразвијенија, централна поглавља јесу седмо и осмо поглавље *Оговарање у усменој комуникацији* и *Оговарање у жућој шћампи*. У овим поглављима она своја разматрања поткрепљује великим бројем примера из корпуса и показује да заправо постоји више жанровских форми оговарања. Када је реч о оговарању у усменој комуникацији, она издваја десетак жанровских форми зависних од ситуације: наративна форма, дескриптивна форма, анегдота, егземплум, вест, извештај, упозорење, прекор, алузија и коментар. Као најтипичне форме оговарања у усменој комуникацији, ауторка издваја дескриптивну и наративну форму, наглашавајући да се ове две форме неретко комбинују (191). Такође, наративна форма се неретко јавља као доминантна дискурсна техника и у осталим формама оговарања (191). Оговарање у жутој штампи је, очекивано, подређено новинарским изражајним манирима као што су

вест, извештај, интервју и чланак. Ауторка посебно издваја форме атипичне за медије: тест затвореног типа (са питањима и понуђеним одговорима), игру „пронађите разлике“, стриповани текст и сл. На крају осмог поглавља, закључује се следеће: „Издавањем и анализирањем жанровских форми у жутој штампи примећујемо да ова врста штампе настоји да поштује начела новинарског изражавања само на формалном плану. Своје новинарске текстове организује у складу са типичним новинарским формама – вешћу, извештајем, чланком и интервјуом. Али, све ове новинарске форме, поред садржаја који би могао да се искаже датом формом, углавном су испуњене садржајима који нису толико уобичајени за дати облик изражавања, а то је изражена субјективност аутора текста“ (315). Ово опажање посебно је важно, зато што указује на веома манипулативан манир новинара и сматрамо да би требало да пробуди интересовање за анализу оговарања у другим типовима новина. Да ли би било очекивано наћи жанр оговарања ван жуте штампе и какву би форму оговарање добило, а затим, и какве су могуће последице тих новинарских поступака?

На крају, издвајамо још једно ауторкино запажање о оговарању уопште, изнето након анализе оговарања у жутој штампи, које није лингвистичко, али је лингвистичком анализом потврђено, те му је вредност већа: „Све ово потврђује наше раније изнето запажање да спремност саговорника на оговарање директно зависи од тога какву корист или штету он има од тога“ (315).

У закључним напоменама ауторка наводи да су „говорне стратегије за језичко испољавање дискурсних елемената оговарања углавном исте и у усменом и у писаном оговарању, а разлике које се изналазе у употребљеним језичким средствима проистичу већином из природе медијума у коме се оговарање остварује, као и из природе односа говорника и саговорника“ (326). Како анализа показује, основна разлика између усменог и писаног оговарања тиче се односа између говорника и саговорника, јер су у усменој комуникацији обе позиције активне, док је у писаној форми, у жутој штампи, комуникација онемогућена самом позицијом читаоца, који је конзумент, не и активни учесник, те од те комуникативне ситуације, у ствари, зависе језичка средства којим се оговарање остварује.

Атрактивност теме, прегледност у постављању теоријских оквира, опширан корпус, детаљан приступ прикупљеној грађи, систематичност, укрштање различитих методолошких и теоријских достигнућа из различитих области најпре лингвистике, а онда и других хуманистичких наука, као и интердисциплинарност у анализи, а понајвише иновативност у самом предмету истраживања обезбеђују значајно место овој монографији код свих озбиљних проучавалаца разговорног језика, али и језика уопште. Надамо се да се ауторкино интересовање за ову тему неће зауставити на овом корпусу, јер би, свакако, било занимљиво пронаћи жанровске форме оговарања и у другим дискурсима, наизглед неочекивано.

Свејлана М. Слијейчевић

Научни сасијанак славистија у Вукове дане 43/1*

Традиционални јесењи сусрети слависта у организацији Међународног славистичког центра при Филолошком факултету у Београду одржани су четрдесет трећи пут од 12. до 15. септембра 2013. године. Проучаваоци језика својим рефератима дали су допринос осветљавању теме *Иновациони процеси у српском језику – утицаји других језика и култура*. Након годину дана из штампе је изашао зборник са тридесет три рада. Ови радови су претежно посвећени лексички, с обзиром на то да се страни језички и културолошки утицаји највише односе на овај ниво, тј. најпре се огледају површински, али они свакако не заобилазе ни граматички ниво. Појединим граматичким, лексичким и семантичким појавама у српском језику прилажено је и из угла контрастирања са неким словенским или несловенским језиком, као и са становишта превођења.

Први рад у зборнику је студија Радоја Симића „Лексички фонд именица и-основа у савременом српском језику“ (5–10). Изумимајући отворену класу именица на *-оси*, аутор покушава сагледати, те семантички, морфолошки и творбено класификовати фонд именица које у генитиву једнине имају наставак *-и*, а чији број у језику опада, јер творбени модели више нису продуктивни, с једне стране, а с друге, многе од њих у генитиву једнине добијају наставке других основа (*-а*) и мењају род.

Новине у сфери синтаксе – рекције описује и објашњава Милош Ковачевић у раду „Синтаксичко-семантичка иновативност у синтагмама с глаголом *шешиши*“ (11–26). Наиме, он указује на узроке све шире транзитивне употребе овог глагола (*Шешам* пса) и разматра какав је стилски, системско-језички и нормативни стаус ових спојева.

* Београд: Међународни славистички центар, 2014, 422 стр.

Конструкцијама типа *имати + ширини ілаіолски іридев* којима се исказује резултат претходно обављене радње (нпр. Он *има завршен* факултет итд.) пажњу је посветила Људмила Поповић у реферату „Посесивна резултативна дијатеза у српском језику у поређењу са другим словенским језицима“ (27–45). Оне у словенским језицима, што је у овом случају показано на примерима из српског и украјинског језика, представљају новину и стилски су ограничене (разговорни, административни, електронски, технички дискурс и сл.). Исто тако, осим што издваја моделе, ауторка анализира и семантичке типове глагола од којих се формирају трпни придеви у овим конструкцијама, као и мотивацију употребе субјекатских и несубјекатских конструкција.

Стана Ристић осветљава појам *домовине* примењујући когнитивни и етнолингвистички теоријско-методолошки приступ у раду „Концепт *домовине* у поетском дискурсу савремених српских песника различитих периода“ (47–59).

Прилог синтакси и семантици даје Јелена Јовановић Симић истраживањем представљеним под насловом „Миграциони семантички процеси код субординираних везника у српском језику (везник *како*)“ (61–70). Она савремену употребу везника *како* упоређује са стањем које нуди Даничићев *Рјечник из књижевних старина српских* и показује поливалентност овог везника у прошлости и у садашњости.

Рад Верана Станојевића „Неки аспекти употребе футуроида у књижевном превођењу са француског на српски језик“ (71–83) бави се употребом футуроида (*ја ћу га доћем* итд.) као преводног еквивалента француских глаголских облика, али и питањем да ли се ова конструкција може сматрати синонимном футуру првом.

Рад Тијане Ашић „Прекуљивање и мешање кодова у свакодневном разговору у српском језику и његове синтаксичке, семантичке и прагматичке импликације: комуникација на друштвеној мрежи Фејсбук“ (85–97) бави се веома актуелном темом везаном за ову специфичну врсту поджаргона, са освртом и на њене социolingвистичке импликације.

Иновацију на лексичком нивоу разматра Драгана Вељковић Станковић у раду „О ширењу круга адјективних и адвербијалних интензификатора у српском језику (под утицајем процеса глоба-

лизације“ (99–110). Наиме, ауторка анализира семантичке и ко-локацијске специфичности, као и особености концептуализације придева и прилога попут *ајсолуџан/ајсолуџино*, *џојшалан/џојшал-но*, *комјлетијан/комјлетијно* итд. Она такође указује на њихову конкурентску употребу са интензификаторима *врло/веома*, *сасвим* итд.

Проблематиком бројева у два језика бави се Александар Стефановић у раду „Контрастивна анализа нумеричке квантификације у српскоме и францускоме језику“ (111–123). Контрастирање ове врсте речи и конструкција са њима веома је значајно за лексикографску, преводилачку и лингводидактичку праксу.

У раду „О конструкцијама с предлошким изразом *од сјиране*“ (125–135) Соња Ненезић испитује употребу генитивне везе с наведеним предлошким изразом за обележавање агенса у пасивним конструкцијама и конструкцијама са глаголским именицама. Нарочито се указује на (не)оправданост њихове употребе уместо беспредлошког генитива и инструментала, а понекад и присвојних придева.

Ортографским питањима на преласку из XX у наредни век у стандардним језицима који су проистекли из некадашњег српскохрватског језичког стандарда након распада југословенске државе бави се Вељко Брборић у раду „Скраћенице у правописима и правописним речницима српскохрватског језика на почетку XXI века“ (137–148). Он утврђује сличности и разлике које се односе на скраћенице у правописима српског, хрватског, црногорског и босанског језика.

Марина Јањић у раду „Језички конфликт у *Светју комјјуйиера*“ (149–162) на корпусу из насловљеног стручног магазина указује на природу и интензитет супротстављености између српског и енглеског језика у сфери рачунарске терминологије, где су веома заступљени неадаптирани англицизми, а домаћих термина готово и да нема. Ови и овакви англицизми се из сфере ускопрофесионалних оквира преносе у сферу свакодневне комуникације, где у жаргону младих добијају и нова значења.

Речима из сфере рачунарске терминологије бави се и рад „Форманти страног порекла *веб* и *сајбер* у српском језику“ (163–175) Слободана Новокмета. Аутор разматра правописна, функционална и нормативна правила њихове употребе у полусложеницама и двочланим спојевима.

Анализи преводних еквивалената на свим језичким нивоима на релацији српски–пољски језик посветила се Драгана Ратковић у реферату „Пољски преводи поезије Александра Петрова“ (177–193). Наиме, она се преводилачким тешкоћама бавила на примерима превода насталих 2010–2012. године у Институту за пољску филологију, а које су сачинили студенти магистарских студија „српскохрватске филологије“ Универзитета у Ополу.¹

Стилистичку вредност стране лексике у књижевном опусу Јакова Игњатовића испитавао је Александар Милановић у раду под насловом „Стилистички аспект позајмљеница у *Мемоарима* Јакова Игњатовића“ (193–203). Анализа показује да писац страну лексику користи „с намером“, да би дочарао живот прошлих времена, локалне средине и људи у њој, а не као последицу слабијег познавања српског језика, што потврђује и употреба творбених дублета и синонима.

Иновацијама у дијахроној перспективи посвећен је рад Снежане Вучковић „Иновациони процеси у историји творбеног система српског језика – допринос представника стила *йлетѝеније словес* (на примерима из *Похвалној слова свейѝом кнезу Лазару* Андонија Рафаила“ (205–212). Ауторка анализира стилематичност, односно стилогеност придевских твореница са суфиксом *-ѝельнѝ*, чиме је показала колико је новина Андоније Рафаил унео у своје стваралачко прилагођавање византијским узорима.

Славко Станојчић на примеру језичког идентитета јунака у делима писца Слободана Селенића радом „Циљност кумулације лексичких позајмљеница у писаном дискурсу“ (213–221) показује да је језик који обилује позајмљеницама врло ограничених могућности, сведен на узак круг говорника чији се језик ослања на писану форму језика.

Појмовима глаголског аспекта (глаголског вида) и акционалности бави се Олга Стојановић у раду „Категорија глаголског вида у контрастирању српског и немачког језика у новијим контрастивно-лингвистичким истраживањима“ (223–233). Она указује на терминолошка и класификацијска неподударана у лингвистичким традицијама, што утиче на непрецизност преношења видске ин-

¹ Рад носи посвету: проф. др Владиславу Лубашу (1932–2014) и својим пољским студентима – преводиоцима.

формације, која би се приликом превођења и учења страног језика могла избећи.

Глаголском виду и творбеним процесима у глаголском систему посвећен је рад Марине Спасојевић „Двовидски глаголи са основама страног порекла и префиксација у српском језику“ (235–245). Ауторка у раду испитује природу префиксалне деривације код глагола на *-ирайи*, *-исаји*, *-оваји*, тј. да ли су и када овде префикси редувантни, а када модификују значење мотивног глагола.

Рајна Драгићевић у раду „Ка лингвокултуролошком речнику српског језика“ (247–262) даје преглед најважнијих речника овог типа и предлаже концепцију и методологију израде овог речника за српски језик.

Лингвокултуролошким питањима пажњу је посветила и Миланка Бабић у реферату „Књижевноумјетничке иновације у семантичком пољу лексеме *ђаво*“ (263–273). Наиме, на примеру *Ђавоље њриче* Радослава Братића ауторка показује да је лексема *ђаво* у Херцеговини продуктивна у грађењу експресивне лексике у функцији именовања простора и преименовања и карактеризације жене у сеоском амбијенту.

Мариана Алексић радом „Глаголска ланчана хомонимија (на материјалу српско-бугарских хомонимских парова)“ (275–282) наставља своја истраживања ланчаног ширења међујезичке хомонимије у усменој и писаној комуникацији.

Поређењем једне тематске лексичке групе српског и бугарског језика бави се Димка Савова. Предмет и резултати њених анализа представљени су у раду „Боје у српским и у бугарским загонеткама“ (283–294). Ауторка уочава сличности и разлике везане за различиту перцепцију боја у вези са именицом уз коју стоје у ова два језика.

Боје су се нашле и у жижи интересовања Мирјане Илић у раду „Денотација и конотација придева за основне боје“ (295–303). Теоријско-методолошки оквир чине теорија менталних простора и теорија концептуалне интеграције, а модел истраживања представљен је у раду на примеру придева *ћлав*, *-а*, *-о*.

Конфронтативна анализа у оквиру когнитивног концептуалног приступа једној лингвокултуролошкој теми заступљена је у раду „Концепт *жене змаја* у српском и *dračice* у словачком савременом језику“ (305–318) Стефане Пауновић Родић. Наиме, на примерима

из савременог српског и словачког стандардног и разговорног језика ауторка показује на који начин *жена змај* у српском и *dračica* у словачком квалификује физички изглед жене и њену социјалну улогу и како се ове јединице односе према стереотипу жене у овим културама.

Творбено-семантичким појавама и процесима посвећен је рад Миливоја Алановића „Семантичке релације у биноминалним полусложеницама“ (319–328). Аутор указује на семантичке релације које се јављају међу саставницама именичких полусложеница (*теј-*, *џанк-*, *џој-*, *рок-*, *џез-*, *кич-*) и указује на продуктивност оваквог творбеног и синтаксичког модела, јер омогућава повезивање речи из различитих концептуалних домена.

Владан Јовановић у раду „Семантички калкови у структури вишезначних речи“ (329–342) осветљава творбени феномен који је тесно везан са полисемијом, јер се семантичко калкирање одвија најчешће у полисемној структури вишезначних лексема општеупотребне вредности (*миш* 'део рачунарског система који уз тастатуру служи да се њиме управља' итд.). У овом истраживању такође је представљена и обрада семантичких калкова у дескриптивним речницима српског језика, а истиче се и разлика између семантичког позајмљивања и семантичког калкирања.

Рад „Англицизми у позоришној терминологији“ (343–357) Гордане Штасни доноси анализу лексема енглеског порекла у овом терминолошком систему, где се издвајају оне које имају праву терминолошку вредност и оне са статусом професионализама.

На лексику из енглеског језика пажњу усмерава и Гордана Штрабац у раду „О неоправданим англицизмима у српском језику“ (359–369), на основу књиге *Du yu speak anglosrpski? Речник новијих англицизама*. Издвојене су три групе оваквих позајмљеница: оне које су непотребне јер за њих постоје одговарајуће замене, а користе се ради експресивности (*лузер*), помодарства (*филини*, *стијеџи*) и сл.; оне којке не показују потпуну семантичку подударност с евентуалним заменама (*џендер* : *конкурс*); оне које немају једнолексемски еквивалент већ описни (*ауџифиџи* 'одевна комбинација').

Проблемима преводне фразеолошке лексикографије, тачније, једном конкретном питању, посвећен је рад Саше Марјановића „Лексикографска обрада фраземе (*џасџи*) као зрела крушка и њени кореспонденти у францускоме језику“ (371–383).

Светлана Милановић у раду „Фразеологизми с компонентом *око*: универзално и специфично“ (385–394) из угла когнитивне лингвистике анализира фразеологизме са овом компонентом и њихове варијанте у речницима српског језика. Овде је 97 регистрованих фразеологизама разврстано на основу менталних слика и појмовних процеса којима су мотивисане. Тиме се показује применљивост нових теорија на анализу мотивације фразеологизама, као и компатибилност традиционалних и модерних истраживања у овој области.

У раду „О интернационализму *ѝроблем* у српском језику кроз призму дискурса“ (395–405) Бојана Милосављевић анализира колокације са овом лексемом, које представљају калкове углавном енглеских дискурсних формула (*Нема ѝроблема; У чему је ѝроблем? итд.*). Посебно се анализира колокација *имајѝи ѝроблем (са неким, са нечим)*. Закључак је да лексема *ѝроблем* има непотпуну семантику и да тек у споју са другим јединицама постаје семантички оформљена.

Последњи рад у књизи посвећен је кулинарској лексици. Томаж Квока под насловом „Војвођански јеловник – поглед гурмана на међукултурне и међунационалне утицаје“ (407–417) приказује састав речника војвођанске кухиње као резултат међујезичких и међукултурних контаката.

Надамо се да ће укратко представљен садржај овога зборника побудити интересовање лингвиста усмерених на различите области проучавања језика и опредељених за различите теоријско-методолошке оквире. Разноврсност тема и приступа и богатство корпуса на којима су истраживања заснована, као и актуелност теме скупа, обезбеђују и овом зборнику МСЦ-а важно место у славистичкој литератури.

Марина Љ. Сјасојевић

Научни сасџанак славистиџа у Вукове дане 43/3*

Зборник који представљамо доноси нам радове настале у оквиру научноистраживачког пројекта *Српски језик и њејови ресурси: џеорија, ојис и џримене* Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду. У питању је трећи том четрдесет трећег *Научној сасџанка славистиџа у Вукове дане*, објављен 2014. године под уредништвом проф. др Александра Милановића. Тринаест радова, чији су аутори на научном скупу одржаном у септембру 2013. године изложили основне тезе својих истраживања, након позитивних рецензија двојице еминентних стручњака – проф. др Љубомира Поповића и проф. др Живојина Станојчића – нашло је своје место у овоме зборнику, који има 264 стране. У питању су најпре теме у оквиру којих се проучава савремени српски језик, уз два рада са дијахронијским освртом. Језичке дисциплине којима се аутори баве су врло разнолике, те су тако у овоме зборнику објављени радови из области морфологије, творбе речи, лексикологије, синтаксе, дијалектологије, историје српског књижевног језика, ортографије, когнитивне, корпусне и компаративне лингвистике и лингвокултурологије.

Први рад у зборнику јесте рад Драгане Вељковић Станковић – „Интензификација и афирмативна квалификација лексема са значењем негативне експресије“ (7–30). Ауторка са когнитивистичког приступа анализира семантички потенцијал лексема које припадају акциолошкој и афективној сфери негативног (нпр. *сџравично, џрозно, крваво, џроклейџо*). Она запажа да, захваљујући трансформацијама семе квалитета и квантитета оствареним уз помоћ метафтонимије (нпр. *велико, сџпрашно, девијанџно, десџрукџивно*), ове лексеме у жаргону и књижевном језику остварују улогу

* Београд: Међународни славистички центар, 2014, 264 стр.

интензификатора и/или афирмативних квалификатора (нпр. 'сјајан, изврстан филм' = *сјајно, језиво, ојако* добар филм).

У реферату „О различитости сличног“ (31–49) Душко Витас анализира примене метода аутоматске идентификације језика на примеру односа српског и хрватског језика. Аутор испитује ваљаност резултата које је у области идентификације језика објавила Група за обраду природних језика Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу и закључује да информатичке методе идентификације језика могу пружити непоуздане резултате уколико полазе од дефектног узорка.

Трећи по реду је коауторски чланак Сташе Вујичић Станковић и Весне Пајић – „Формирање доменског корпуса – кулинарска лексика“ (51–59), у оквиру којег ауторке излажу резултате остварене у формирању електронског корпуса кулинарске лексике на српском језику и у његовој примарној обради. Њихова анализа је показала да језик представљен кулинарском лексиком значајно одступа од стандардног језика, те су постојећи ресурси за обраду дограђени доменски специфичном лексиком (морфолошки речник и семантичка мрежа типа *WordNet*). Ауторке на крају сугеришу даље смернице рада чији би резултат био упитнички систем који на основу корпуса генерише могуће одговоре на постављени упит.

Студија Снежане Вучковић носи наслов „Прилог српској историјској лексикологији – из првих правних споменика средњег века“ (61–71). Њен основни циљ је указивање на развој схватања појмова кривице и правде у српским земљама средњег века кроз откривање ономасиолошких основа лексема које у свом семантичком аспекту садрже наведене појмове. Ауторка је, дакле, са дијахроног аспекта реконструисала и анализирала значења лексема које подразумевају појам кривице и правде на корпусу српских средњовековних споменика правне тематике. Она проучава културни и текстуални контекст у којем се дата реч јавља, уважавајући творбене и морфонолошке правилности по којима је текло формално уобличавање одређене лексеме.

На основу методологије пољског лингвокултуролога и етнолингвисте Јежија Бартмињског, оснивача лублинске етнолингвистичке школе, Рајна Драгићевић у раду „Лингвокултуролошка анализа *Исйока* и *Зайада* у српском језику“ (73–91) са лингвокултуролошког

аспекта проучава концепте поменутих лексема у српском језику и српској култури на основу три врсте података: 1) системски подаци (подаци из речника савременог српског језика, етимолошког речника, речника симбола и речника словенске митологије); 2) подаци добијени на основу упитника (састоји се од четири питања, а попуњавало га је 100 студената-испитаника); 3) подаци добијени на основу текстова (има их око три стотине и припадају књижевно-метничком и новинарском функционалном стилу).

Чланак Јелене Јовановић Симић „Семантичке и функционалне особености везника *шћо* у српском језику“ (93–112) посвећен је семантичко-синтаксичкој проблематици. Ауторка анализира конструкције са везником „што/шта“ и закључује да је проучавана форма примарно заменички супстантив који своју везну функцију заснива на анафоричности својственој заменичким речима, односно на способности да укаже на претходећи контекст, али има и друге функције (атрибутивну, апозитивну и сл.).

У реферату „О двотачки“ (113–153) Душка Кликовац се најпробави обрадом овог интерпункцијског знака у правописни приручницима српске и хрватске средине. У другом делу рада ауторка на основу анализе корпуса издваја различите употребе двотачке и приказује типичне грешке у вези са њима. Завршни део рада садржи опште значење, фонолошку и стилску вредност анализираниог правописног знака.

Студија Цветане Крстев „Акроними у аутоматској обради текстова на српском језику“ (155–174) припада области корпусне лингвистике. У раду су представљене особености верзалних скраћеница, одн. акронима, које су значајне за аутоматску обраду текстова на српском језику, засновану на лексичком препознавању (нпр. специфичности које се тичу њиховог писања и изговора, морфолошке особине: род, број, флексија и сл.). Ауторка се у анализи ослања на Корпус савременог српског језика и предлаже решење по којем се електронски речници користе за препознавање акронима, њихово морфолошко етикетирање и повезивање са изворним обликом.

Значајан допринос теоријско-методолошким перспективама при проучавању предвуковске и вуковске епохе у 18. и 19. веку пружа рад Александра Милановића „Жанр као ресурс за истраживање историје српских књижевних језика у 18–19. веку“ (175–180). Аутор

полази од кључних теоријских ставова најзначајнијих истраживача ових епоха и предлаже прелазак са постојећих доминантних парадигми – монографија посвећених језику и стилу писаца – на нову парадигму, која би у фокусу имала језик и стил жанрова. У раду се износе и технички поступци који би обезбедили да жанрови постану релевантни ресурси за проучавање српског књижевног језика у 18. и 19. веку.

Дијалектолошки чланак Првослава Радића „Из икавске баштине српског језика: о говору тукуљских Раца“ (181–213) представља лингвистичку анализу тукуљског говора, утемељену на двама изворима – лингвистичком упитнику и Силађијевој збирци приповедака. Аутор описује акценатски, фонетски, морфолошки, морфосинтаксички и синтаксички, лескички и творбени систем овог говора. На крају рада налази се и Речник (201–208) и закључак да тутуљски говор већим делом својих особина припада српском језичком комплексу.

Реферат Милана Стакића насловљен је „Функције и значења трпног глаголског придева“ (215–234). Поред глаголске (предикатске) употребе (у оквиру пасивних конструкција), аутор издваја и придевску (атрибутску) функцију трпног глаголског придева, посебно код прелазних глагола, и запажа да његово значење зависи од функције коју у реченици врши. У глаголској употреби, трпни глаголски придев значи да је радња на неком или нечем вршена или извршена у прошлости, док у придевској служби има значење особине, као и облик придева, придевску промену и компарацију.

Важан прилог српској дериватологији пружа студија Боже Ђорића „О циркумфиксима и циркумфиксацији у српској творби речи“ (235–240). Аутор представља нове дериватолошке појмове: *циркумфикс*, творбени афикс који обухвата творбену основу са обе стране (нпр. *анџи-ауџионом-аш*, *а-џолиџич-ан*, *об-јасн-иџи*) и *циркумфиксацију*, подврсту извођења која настаје додавањем циркумфикса на творбену основу. Усвајање ових новина начелно би значило да не постоји префиксално-суфиксална творба у дериватолошкој терминологији.

Завршни рад у овоме зборнику представља прилог Милоша Утвића „Листе учестаности корпуса савременог српског језика“ (241–262). Аутор описује параметре текуће верзије Корпуса савре-

меног српског језика (обим, структуру и анотацију), с посебним освртом на резултате прелиминарних истраживања корпуса. На крају су дате генерисане листе учестаности токена и лема у склопу припрема за статистичку анализу корпуса.

Зборник са четрдесет трећег *Научној саставака славистиџа у Вукове дане* у свом трећем тому донео је научној и стручној јавности радове еминентних лингвиста и језикозналаца, који су на иновативан начин, коришћењем савременог научног приступа и модерним теоријско-методолошким апаратом представили значајне теме и проблеме у србистици. Овај зборник представља драгоцену преглед актуелних тенденција како у синхроном тако и у дијахроном аспекту лингвистике, те верујемо да ће бити значајан путоказ свим стручњацима и љубитељима ове области.

Ана З. Ранђеловић

Неколико речи о часопису *Окѿоих**

Први број часописа *Окѿоих* Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори изашао је 2011. године. Назив часописа симболично је подстакнут књигом *Окѿоих* – првом јужнословенском штампаном књигом на ћирилици. Покретање овог, с обзиром на тамошње прилике, веома значајног часописа омогућила је Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, уочивши потребу и тежњу ка очувању српске језичке и културне баштине. Такође, како истиче уредништво првог броја, „разлози који су довели до формирања Матице српске у Црној Гори подстакнути су садашњим односом државе и политике према научној и свакој другој истини, прије свега покушајем преусмјеравања језичке и културне традиције у Црној Гори“. Дакле, важност и значај часописа огледа се у очувању српског идентитета на тлу Црне Горе, као и неговању традиције на којој почива српски језик и књижевност. Циљ овог часописа је да кроз научне радове, расправе и чланке, прилоге и приказе из језика и књижевности сачува идентитет српског језика на простору Црне Горе и учврсти његове темеље, који су се вековима градили и надограђивали.

Поред овог првог, изашла су још два броја часописа *Окѿоих*. Други број носи 2012. годину (II/3), а трећи 2013. годину (III/4).

Часопис има дводелну садржајну структуру. Наиме, у првом делу долазе *Расправе и чланци* из области језика, затим из књижевности и напослетку *Прилози и прикази*.

Први број часописа (I/1–2) тематски је и посвећен статусу и положају српског језика у Црној Гори, као и његовој угрожености услед политичких и других превирања, али се кроз научне чланке

* *Окѿоих* – Часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори, I/1–2 (2011), II/3 (2012), III/4 (2013), Никшић.

даје увид и у језичке особености и црте. Тако у првом, најобимнијем делу долазе *Расправе и чланци* из области језика (9–238), затим два чланка из области књижевности (241–254), и неколико написа у оквиру дела *Прилози и прикази* (257–295).

С обзиром на то да први део, који се односи на област језика, доноси највећи број чланака, покушаћемо да их повежемо и представимо тематски.

Прва три рада баве се изучавањем српског језика на конкретном тексту. Тако у раду „Стилизацијске функције лексике у поеми *Својанка мајка Кнежойољка* Скендера Куленовића“ (9–22) аутори Радоје Симић и Јелена Јовановић, разматрају функције лексичког фонда у поетском тексту, називајући их стилизацијским и делећи их у три групе: експресивизацијска, орнаментализацијска и тропизацијска. У раду „Пјесма над пјесмама српске поезије – Његошева *Ноћ скупља вијека*“ (23–30) Радмило Маројевић даје напомене уз критичко издање текста, истичући притом како је преписивач направио бројне грешке. Затим, у раду Виктора Савића „Запис Стефана Црнојевића на Светостефанској хрисовуљи краља Милутина“ (31–44) истиче се значај овог записа, јер представља важан извор за сагледавање судбине Светостефанске хрисовуље. Такође, запис је значајан како за историју српског књижевног језика, тако и за историју зетско-сјеничког дијалекта.

Неколико наредних радова разматра статус српског језика (на тлу Србије, Црне Горе и Хрватске) и његове језичке политике, тј. однос према његовим варијантама (хрватском, бошњачком/босанском и црногорском), дакле, бави се актуелним социолингвистичким питањима. У раду „Незатворена питања српскога језика“ (45–54) Милоша Ковачевића, указује се на проблем у називу Речника САНУ, односно задржавање лингвонима српскохрватски уместо српски. Аутор указује на чињеницу да је реч о политичкој а не језичкој појави, коју чланови Одељења језика и књижевности САНУ годинама пренебрегавају. Он се дотиче и односа српског језика према његовим варијантама, које се представљају као посебни стандардни језици. Јелица Стојановић у раду „Српски језик у Црној Гори у огледалу лингвистике и политике“ (55–78), износи непријатну истину о томе како је језик у Црној Гори постао средство и инструмент за испољавање различитих манипулација, а не предмет науке, стру-

ке, занемарујући тиме и друштвене и језичке потребе. У сличном духу наставља Драга Бојовић у раду „Црногорски језичко-ментални инжењеринг“ (79–96), анализира методе црногорске политике конституисања непостојећег језика путем језичког и менталног инжењеринга. Јованка Радић у раду „Заменице *шиѝа* и *шиѝо* у ’Граматици црногорског језика’ и у језику Црногораца“ (97–107) детаљно анализира поменуте заменице, демантујући став о томе да су то две форме исте речи и констатујући да се заменица *шиѝа* не налази у *Грамаѝици црнојорској језика* и у *Правойису црнојорској језика*. Потом ауторка илуструје присуство дате појаве у текстовима Петра II Петровића Његоша и Михаила Лалића. Ана Јањушевић-Оливери у раду „Црногорске иновације српског/српскохрватског правописа“ (109–120) упоређује правописна решења у новом црногорском правопису са онима из *Правойиса срѝскохрваѝској језика* из 1960. Ауторка преиспитује оправданост уношења нових фонема у црногорску абечеду, односно азбуку и нових решења за неке ијекавске речи, као и за јекавско јотовање – увршћујући га у целости у норму, чиме је дошло до правописне анархије. Дмитрий Катунин у раду „Статус сербског језика в современном законодательстве Хорватии“ (121–138) анализира статус српског језика у Хрватској, као и положај државног и регионалног законодавства Хрватске. Аутор у анализи користи документа из различитих периода, пратећи динамику законодавства у вези са језиком и тенденције промена, како у целини тако и у вези са језичким правом српског становништва.

Следећа тематска целина повезује радове који се баве појединачним језичким питањима у српском језику или у контакту са другим језицима, нпр. о стању и перспективама конфронтативних истраживања у области словенске науке о језику пише Алина Маслова у раду „Об этапах формирования сравнительно-сопоставительного славянского языкознания и современных тенденциях его развития“ (139–149), о особинама народних назива болести у поређењу са бугарским – Славка Величкова „О једној тематској групи назива у српском језику (у поређењу са бугарским)“ (151–157), о пасиву пише Димка Савова у раду „Употреба пасива у српском језику“ (159–164), а о етнонимима Митра Рељић у раду „Горанци – од географске одреднице до етнонима“ (165–173).

Из области дијалектологије неколико аутора доноси корисне и значајне чланке – Миодраг Јовановић „Секвенце сј, зј у црногорским и другим ијекавским говорима“ (175–196), Ана Савић-Грујић „Особености дијалекатске лексикологије и лексикографије“ (197–208), Александра Лончар-Раичевић „Прозодијске карактеристике јотованих континуаната (експериментална истраживања)“ (209–217), Владимир Остојић „О неким особинама глаголске морфолошке системе у говору села Врела (Жабљак)“ (219–231), Тања Милосављевић „Међугенерациске разлике у систему источносрбијанских говора“ (233–238).

Из области књижевности часопис доноси два чланка – Горан Радоњић „Егзистенција између провалија: *Дервиш и смрт* Меше Селимовића“ (241–247) и Борис Лазић „Тестаментарни идентитет“ (249–254).

У делу *Прилози и прикази* представило се пет аутора – два прилога: Голуб Јашовић „Лексика за именовање простора, мера и мерила у околини Приштине“ (257–271), Татјана Трајковић „Језичке интерференције у топонимији Прешева“ (273–282) и три приказа: Драга Бојовић „Путоказ српској фразеологији (Ана Пејановић, *Фразеолоија Горској вијенца*)“ (283–287), Драгана Дракулић-Пријма „В. М.- Мокиенко, Г. А. Личич, О. И. Трофимкина, *Толковий словарь библейских выражений и слов*“ (289–292) и Мира Чановић „Миланка Бабић, *Оледи из њрајмајичке синџаксе*“ (293–295).

Други број часописа (II/3) штампан је 2012. године. У делу *Расправе и чланци* налази се шест радова из области језика (7–66), седам радова из области књижевности (69–150), а у делу *Прилози и прикази* девет (153–237).

Овај број је обимом мањи од првог броја часописа, али је знатно већи број радова из области књижевности и у делу часописа у којем се налазе прилози и прикази. Тако су се у часопису представили многобројни аутори, а истакли бисмо понеки рад из области језика, као и неки прилог.

Јелена Газдић у раду „Локатив с предлозима у, на у значењу просторних односа и његова конкурентна средства у српском језику од 18. до 20. вијека“ (51– 57) истиче да се локатив с предлозима у и на најчешће јавља уз глаголе мировања. Значајна одступања јављају се у највећем броју у језику писаца 19. века, где се предлошко-падежне

конструкције *у, на* + акузатив користе чак и уместо конструкције у локативу са овим предлозима. Драгана Радовановић у чланку „Географска терминологија у Паштровским исправама“ (185–196) даје попис географских термина забележених у поменутиим документима од 16. до 18. века, сврставајући географске појмове у пет макропоља, углавном с ослонцем на Шицову класификацију. Јелена Јанковић и Данијела Станић у раду „Називи за боје у источнохерцеговачком дијалекту“ (197–210) етимолошки, творбено и семантички анализирају називе за боје, издвајајући покрајинску и дијалекатску лексику.

Трећи број часописа (III/4) појавио се 2013. године. У делу *Расправе и чланци* налазе се два рада из области језика (7–25), шест радова из области књижевности (29–108), и у делу *Прилози и ѝрикази* такође шест (111–151).

Овај број започиње радом Милице Радовић Тешић „Лексикографски рад Митра Пешикана“ (7–12), у којем ауторка подсећа на значај овог великог српског научника, особито као лексикографа на изради једнојезичних речника српског језика, као што су шестомни Речник Матице српске и тезаурусни Речник САНУ. Жарко Б. Вељковић у раду „Порфиригенитована ’Лонтодокла’ – данашњи Љутотук – неколики балканоромански топоними Бјелопавлићког краја“ (13–25) анализира одређене археолошке локалитете на тлу Црне Горе, дајући и етимологију тих топонима.

У делу *Прилози и ѝрикази* неколико аутора је представило значајна остварења српских лингвиста, истичући вредност њихових дела како за српску научну јавност тако и за читалачку јавност уопште. Јелица Стојановић је веома похвално истакла књигу Наташе Драгин *Сѝоменици срѝскословенске ѝисменосѝи. Језик и ѝексѝолоѝија* (127–130), напомињући да књига представља значајан допринос србистици, нарочито историји српског језика. На овај приказ надовезује се и приказ Јелене Газдић, која веома афирмативно говори о књизи Александра Милановића *Језик весма ѝолезан* (131–136), у којој се налазе сабрани радови претходно објављени у различитим српским и међународним публикацијама из области историје српског језика у 19. веку и развоја публицистичког стила.

Часопис *Окѝоих*, који излази последње три године, представља драгоцен допринос очувању и неговању српског језика и српске књижевности на тлу Црне Горе, а и шире. Наглашава се потреба за

његовим редовним издавањем, како не би одолео многобројним притисцима са стране, чиме може доћи до угњетавања српског језика на том простору.

Како су истакли уредници часописа, до сада у Црној Гори овакав тип часописа није излазио, те је његовим оснивањем и годишњим објављивањем прилика да се утемељи и изгради значајно гласило науке и струке, које полази од научне истине и тумачења која се тичу развоја и особина српског језика и књижевности. Због тога би србисти – лингвисти и проучаваоци књижевности – ваљало да подрже овај часопис у повоју и дају свој допринос, како би се тиме одржао и учврстио своје темеље у филолошком свету у најширем смислу и у науци уопште.

Драјана Ј. Цвијовић

